

123.074

POPELJ

**TENKOVI
SU OKRENULI
NA ZAPAD**

VOJNA BIBLIOTEKA

INOSTRANI PISCI

KNJIGA PEDESET ČETVRTA

UREĐIVACKI ODBOR

Rade BULAT, Savo DRLJEVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ, Mladen
IKICA, Vekoslav KOLB, Pero LALOVIĆ, Božo LAZAREVIĆ,
Srećko MANOLA, Zdravko ĐUKOVIĆ (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD
BEOGRAD
1965.

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 123.074

POPELJ

**TENKOVI
SU OKRENULI
NA ZAPAD**

CENTRALNA
VOJNA
BIBLIOTEKA

NASLOV DELA U ORIGINALU

Генерал-лейтенант

Н. К. ПОПЕЛЬ

ТАНКИ ПОВЕРНУЛИ НА ЗАПАД

Preveli sa ruskog

BOZIDAR MILOSAVLJEVIC, BRANKO KITANOVIC

Военное издательство
Министерства Обороны Союза ССР
Москва — 1960

NAPOMENA REDAKCIJE UZ NAŠE IZDANJE

Ova knjiga je drugi deo piščeve trilogije (prvi deo je objavljen u našem izdanju pod naslovom „U teško vreme“). U njoj su obuhvaćena sećanja na borbena dejstva jedinica 1. gardijske tenkofske armije u periodu od kraja 1942. do proleća 1944. godine u kojem je Crvena armija, zaustavivši nadiranje neprijatelja, prešla u ofanzivu i uspešno nastupala prema zapadu.

Autor, kao član Vojnog saveta 1. gardijske tenkofske armije, govori o njenim dejstvima u sastavu 1. ukrajinskog fronta, povezujući ih sa ostalim operacijama Crvene armije na istočnom frontu. Naročito su interesantna njegova izlaganja o poznatoj kurskoj bici, u kojoj je ta armija odigrala veoma važnu ulogu, o borbama na Dnjepru, u Prikarpatskoj oblasti, na r. Sanu. Svoja zanimljiva sećanja, sa slikovitim prikazivanjem pojedinih ličnosti i mnoštvom poučnih crtica iz borbi i primera hrabrosti, požrtvovanja i istrajnosti boraca i starešina, pisac završava izbijanjem jedinica 1. gardijske tenkofske armije na granicu s Poljskom u rejon Dubno—Brodi, gde je u početku rata, kao komandant odreda vodio žestoke borbe u okruženju.

Pored nesumnjive vojne vrednosti, knjiga je i literarno delo, te će svakako pobuditi veliko interesovanje širokog kruga čitalaca.

Treći deo piščeve trilogije „Pred nama je Berlin“ priprema se za štampu.

NAPOMENA SOVJETSKE REDAKCIJE

Knjiga je napisana na osnovu ličnih sećanja člana Vojnog saveta 1. gardijske tenkovske armije. U njoj se sa dokumentarnom verodostojnošću govori o tome kako su se u napadnim dejstvima otadžbinskog rata čeličili borci tenkovskih jedinica, kako je raslo majstorstvo starešina i iskustvo političkih rukovodilaca.

Borbeni događaji, kojima je posvećena knjiga, odigravaju se na pravcu dejstava Severozapadnog fronta — u rejonu Kurska, na Dnjepru, u Ukrajini zapadno od Dnjepra, u Karpatima i na Sanu. Ne iznose se samo uspesi, već i neuspesi, greške, kao i pouke iz njih.

Literarna obrada
V. KARDINA

GLAVA I

Dugo i pristrasno saslušavam svoje sećanje. Zahtevam tačne odgovore, koji mogu da odagnaju sve sumnje. Čak i u sitnicama da se ne udaljim od istine. Ne smem da budem netačan i nepravičan!

Ali, vreme čini svoje, ono rasplinjava oštre linije, zamagljuje slike, za koje sam mislio da će mi zauvek ostati jasne u sećanju. S vremena na vreme sećanje odbija da odgovori na tvrdoglava pitanja. Čuti. A ponekad, zbog svog neobjašnjivog ćefa, izvlači na površinu ono što je izgledalo već davno zaboravljeno. I tada se pred mojim očima pojavljuju oni kojih već mnogo godina nema među nama. Čujem njihove reči, vidim njihove umašćene kombinzone, udišem miris benzina i maziva, koji opija tenkistu.

Dug prema njima, koji su svojim životom platili slobodu otadžbine i sreću novih pokoljenja, nalaže mi da stalno isponova saslušavam svoje sećanje.

1.

Kao da se razređuje magla, nestaje lagano beličasti zastor... Pored jaruge sa visoko navejanim snežnim grubranom, čiji je greben izoštrio vetar, stoji tenk. Običan T-34. Sneg je posuo zupčaste tragove gusenica i ogromnim smetom zaklonio desnu stranu mašine.

Kvareći devičansku belinu ivice šume i ostavljajući duboke isprekidane tragove, krećemo se prema tenku.

Na žaluzinama T-34 uhvatila se klizava ledena kora. Nekada je odavde bila toplota, sneg se topio na tankoj rešetki . . . Toplote više nema i led je prekrrio gnezda metalne mreže.

Otvarajući kupolu, zbacujemo s nje naherenu snažnu šubaru. Pahuljice lagano padaju u mračan otvor. Pipajući, spuštamo se jedan za drugim u tenk. Načelnik političkog odeljenja brigade Ružin pritiskuje prekidač pljosnate džepne baterije. Okruglasta žuta mrlja potiskuje mrak i čoškove. Na neravnoj ploči, koja predstavlja dno tenka i koja se tako iskrivila da je napravila nešto nalik na mali brežuljak, leži nauznak tanko mladičko telo u kombinezonu. Drugo telo, u crnoj izmašćenoj kratkoj bundi, neprirodno savijeno, priljubilo se uz sedište. Ružin zagleda pocrnela okamenjena lica:

— Nišandžija leži. A ovo je komandir tenka poručnik Petrov.

— Petrov? — ponavljam upitno, namah osetivši kako su mi do grla dospeli potmuli otkucaji srca.

Žučkasti krug juri po unutrašnjosti T-34. Najedared se zakači za natpis izgreban na levom zidu. Tamo se vide tanka izlomljena slova:

„2. dec. 42. god. Municija je naizmaku. Branimo se”.

„3. dec. 42. god. Ostao sam sâm”.

Treći natpis ne primećujemo odmah. Gotovo su se slila sa rapavom podlogom razlivena slova, ispisana krvlju:

„4. dec. Umirem”.

U tenku postaje svetlije. Sunce, koje se sve više penje, probilo je teške oblake, beličasti zastor, sevnulo na bakarnim čašama čaura, koje su se valjale unaokolo, na zguzvanom plehu prazne kutije od konzerve.

Ružin, ko zna zbog čega, gleda na sat:

— Danas je peti. — I kao da neko sumnja u to, dodade:

— Peti decembar . . . četrdeset druge godine.

Ofanziva je počela pre deset dana. Uoči nje na naše komandno mesto stigao je komandant pešadijske divizije, na čijem sektoru je bilo planirano uvođenje korpusa u borbu. Pukovnik je bio mršav, izboran i sumoran. Teško savitljivim žutim dlanom gladio je opuštene sive brkove i žalio se:

— Nema dovoljno municije, artiljerije je malo, svi vojnici nisu dobili valjenke . . .*)

Komandant korpusa general Katukov strpljivo je slušao pukovnikovu žalopojku, ali kada je ovaj priznao da ne poznaje kako treba sistem neprijateljske vatre, on postade oprezan:

— Pa vi ovde džuprite više od godinu dana!

Prva istina koju je Katukov usvojio još dok je bio komandant brigade glasila je: bez izviđanja se ne može ratovati. Brigadi, koja je u novembru četrdeset prve dobila naziv gardijska, ubrojali su u zaslugu pre svega to što je vršila neprekidno izviđanje.

— Pa šta je s tim što smo ovde više od godinu dana? — uvredi se brkati pukovnik. — Hvala bogu, imali smo dosta posla. Eno, kakvu smo samo odbranu izgradili — to je prvo, nismo dopustili Nemcu da se pomeri — to je drugo, letos sma organizovali sopstveno gazdinstvo — to je treće, obezbedili smo se krompirom — to je takođe pomoć državi, seno smo pripremili, imamo stado svojih krava — i to nije sitnica.

Komandant divizije je rado govorio o privrednim uspesima, videlo se da poznaje stvari, i u razgovoru se obraćao pre svega meni. Očigledno je smatrao da će zamenik za MPV moći bolje da oceni njegov trud.

— Sigurno ćete na leto i sami zamoliti za krastavce i šargarepu.

Katukov se zaprepasti:

— Imate li vi nameru da i na leto ostanete ovde?

— Za koga me vi smatrate, druže generale? Ja to po navici.

---

*) Čizme od valjane vune. — Prim. prev.

— Po navici? — gnevno ga pokosi pogledom Katukov.

Nama je bilo jasno da komandant pešadijske divizije psihički nije spreman za ofanzivu. On se navikao na odbranu, pustio korenje. Tu nije moglo biti ni pomena o ofanzivnom entuzijazmu!

Sećanje na krastavce i šargarepu izazva živahnost kod pukovnika:

— Dobro bi bilo, druže komandante korpusa, da svoje tenkiste malo popriteznete.

— Šta se desilo?

— Kod nas u prvoj borbenoj liniji vlada pravilo — ne izazivati uzalud neprijatelja. Osmatrati i braniti se kako pravila predviđaju. Tim pre što je Nemac miran, što mu je očitana lekcija i što ne naleće kao june u plast. Provokacije ne donose nikakvu korist. Mi ispalimo pet granata, a on dvadeset i pet. Žrtve, rušenja.

— Ne mogu da shvatim kuda vi to ciljate? — nakoštreši se Katukov. — Ti ne diraj nas, a mi nećemo tebe...

— Baš ste vi neki, druže generale... Idu li tenkisti na prednji kraj? Lepo. Situaciju, da tako kažemo, proučavaju, neprijatelja osmatraju. Pa lepo. Ali pre dva dana došli su novi tenkisti. Naši su ih dočekali kako to dolikuje drugovima po oružju. Porazgovarali su malo o borbenom sadejstvu. Dok ti jedan vaš poručnik ni pet ni šest: „Ovo ovde ne liči na rat, već na primirje”. Zamolio je za pušku i zauzeo jedan isturen položaj. I kada je Nemcima pristigla kuhinja, on ti raspali iz puške. Oni odgovoriše. I zakuva se kaša. Ja sam zapisao ime i prezime toga poručnika.

Pukovnik iz džepa od bluze izvadi pažljivo savijenu ceduljicu, ispravi je, izvuče naočare i razgovetno pročita:

— Komandir tenka poručnik Petrov Nikolaj Aleksandrovič...

Tada sam prvi put čuo za Petrova. Razume se, mi nismo nameravali da ga „popritezujemo”. Katukov je to skresao u brk pukovniku. Ovaj se, pak, opet maši svojih brkova, poče da ih suče usredsređeno, odsutno.

Zbog poslova i briga koji su prethodili ofanzivi ja sam zaboravio na Petrova. A nije ni postojao nikakav razlog da ga se sećam. Poručnik nije uradio ništa naročito. Spazivši protivnika, latio se puške, ne uzimajući u obzir sumnjive razloge komandanta divizije.

Operacija je opravdano bila zamišljena široko. Predstojalo je uništiti prostranu nemačku izbočinu u rejonu Rževa. Ovde su bile koncentrisane, ni manje ni više, dve neprijateljske armije: 9. armija i 3. tenkovska armija.

Na zapad je, u punom skladu sa svojim imenom, nastupao Zapadni front. Nama, pak, koji smo se nalazili s druge strane izbočine predstojalo je kretanje na istok. Sjedinivši se, dva bi fronta nemačkoj grupaciji odsekla odstupnicu i ona bi bila opkoljena.

U prvim časovima ofanzive plan je bio poremećen. Pešadijske jedinice se nisu grupisale pre napada, već su napadale na istoj širini fronta na kojoj su se ranije branile. Umesto munjevitog skoka napred, došlo je do laganog i nesigurnog „progrizanja” neprijateljske odbrane. Posle kratkih skokova usledile bi pauze pune mučnog iščekivanja.

Završavajući artiljerijsku pripremu, divizion „kaćuša” je pogodio svojom vatrom koncentraciju neprijateljske pešadije, koja se pripremala za protivanje. Tako nam je bar javljeno. A kada su se pred veće pešadijski pukovi pomerili napred za dva kilometra, videli su u rovovima grubo napravljene lutke u sivozelenim šinjelima. Njih je i pogodila vatra „kaćuša”.

Sećajući se sada tih novembarsko-decembarskih borbi četrdeset druge godine, osećam gorčinu i tugu. Već se pojavilo skupo plaćeno iskustvo iz odbrambenih borbi. Ali, eto, nastupali smo još uvek slabo i nevešto. Bar naš Kalinjinski front.

Sve je to meni očigledno danas — posle kurske izbočine, Dnjepra, Sandomira, Odre i Berlina, posle jedne i

po decenije, koja je poslužila da se prouči dobijeno iskustvo i da se iz njega izvuče ponešto.

Ali, tada sam ja video samo pojedinačne nedostatke, neuspehe, i to pre svega kod pešadijskih i artiljerijskih komandanata. „Mi tenkisti — mislio sam — nećemo praviti ništa slično. Kad grunemo, grunućemo ...”

Red da „grunemo” došao je na nas pre nego što smo pretpostavljali. Krajem drugog dana naše ofanzive pešadija je napredovala dva-dva i pô kilometra, uklinivši se beznačajno u duboko ešeloniranu neprijateljsku odbranu.

Na osnovu šturih podataka obaveštajne službe mi smo znali za rovove koji su se širili na sve strane i koji su međusobno bili povezani saobraćajnicama, za skloništa, za bunkere i naše tenkove, zaplenjene od Nemaca 1941. godine, koji su sada bili pretvoreni u nepokretne vatrene tačke. Znali smo za močvare, pokrivene raskošnim snegom, za bezbrojne šumske rečice, stegnute nesigurnim ledom, za borove nalik na jarbole, koje dva čoveka nisu mogla da obuhvate, i za proseke, koji su bili pod vatrom dalekometne artiljerije. U izveštaju obaveštajne službe bilo je citirano pismo nađeno kod poginulog nemačkog oficira Rudolfa Štajnera: „Ovde jedan može zadržati stotine. Zimi u ovom carstvu snega, gde se sve živo nalazi pod vatrom iz naših ukopanih tvrđava, znaćka vatra čini prava čuda. Ako Rusi krenu u napad, oni će izginuti svi do jednog... Mi ćemo ratovati s Rusima ne pomaljajući glavu. Oni će videti pred sobom samo bezljudne puste snežne brežuljke, iza kojih se sručuje nevidljiva, ali utoliko strašnija smrt”.

Naređenje o uvođenju korpusa u borbu predstavljalo je za nas iznenađenje, jer odbrana još nije bila probijena! To ne može biti!

— Šta tu ima da se lupa glava oko toga može ili ne može — grubo me prekide Katukov. — Naređenje je pred tobom, čitaj ...

Kasnije se ispostavilo da komandant divizije nije umeo samo da gaji šargarepu, već i da laže. On je javio da je napredovao više od pet kilometara i da je ostalo

stvar tenkova. Njemu su u žurbi poverovali i našem korpusu je naređeno: „Napred!”

Kaže se da su u laži kratke noge. Ali i za ono kratko vreme koliko traje, ona je u stanju da prouzrokuje dovoljno zla.

Tenkovi, koji su jurnuli napred, dospeli su u minska polja. Trebalo je samo da tenk siđe sa utabanog prolaza, po kome je tukla nemačka artiljerija, i — tras! Od potpornog točka ostaje lepinja, dok iskidana gusenica bespomoćno landara. Nepokretan tenk na belom polju je meta o kojoj maštaju Hitlerovi artiljerci. „Zmije” (tako smo onda zvali nemačke topove sa dugačkim cevima i malom glavom vazdušne kočnice na ustima cevi) otvoreno su ujedale bez milosti. Ne čekajući da nepomičan tenk bude izrešetan, posada napušta mašinu i — tres, tres! To eksplodiraju protivpešadijske mine.

Izgledalo je da se ne krećemo po zemlji, već po nekakvom đavolskom podu, ispunjenom smrtonosnim eksplozivom.

Pa ipak, bez obzira na mine i fugase, na „zmije” i bunkere, koji su ćutali sve do pojave tenkova, mi nismo loše napredovali u prvim satima napada. Tenkovi su preorali šumicu, koja se na štabnim kartama nazivala „Okrugla”, zbrisali artiljerijske položaje duž ivice šume i nestali u gustim oblacima bele prašine, pomešane sa sago-relim gasovima.

Nestali su ne samo iz vidokruga već i iz sfere starešinske kontrole. Katukov, koji je malopre radosno koračao po zemunici i šalio se sa vezistom („Šta su čuje, kidaju li Fricevi iz Rževa?”) i koji je stalno smišljao izraze kao što su „Dali smo Nemcima ‚cimbervam’” (što je znak njegovog dobrog raspoloženja), tiho je seo pored prozora i pušio cigaretu za cigaretom.

Brigade nisu odgovarale na uporne pozive. A telefon, koji nas je vezivao sa štabom armije, nije prestajao da zvoni: „Dajte nam položaj jedinica!”, „Kakva je situacija?”

— Treba li da im ja rodim „položaj jedinica“, treba li da im rodim „situaciju“?!

Katukov je smrknuto posmatrao vezistu, s kojim se šalio pre pola sata.

— Možda su ti uši začepljene? Ništa ne čuješ.

— Uši su mi u redu, družo komandante korpusa, — mirno je odgovarao radist — ali nema šta da se čuje.

Potpukovnik Nikitin, koji je nedavno bio naimenovan za načelnika štaba korpusa i koji je danonoćno visio nad kartom ne ispuštajući iz ruku telefonsku slušalicu, stajao je zbunjen i uzbuđen. Izgledalo je da je sve predviđeno: i signali, i pozivni znaci i rokovi dostavljanja izveštaja...

Bled, čvrsto stisnutih usana, Nikitin je bio spreman da sasluša bilo kakav prekor komandanta korpusa. Da, on je kriv — nije obezbedio vezu, nije preduzeo mere, nije prekontrolisao. Ali, Katukov kao da nije ni primećivao načelnika štaba.

— Nemamo šta tu dalje da radimo — prekidoh ja nervozno iščekivanje. — Treba lično da idemo u jedinice. Dajte da rešimo gde će ko.

— Da rešimo — pristade Katukov i ispljunu nepopušenu cigaretu. — Dede, načelniče štaba, rasprostiri svoj čaršav...

T-70 juri kao motorni čamac, rasecajući zatubastim nosom snežnu sumaglicu. Nema tu šta, brz tenk. Samo je oklop slab, ne može da odoli ni zrnju malog kalibra.

Nekoliko dana i noći gotovo i ne izlazim iz T-70. Korovkin kao da je srastao za poluge. Kada smo se sinoć zaustavili, izašao je kroz prednji otvor i najedared se stropoštao na zemlju. Prenapregnutost i zagušljivost u tenku, a napolju svež, mrazovit vazduh.

Moj ađutant Balikov je doneo odnekuda porciju s čajem. Korovkin je popio mutnu tečnost, po kojoj su plivali masni kolotovi, obrisao rukavom čelo i osmehnuo se kao krivac.

— Gle samo, kako sam se raspekmezio. Mamina maza.

I da ne bi bilo nikakve sumnje u to da on nije mamina maza, sočno opsova.

To nije bio Korovkinov običaj. Ja se začudih:

— Šta ti je, Pavel?

— Izvinite, družo generale. Takav je red u tenkovskim jedinicama.

Ali, u tenkovskim jedinicama našeg korpusa zasad se nije mogao primetiti neki bogzna kakav red. Napad se teško razvijao, nailazeći na sve nova iznenađenja nemačke odbrane. U dubini su otkrivene dvospratne vatrene tačke. Odozgo tenk, a ispod njega bunker sa topom. Uništiš gornji sprat, taman pomisliš da si svršio sa bunkerom, kad top raspali pravo po tebi ...

Treba se setiti tih dana, poslednjih dana novembra 1942. godine, da bi se shvatili izvori oduševljenja za napad, koje je vladalo u jedinicama. Kratko vreme pre nego što je živahnuo naš Kalinjinski front, preko radija je preneseno saopštenje: „U poslednjem trenutku”. Armija, zemlja i čitav svet saznali su o opkoljavanju Nemaca kod Staljingrada. Još tačno nisu bile poznate razmere bitke, ali su svi osećali: nastao je prelom; zbogom prokleta reči „odstupanje”.

Operaciju protiv Nemaca na rževskoj izbočini povećivali smo u svesti sa Staljingradom.

Kroz minska polja, kroz zavesu artiljerijske vatre, kretali su se tenkovi napred. Drhtali su borovi, zbacujući sa svojih čupavih grana snežne jastuke, dok su se krošnje uzbuđeno njihale.

Šume su progutale korpus. Zalazeći sve više u njihovu dubinu, mašine su gubile vizuelnu vezu među sobom. A svi komandiri još nisu imali tenkove sa radio-vezom.

I još jedna nevolja: probaj, ako možeš, da razlikuješ šumske proseke, da odrediš mesto na kome se nalaziš, kad po svim znacima pred tobom treba da je selo, a ono kud god pogledaš — polje prekriveno snegom. Nemci su

uništili gotovo sva sela. Seoske kuće su porušili i njihovu građu upotrebili za zemunice i bunkere. Preostale kuće su zapalili. Sneg je zavejao seoske ulice i poravnao zgarista. Retko se gde može videti odžak, kako usamljeno štrči, koji je čudom ostao čitav, jer ga nemački mineri nisu videli. Po hitlerovskim naređenjima sve je trebalo potpuno uništiti, stvoriti „zonu pustinje”.

Na Lučesu, krivudavu šumsku rečicu, tenkovi 1. gardijske brigade, kojom je komandovao potpukovnik Gorelov, izbijali su jedan po jedan, ili dva po dva. Na moje oči čelni T-34, oborivši naniže cev topa, jurnu dole s naspisa. Projuri desetak metara i najedared s treskom upade u vodu. Led je svojim izlomljenim ivicama udarao o kupolu. Kroz gornji otvor poiskakaše na led mokri tenkisti, drhteći od zime.

Dadoše im votku i odeću. Kada se pojavio komandant brigade, tenk, sa koga se slivala crna voda, već su vukli prema obali.

Krupni Gorelov, za glavu viši od ostalih, strpljivo je saslušao komandira tenka, gledajući ga mirno u oči.

— Pali ste u vatru? ... To što ste pali u vatru — nije nikakvo opravdanje. Jeste li u stanju da upravljate mašinom? Ne, ne govorim o nazebu: jeste li malo više gucnuli votke? E, pa čujte ... Sad ćemo eksplozivom razbiti led, vi ćete prvi forsirati. Obrni-okreni, vi već imate izvesno iskustvo.

Slušao sam i posmatrao Gorelova. Pričaju da kod Moskve nije loše ratovao kao komandant puka. Kod nas je došao za komandanta brigade. Već pri prvom susretu priznao je:

— Nisam imao priliku da nastupam. A toliko mi se hoće, da ponekad i u snu vičem: „Napred!”

Imao je snažna ramena, govorio je u basu, i kao da ga je sama priroda pripremila za komandanta. Držao se začuđujuće prirodno, jednostavno. I to se svima dopadalo.

Gorelov je primio brigadu kojom je ranije komandovao Katukov. Tenkisti su bili oprezni prema novom ko-

mandantu brigade, poslatom sa strane. A ovaj kao da ništa nije primećivao. Taktično je vršio svoj posao. Uskoro se brigada umirila i „primila” novoga komandanta.

Nedelju dana pre početka naše ofanzive imao sam ne baš sasvim običan razgovor sa Gorelovom. U pomrčini smo prišli mestu gde su bili smešteni bataljoni. U susret nam je iz žbunova dopirala pesma. Razumeo sam samo refren: „Mi, gardisti-katukovci”.

— Lepo pevaju? — osmehnuo se Gorelov.

— Ne pevaju loše, ali mi se pesma ne sviđa. Mnogo poštujem Mihaila Jefimoviča. Ali, još u „Svetom pismu” je rečeno: „Ne stvaraj sebi idola”. U brigadi će pevati o komandantu brigade, u korpusu — o komandantu korpusa, u armiji — o komandantu armije i tako dalje. Čitav niz idola. Iza njih se neće videti vojnik-redov. A i sve to nekako neskromno zvuči... Verujem da se to i Mihailu Jefimoviču ne bi svidelo.

Gorelov je dugo ćutao. Zatim lagano reče:

— O tome nisam nikada razmišljao. Prihvatio sam kao da tako treba da bude. Iskreno rečeno, nisam u tome video ništa loše. Ali to što ste vi rekli, verovatno je ozbiljna stvar. Treba o tome malo mućnuti glavom!

Uskoro sam zaboravio taj razgovor. I najedared sada, pored reke Lučese, po čijem su ledu inžinjeri vukli papirne džakove sa eksplozivom, Gorelov me podseti na taj razgovor:

— Vi ste onda imali pravo što se tiče pesme. Ali ne odlučujem se da je zabranim. Ispašće nekako netaktično. A i komandanta korpusa s pravom poštuju.

Bio sam zapanjen: takve borbe, tako teško nastupamo, a komandant brigade pamti naš letimičan razgovor i lupa glavu oko toga. Sa simpatijom sam gledao krupnog potpukovnika u iznošenoj mornarskoj bluzi sa pamučnim laticama i zelenim ratnim oznakama čina. Na glavi, bez obzira na mraz, Gorelov nosi šapku tenkovskog oficira sa crnim širitom. Nikada ga nisam video sa ušankom.*)

*) Krznena kapa sa naušnicima. — Prim. prev.

Na Lučesu su izbijale nove i nove mašine. Razređivale su se u priobalnom žbunju. Gorelov je odlučio da minira led i da jedan deo tenkova prebaci na drugu stranu, pošto je ovde reka bila plitka.

Nešto malo nizvodno spazih jedan T-34. Upitah Gorelova kuda će taj tenk?

— Nemam pojma — odgovori potpukovnik. — Odmah ću da ustanovim. On pozva komandanta bataljona. Ovaj podiže dvogled i samouvereno odseče:

— Tenk poručnika Petrova.

Gorelov se odmah umiri:

— Neka ide. Taj neće tako jevtino prodati svoju kožu.

„Petrov, Petrov” — trudio sam se da se setim. Svako od nas zna, sigurno, više ljudi sa prezimenom Petrov... A, pa to je, verovatno, onaj na koga se žalio brkati komandant pešadijske divizije.

Gorelov sasluša moju priču, klimajući glavom:

— Taj, Nikolaj Petrov, i glavom i bradom. Kad bi u svakom tenku bili takvi komandiri... Ja sam ga još u putu kako treba ocenio. U njihovom ešelonu bomba je uništila štabni vagon. Sećate li se? Požar, panika... Povrh svega i lokomotiva se našla u plamenu. U takvom slučaju uvek je poželjno da makar jedan ne izgubi glavu. I našao se takav. Poručnik Petrov je svoj tenk pokrenuo pravo sa platforme i počeo čitav ešelon da odvlači sa opasnog mesta. Tada su i drugi pritekli u pomoć... A i onaj slučaj kod Toržka... On se tada bacio u zapaljeni vagon pun bolesnika...

Gorelov, ne završivši rečenicu, uhvati me za rukav:

— Druže generale, u zaklon. Inžinjerci daju znak — dižu led u vazduh.

Tako sam po drugi put čuo za poručnika Petrova. A uskoro sam za njegovo ime čuo i treći put.

Noću smo se zaustavili u šumarevoj kućici. Zidovi su bili čitavi. Na njima su u zastakljenim crnim ramovima visile fotografije domaćinove rodbine u počasnom kutu sobe visila je skromna ikona, a ispod nje iz časopisa izre-

zana slika u boji — Aljonuška. Od domaćina nije bilo ni traga, ni glasa. Osim toga, kućica nije imala ni tavanicu, ni krov. Bodljikave zvezdice i mesec — „kozačko sunce” — visili su pravo iznad glave.

Pre nas neko se odmarao u kućici: sneg na podu je ugažen, na gvozdenoj ploči ugalj — paljena je vatra. Sigurno su se žurili, nije im bilo do peći. Zagrejali su na vatri konzerve, osušili obojke, popušili koju cigaretu i pre nego što ih je savladala sita toplota, vratili se svojim mašinama.

Tenkovski bataljoni su uporno bušili nemačke položaje. Ali, gotovo im nije polazilo za rukom da prošire klin. Naročito je uzana bila njegova osnova. Grlić od tri kilometra bio je skroz-naskroz pod vatrom. Prošle noći sam gledao kako hitlerovci s jedne i s druge njegove strane daju jedni drugima signale raketama.

Katukov je uputio jedan deo snaga na to uzano mesto (uzano u bukvalnom smislu reči). Imali smo i razloga za takvu predostrožnost. Nemcima je pošlo za rukom da odseku mehanizovani korpus generala Salamatina, koji je napadao južno od nas. Glasovi o tome su se širili kao koncentrični krugovi na vodi: što dalje od centra, tim više. U našim bataljonima već se čulo uzbuđeno sašaptavanje o opkoljenim „salamatincima”.

Ja i Mihail Mihajlovič Balikov pošli smo za primerom naših prethodnika i nismo ložili peć. Suvo granje, koje smo polili benzinom, planulo je na gvozdenoj ploči. Mihail Mihajlovič je primakao vatri dve otvorene kutije mesnih konzervi sa jarkim argentinskim etiketama.

Sedajući uz vatru, zapaljenu u kući, ponovo počeh da se obazirem unaokolo.

Između ovih crnih zidina nekada su živeli ljudi, sudeći po fotografijama, velika seljačka porodica. Na nju je podsećao crni kartonski disk zvučnika, koji je landarao na ekseru, jezici čađi iznad ruske peći, duboki zarezi na dovratku, kojima je obeležavan rast dečice.

— Kulturno ćemo da prezalogajimo — Balikov je sanjivo grejao ruke iznad vatre — a zatim ćemo jedno sat-dva da dremnemo ...

Međutim, nismo imali priliku ni da „kulturno prezalogajimo“, a još manje da „sat-dva dremnemo“. Spolja dopreše do nas gromki glasovi. Korovkin je pokušavao da nekoga urazumi, glas mu je prelazio u viku, dok mu je onaj drugi odgovarao vrlo komplikovanom psovkom.

Kada sam otvorio vrata, „ulizička njuška“ i „lopuža“ nalazile su se već u tradicionalnoj pozi dva petla spremna za dvoboj. Bojim se da bi Korovkin izvukao deblji kraj. Njegov protivnik je imao šira ramena i moćnu zaleđinu: trojica automatičara očigledno nisu imala nameru da se zadovolje ulogom sekundanata.

— Ostav, Podgorbunski! — viknuo sam ljutito.

— Razumem, da ostavim — nerado je pristao momak u novom maskirnom ogrtaču i belim maskirnim pantalonama, brižljivo uvučenim u čizme. On je još uvek sav kipteo i prolazeći pored Korovkina, ne moga da se suzdrži od pridike:

— Treba biti čovek, a ne dvonoga kombinacija od tri prsta.

Korovkin ni za živu glavu nije hteo da prepusti protivniku poslednju reč. I zato, takođe, izrazi svoje mišljenje kakav treba i kakav ne treba da je čovek.

Podgorbunski uđe sa svojom svitom u kuću, brzo se obazre i uvuče u nozdrve miris podgrejanog mesa:

— Vidim vaš T-70. Treba, mislim se ja, svratiti do generala ...

— Otkud znate da je to moj tenk?

— Kad čujem takva pitanja, mogu pomisliti da ste vi zaboravili sadašnju profesiju starijeg vodnika Podgorbunskog, a i njegovu raniju, kako se to kaže, vrstu zanimanja ...

Ne, nisam zaboravio ni sadašnju, a ni prošlu specijalnost starijeg vodnika Podgorbunskog. Istorija našeg poznanstva dopirala je do dalekih mirnodopskih dana juna četrdeset prve godine. Jednom prilikom u gradu Striju

saopštio mi je general Mišanjin, komandant divizije koja se tamo nalazila, da je neočekivano dobio popunu.

— Nepredviđena je i vremenski i količinski: jedan jedini čovek sa sprovodnikom. Pa ipak, taj jedan vredi sigurno koliko i ceo vod.

Načelnik odeljenja za kadrove uveo je plećatog momka od nekih dvadeset pet godina, crnomanjastog, čije su oči blistale vatrenim sjajem. Nova vojnička bluza stajala je na njemu kao da je stari vojnik. — Na prednjoj strani nije bilo ni jednog nabora. Ispod bluze se naslućivalo muskulozno pokretljivo telo.

— Sedite, družo Podgorbunski — klimnuo mu je glavom Mišanjin — ispričajte o sebi zameniku komandanta korpusa za MPV.

General Mišanjin se i sam spremio da sluša, osećajući već unapred meni zasad nepoznato zadovoljstvo.

— Molim — ljubazno je pristao Podgorbunski — nije mi prvi put.

„Ala je ovo neka pokrupna ptica” — pomislih.

Podgorbunski je nastavio:

— Mislim da je najbolje da počnem od rodoslovlja. Tim pre što tata i mama predstavljaju najsvetlije stranice moje biografije . . .

Mene je uhvatila muka od te raspojasanosti. Pa ipak, primetio sam da je Podgorbunski u svom pričanju o roditeljima izbegavao previše junačke reči i šatrovačke izraze. Njegov otac je komandovao odredom kod Sergeja Lazo i poginuo je kad sin još nije imao ni dve godine. Uskoro je umrla i majka, koja je, takođe, bila u partizanima u dalekoistočnoj tajgi.

— Tako sam dospao u dečiji dom. Trista grama crnog hleba dnevno, tanjir klin-čorbe i nedeljom kolač ispečen u sopstvenoj masti. A na pijacama — mleko, kajmak, med, kedrovi orasi i drugi delikatesi . . . U našem dečijem domu „Pozdrav crvenim borcima” bilo je lakše naučiti krasti, nego čitati i pisati . . . U svojih devetnaest godina imao sam već trideset šest godina robije. Koliko sam puta priveden — tome se ni broja ne zna . . .

— Kako ste se našli na slobodi i dospeli u armiju?
— začudih se ja.

— Nije teško izaći na slobodu ako to čovek želi i ako je malo promućuran. A u armiji sam iz čisto patriotskih pobuda. Protiv sovjetske vlasti nisam nikada ništa imao, istupao sam samo protiv lične svojine, i to obično u tapaciranim vagonima vozova, koji idu prema Crnom moru. Poslednji put sam u logoru odlučio da probam da li je rad zaista stvar časti, hrabrosti i tako dalje. Teglio sam za dvojicu i svaki dan su mi računali kao tri. Trideset osme godine u logoru sam se upoznao sa jednim pukovnikom. Garantujem da je bez krivice uhapšen. On mi je pričao o armiji i o tenkovima, i kao da je pesmu pevao. Devetnaeste godine je bio partizan u Sibiru. Mudar neki starac. Kada je umirao, uzeo je od mene časnu reč da ću postati pošten čovek. Napisao sam pismo Mihailu Ivanoviču Kalinjnu. On onda zatraži obaveštenje od logora. Iz logora stigne moja karakteristika: radan, svestan i tako dalje. Ostalo vam je poznato... Novine ne čitam, međunarodnu situaciju osećam srcem...

— E baš je momčina — oduševi se dobričina Mišanjin — tebe bi trebalo u amatersku grupu, u ansambl.

— Ni u kom slučaju! — skoči Podgorbunski i odmah se uozbilji. — Samo kao vozač tenka. Inače ću pobeći. Nemojte me primoravati da dovedem Mihaila Ivanoviča u nezgodan položaj.

Posle nekoliko dana u Drogobič mi je telefonirao Mišanjin:

— Prijatelj Mihaila Ivanoviča je klisnuo. Proboravio je tri dana u školskom bataljonu i utekao. Baš je glumac...

Uveče mi je Mišanjin ponovo telefonirao. Podgorbunski nikuda nije bežao, već se sakrio u kasarni na tavanu i odbio da siđe dok mu ne daju časnu reč da će učiti za vozača.

— Ali od njega je i trebalo da napravite vozača tenka — začudih se ja.

— Komandant školskog bataljona, kada se upoznao sa njegovom biografijom, odlučio je da ga sprema za traktoristu. Pobojavao se da mu poveri tenk. Šta sada da radimo?

— Neka uči za vozača tenka . . .

U početku rata izgubio sam iz vida Podgorbunskog. Sreo sam se s njim kad se ešelon već spremao u Kalinjin. Pored latica, koje su značile da je vozač tenka, imao je prišivena i tri suknena trougla.

— Znao sam da ste vi ovde — veselo se osmehnuo stariji vodnik — ali nisam smatrao da je moguće da vam se javljam bez poziva ili nekog razloga.

Njegove brze oči su sijale, bio je temeljan, lepo građen, na sebi je imao šinjel po meri, a na glavi novu haubu, koju nije imao ni svaki komandant brigade.

Na frontu je Podgorbunski određen za komandira izviđačkog voda. Mada je vod bio tenkovski, Podgorbunski i njegovi borci su zasad morali da dejstvuju kao pešaci. A i kasnije su se oni, obično bez mašina, probijali u neprijateljsku pozadinu, operišući tamo neshvatljivo drsko.

Noću uoči našeg napada izviđači Podgorbunskog dovikli su jednog zarobljenika. Provukli su se u zemunicu, u kojoj su trojica Nemaca slušali ploče. Dvojicu su dokusurili noževima, a trećem su strpali salvet u usta i dovikli ga. Podgorbunski je pojurio nazad prema gramofonu i brižljivo postavio iglu na samu ivicu ploče. Iz zemunice je, kao i pet minuta pre toga, dopirala melodija vesele tirolske igre . . .

. . . Od Podgorbunskog, koji me je našao u šumarevoj kućici bez krova, čuo sam treći put o Nikolaju Petrovu:

— U nevolji je, družo generale. Kolja neće odstupiti, nazad neće krenuti.

— Otkud vi to znate?

— Ja sam s Koljom putovao u istom ešelonu. Da nije njega bilo, stigao bih na onaj svet. Ležao sam u vagonu za bolesne: zapaljenje pluća, temperatura skočila i do četrdeset . . . Povrh svega, bombardovanje. Na desnu stranu ne možeš da iskočiš — vatra, leva vrata — spolja

zatvorena. Gledamo i mislimo — sada je sve svršeno. Dim, ne može se disati. Kad najedared — neko udara ćuškijom u vrata . . . Kako, šta — ne sećam se više. Osvestio sam se i vidim: nosi me kao novorođenče nekakav poručnik. Na njemu tinja koporan . . . Tako sam se upoznao s Koljom Petrovom. Takvi ljudi zlata vrede, gram za gram. On sve u životu razume. U putu sam mu otvorio svoju dušu. Um i srce mu rade sinhrono. I evo, sada već drugi dan nema od njega ni traga, ni glasa. I nikoga glava da zaboli . . .

— U brigadi ne postoji samo tenk poručnika Petrova.

— Druže generale, ja vam to kao čoveku, a ne kao starešini.

— Šta to treba da znači?

— Pa to, je padam u vatru, možda se ne izražavam kako treba. Ali treba da me shvatite. Nisam samo jednog prijatelja sahranio u ratu. A Kolja Petrov nije samo moj prijatelj. On je prijatelj svim ljudima. Samo ljudi o tome još ne znaju . . . Dozvolite mi da sednem?

Podgorbunski se spusti na pod pored vatre, koja se razgarala u sredini sobe. Uperi nepomičan pogled na kutije konzervi i etikete u boji, potamnele od vatre. Sedoh pored njega:

— Hoćete li da jedete?

— Kako da ne.

— Počnite.

Podgorbunski zabaci nazad kapuljaču maskirnog ogrtača, skide ušanku od ovčijeg krzna, zagladi dugačku kosu (oficirska ušanka i dugačka kosa — sve to nije dozvoljeno propisima starijem vodniku) i okrete se automatičarima, koji su stajali u uglu:

— Sokolovi, konzerve sa generalskog stola. Navali, dok se viša komanda nije predomislila.

Pošto je jeo, Podgorbunski me netremice i neprijateljski pogleda:

— Dakle, u vezi s Petrovim, hoćete li da preduzmete mere?

— Slušajte, Podgorbunski, vi, čini mi se, zloupotreb-
ljavate . . .

— Eh, družo generale, zar je čoveku sada do formal-
nosti kao što je Pravilnik o vojnoj disciplini. Kolja Petrov
gine. To je gubitak za čitavu državu . . . Dozvolite da idem?

Izviđači prebaciše na grudi svoje automate i nesta-
doše.

U kolibi, napravljenoj na brzu ruku od jelovih grana,
nađoh Gorelova. Štabni autobusi brigade, kao i autobusi
korpusa, zaglavili su se u snegu. Komandna mesta su se
razmeštala po kolibama, kroz koje je duvao vetar. Gore-
lov, u kratkoj bundi, ogrnutoj povrh koporana, čitao je
neku belešku pri lelujavom plamenom jezičku sveće. U
uglu na crnom sanduku dremao je njegov zamenik za
MPV Ružin.

— Mi o vuku, a vuk na vrata! Upravo čitamo ko-
mandantovu i vašu čestitku. Znači, zaradili smo ukor.
„Rđava organizacija napada”, „slaba veza” . . . Čoveku je
krivo — Gorelov uzdahnu. — Krivo mi je, mada je ukor
na mestu. Nisam navikao da dobijam ukore. Navikao
sam da me hvale. A ovde — evo ti, na! . . . Prvih meseci
rata osećao sam: vodi se borba, razvija se dobro ili loše,
ali prolazi nekako mimo mene, odvija se sama od sebe.
Postepeno sam se naučio da sve konce držim u ruci. Sada
je napad i opet primećujem da ne obuhvatam brigadu,
tenkovi su se razmyleli. Ne znam tačno gde se ko nalazi . . .

— A da li ti je poznato gde je Petrov? — preki-
dam ga.

Gorelov odgovori posle izvesne pauze:

— Približno znam gde je. S njim je bio partijski ru-
kovodilac bataljona Zavaljšin. Vratio se sa dve rane. Pe-
trov mu je naredio. Posle dvadeset četiri časa dopuzao je
i ranjeni vozač tenka Solomjanikov. I on je ponešto ra-
portirao. Zapalili su dva nemačka tenka, a sada su i sami
onesposobljeni. Granate su naizmaku. Gorivo su utrošili.
U tenku je kao u ledenici. Petrov se zainatio, nipošto neće
da ostavi T-34. A to nije ni lako, Nemci zasuli vatrom . . .

— Pokažite mi tačku — izvadih kartu iz torbe za sekcije — poći ću kod Nemaca.

Iz ugla se odazva Ružin:

— Dozvolite i meni . . . Petrov je najbolji . . .

Ružin je imao čudnovat običaj da ne završava rečenicu. Pošto bi smisao postao jasan, nije izgovarao poslednje reči.

. . . Cele noći smo jurili po šumi, koja je pucala od mraza. S puta na put, s ivice na ivicu. Monotono ljuljanje uspavljuje po nekoliko minuta, a onda budi truckanje. Zagušljivo je. Otvaram gornji otvor. Leden vetar zaustavlja dah.

Čas levo, čas desno sporo poleću put zvezda rakete i kao grozdovi se osipaju na krošnje drveća.

Negde izjutra Korovkin, sav očajan, zaustavi mašinu.

— Mi smo, možda, već sto vrsta zabasali u nemačku pozadinu.

— Treba, druže vozaču, sveta dužnost . . . — javi se Ružin, koji je ćutao čitavu noć.

— Treba, Pavel — pridružih mu se ja. — Probajmo da krenemo malo više levo.

Korovkin se čitavim telom zabaci unazad i jariosno povuče poluge.

Negde oko jedanaest sati izbismo na ivicu šume, zavejanu devičanskim snegom. Pored jaruge je nepomično stajao T-34 . . .

2.

Unaokolo je tišina, kakva biva samo u ratu u času kada meci i parčići ne paraju nepomičan vazduh. Odkud dopire tutanj, oslabljen daljinom.

Za smučara-amatera, kada na grudima nema automat, dospeti najedared na tako zaslepljujući belu ivicu šume znači isto što i neočekivano se naći na nekom prazniku.

Da li je Petrov bio smučar? Moguće da je i bio. Ružin kaže za njega da je sa Volge. A tamo vole smučanje.

Kad bi iskočio eno iza one plavičaste jele, okrenuo se naglo, samo bi smučka zasjala na suncu . . .

Petrova smo izneli iz tenka i stavili na ugažen sneg. Kombinezon i kratka bunda su se uštavili i dobili riđu boju od krvi, koja ih je natopila.

Ja više nikada neću saznati da li je Petrov voleo smučanje. Neću upoznati ni samog Petrova, o kome su sa toliko topline i sa nekim naročitim smislom, koji sasvim nisam shvatao, govorili i Gorelov, i Podgorbunski, i Ružin.

U gvoždem okovanom sanduku personalnog odeljenja nalazi se njegov tanki „dosije“-fascikla malinove boje sa natpisom: „Čuvati večno“. Fascikla se može čuvati večno . . .

Nema više poručnika Petrova — čoveka koji je, po verovanju Podgorbunskog, bio prijatelj ljudi. Koliko bi takav jedan čovek uradio da je živio jedno sedamdeset godina!

Kasnije, posle rata, mnogi će se ne jedanput vajkati: „Na to mesto bi trebalo postaviti nekog dobrog čoveka“, „Ovde bi bio potreban neki pametan čovek“. I nikome ni na kraj pameti neće biti da je pametni i dobri čovek Nikolaj Aleksandrovič Petrov poginuo 4. decembra 1942. godine u tenku, onesposobljenom fugasnom granatom.

Proći će brze godine. Progmeli bojevi će postati redak ili poglavlje u udžbeniku vojne istorije. Ponovo će se sagraditi sela i gradovi. A ljudima će nedostajati Nikolaj Petrov, koga je ubio fašizam. Nedostajaće čak i onima koji ga nisu znali ni lično ni po čuvenju.

Na savetovanjima i u razgovorima ja više puta podsećam na naš zadatak da se hitlerizam uništi. Ali mnogo ređe govorim o neophodnosti i veštini čuvanja naših ljudi — to se razume već samo po sebi. Pa ipak, možda to treba ponavljati svaki dan, svakom prilikom.

Jedanput sam čuo od jednog pukovnika: „Vodi se borba, treba misliti na pobjedu, a ne o ceni plaćenoj za nju“.

Da li je takvo gledište ispravno? **Cena** — to je ta ista pobjeda.

Žestina bitke neće oslabiti do poslednjeg minuta. Fašizam će ostati ono što je do svog samrtnog časa. Ali, život boraca zavisi u izvesnoj meri i od organizatorske spretnosti, hrabrosti i pronicljivosti starešina. I još od jedne stvari: od naše nepomirljivosti prema propustima i greškama, pogibeljnim u borbi prema svakakvim „možda će”, „daj”, „proći će i ovako”.

U tim danima zimske ofanzive, koju smo izvodili sa toliko muke, u meni se stvorio, bar tako se meni činilo, određeniji odnos prema mnogim starešinama. Za mene je mnogo važnija nego pre postala cena kojom su oni plaćali pobjedu, njihov pogled na uspeh i prolivenu krv.

Još u avgustu i septembru četrdeset druge godine naše jedinice su pokušavale da napadaju na nekim odsecima u rejonu rževske izbočine. Posle tih pokušaja linija fronta se malo promenila. Ali u hitlerovskoj pozadini su se našle jedinice naše pešadije, artiljerije, tenkova i konjice, koje su se tamo probile u početku napada. Slučajni izveštaji koje su one slale nisu bili nimalo radosni: artiljerci su ostali bez topova, tenkisti bez tenkova, utrošena je pogonska snaga za radio-stanice, a preostali konji su dospeli u vojničke porcije . . .

Prvih dana decembra korpusu je bilo naređeno da pronađe ostatke opkoljenih jedinica, da stupi u vezu s njima i da im pomogne da se iščupaju iz obruča.

Lako je reći: nađite, povežite se i obezbedite izvlačenje iz obruča.

Ali kako to uraditi kolikim snagama i ko treba da izvrši taj zadatak?

Katukov i ja sedimo u niskoj zemunici, koju su inženjerci s mnogo muke iskopali u smrznutoj zemlji. Neravni zidovi čuvaju tragove lopata. Presečeno korenje štrči iz zidova kao kakvi nepotrebni čiviluci. Katukov ne vadi

iz usta cigaretu. Jednu popuši, baci pikavac u plitku kutiju konzerve, kresne upaljač i ponovo zadimi.

Sladunjavi dim od cigarete zastire tavanicu slojevitim oblakom. Purpurno se svetle usijani zidovi gvozdene furune. Pikavci već više ne mogu da stanu u kutiju konzerve.

Snage su određene. U neprijateljsku pozadinu biće ubačen tenkovski odred sa desantom. On će pronaći opkoljenu grupu, pojačaće je i pomoći joj da se iščupa iz okruženja.

Ali, ko će da komanduje odredom?

Zadatak je neobičan. Treba dejstvovati samostalno, donositi odluke na vlastiti rizik. Potreban je hrabar i pametan čovek, samouveren. Ali i takav koji kada bude svoj gospodar, gotovo bez ikakve kontrole, neće uobraziti da je mali bog i neće se, kako to kaže Katukov, ponašati „kao kuće pušteno s lanca“.

Naći grupu izgublenu u dubokoj neprijateljskoj pozadini, osim toga lišenu sredstava veze, predstavlja izvanredno težak zadatak. Traži se komandant koji je u stanju da shvati sudbinu unesrećenih ljudi, koje je možda već obuzelo krajnje očajanje, komandant koji se nipošto neće vratiti praznih ruku i neće se otresti svega toga bravuroznim raportom: „Razbio sam pozadinski garnizon, zarobio sam petoricu policajaca i jednog oficira“.

Strpljivo pretresamo prezimena: vatren, ali neiskusni; pametan, ali suviše oprezan; trezven, ali ravnodušan . . .

Katukov izgovori prezime „Burda“ i radosno lupi šakom o kojekako sklepani drveni sto:

— On?

— On — momentalno se saglasih i uhvatih sebe kako se osmehujem.

Postoje takvi ljudi. Izgovoriš njihovo ime i ne možeš zadržati osmeh. Verovatno zato što su i oni sami stalno veseli, radosni.

Ako je iko zaljubljen u život, onda je to komandant tenkovskog puka Aleksandar Fjodorovič Burda.

U ratu ima raznih hrabrosti. Postoji hladna, proračunata, poslovna hrabrost. Nailazi se i na ludu hrabrost („Ako se umire, neka se umire junački!“). Nekome su opet potrebni svedoci da bi ispoljio hrabrost — u prisustvu ljudi ništa nije strašno. Neko je mračno hrabar i njegova hrabrost se odlikuje žestinom. Tome svedoci nisu potrebni.

Rat nije veselo zanimanje i nećeš daleko stići skačući na jednoj nozi. Ali svako, na kraju krajeva, ostaje onakav kakav je.

Pričali su mi kako se jedanput Burda, koji je tada komandovao bataljonom, preobukao u žensku haljinu i uputio u izviđanje. Lako mogu da zamislim njegovo zbrađeno rumeno lice s crnim obrvama.

On se vratio izjutra i tu, na licu mesta, u krugu bataljona, i ne skinuvši suknju, počeo da igra gopak — izviđanje je bilo uspešno!

U miru, u garnizonu grada Stanislava, Burda je uživao slavu prvog igrača. Sa tih amaterskih priredbi zapamtio sam omalenu, čvrstu figuru, nežne obraze, koji kao da nisu znali za brijač, i tanke, kao smola crne obrve, sastavljene iznad korena nosa.

Ma kako prijatne bile te osobine, one ipak nisu dovoljne da se čoveku poveri tako komplikovan zadatak. Ali mi, razume se, nismo imali samo njih u vidu.

Burda se istakao četrdeset prve godine u teškim odbrambenim borbama kod Orela. Tamo su naši tenkisti dospeli u обруč i u pomoć su im poslali Burdu, koji tek što je bio primio komandu nad bataljonom. Tada je on i dobio svoj prvi Orden crvene zastave.

Istini za volju, na tom istom mestu on je napravio i jedan nestašluk. Da su pretpostavljeni saznali za to, sigurno novopečeni komandant bataljona i nosilac ordena ne bi tako jevtino prošao.

Sa Burdom je služio i njegov davnašnji prijateljporučnik Kuljdin. Prvih dana rata Kuljdinova žena se evakuisala iz Stanislava kod svekrve u Orel i tako se našla pod nemačkom okupacijom.

Iz okoline Mcenska Burda je sa nekoliko tenkova upućen u nemačku pozadinu, da izvidi i sakupi podatke o Guderijanovoj grupi, koja je pristizala. Kada su se tenkisti noću našli nedaleko od Orela, Burda je sa Kuljdinom, koji je odlično znao sve staze i bogaze u okolini grada, sakrio tenkove u šumu, a onda su se njih dvojica provukli zabačenim uličicama u Orel, povelili sa sobom majku i ženu poručnikovu, sakrili ih u tenk i, kao da ništa nije ni bilo, nastavili sa izviđanjem . . .

Sada, kad tražimo pogodnog komandanta, ta epizoda „radi“ za Burdu. Komandant kome je predstojalo da vodi odred mora da ima razvijeno osećanje drugarstva i treba da ume da rizikuje radi spasavanja drugih. Sem toga, to u izvesnoj meri čuva od lažne sigurnosti i uobraženosti.

Sve Katukovljeve i moje duge razgovore i razmišljanja potpukovnik Nikitin je formulisao u lakonskom naređenju, iz koga je proizilazilo da se puku potpukovnika Burde poverava izvršavanje specijalnog zadatka (tri reda o tome zadatku), a dalje su se nabrajala sredstva koja se odvajaju i stavljaju njemu na raspolaganje, tenkovski desant smučara, medicinsko osoblje, hrana.

Tišina, koja nas je prosto zaglušila na ivici šume pored tenka poručnika Petrova, nije bila slučajna. Napad je na mnogim odsecima malaksao, a i nemački protivnapadi su izgubili dah. Front se zamrzavao. Ali ne kao neprekidna, kompaktna linija, već u obliku odvojenih žarišta, međusobno slabo povezanih. Između njih su vrata, kroz koja slobodno prolaze naši i nemački smučari.

Kroz jedna takva vrata, noću, umotan vejavicom, prošao je Burdin puk. Izjutra su preko radija stigle prve vesti. Neprimećen od neprijatelja, puk je zalazio sve dublje u šumu.

Dalji događaji su mi poznati iz Burdinih izveštaja, iz razgovora s njim preko radija, a zatim i iz razgovora u četiri oka. Ne sumnjam u tačnost Burdinog pričanja i zato dozvoljavam sebi da ga reprodukujem na ovom mestu.

Puk se kotrljao kao ogromna snežna grudva.

Bela boja oklopa sliva se sa maskirnim ogrtačima boraca iz desanta i platnenim balama pričvršćenim za tenkove, nabijenim konzervama, dvopekrom, lekovima, zavojima. Puk je ostrvo koje sa svih strana obuhvata nepoverljiva šuma.

Svaki proplanak može da dočeka plotunom iz neposredne blizine, na svakom puteljku možda te čeka zaseda.

Ali već je prošlo dvadeset četiri časa kako je odred u neprijateljskoj pozadini, a od zaseda i pucnjeva, da ne čuje zlo, ni traga ni glasa. Umor je sve veći i napregnutost slabi. Burda komanduje zastanak.

Šta dalje da se radi? Čak ni približno nije poznat region opkoljene grupe. Po šumi se može beskonačno špartati. I niko ne može da garantuje da ćeš pre sresti svoje, nego što ćeš naleteti na neprijatelja. Topljenjem snega se dobija voda, ali ne i gorivo. Pre ili posle, lutanja će dovesti do toga da će se isprazniti rezervoari i burad. Odred poslat u pomoć opkoljenim, moraće i sam da traži pomoć.

Na zastancima Burda se šeta između tenkova, osluškuje razgovore i onako kao uzgred pita jednog, drugog, trećeg. Pita onako kako on ume: lako, nenametljivo, dopunjujući sabesednika, da se ni u čijoj glavi ne bi pojavila skrivena pomisao da komandanta puka grize crv sumnje.

A crv sumnje grize li grize . . .

Veza sa štabom korpusa se ne prekida. Ne prođe ni jedan sat, a izgubljena u šumi „Romaška” razgovara sa „Rozom”, koja je ostala na Velikoj zemlji. Dok postoji veza, ni jedan vojnik se ne oseća odvojen od svojih.

Ali „Roza” svaki put ponavlja jedno te isto: „Nemam nove informacije o opkoljenoj grupi”.

Avioni-izviđači su vršili letove. Međutim, ni oni nisu naišli ni na kakav trag opkoljenih. Uostalom, zar se iz vazduha može mnogo videti, kada su ispod krila samo snežne krošnje drveća.

„Zauzimamo kružnu odbranu” — odlučuje Burda. „Patrole i objavnice, osmatranje i veza — sve je onako

kako treba u takvim slučajevima. Smučari unaokolo opipavaju svaki kvadrat, kilometar po kilometar”.

Vraćaju se smučarski odredi i precrtavaju pravougaonici na Burdinoj karti.

Postoji igra „pomorski boj”. Protivnici daju koordinate kvadratića, u kojima se, po njihovoj pretpostavci, nalaze „brodovi”. Kvadratić se precrtava čak i u slučaju da je igrač promašio. Ukoliko je više takvih precrtanih kvadratića, utoliko je lakše odrediti mesto gde se nalazi „neprijateljska flota”. Ali u igri čovek ima posla sa malim kockastim listićem hartije, a ovde je beskrajno zeleno polje karte, i na jednoj njenoj tački smrzavaju se iznemogli i izgladneli ljudi.

Burda sluša monotone izveštaje, gleda smučare, njihove injem pokrивene šubare i crvena lica... A možda više i nisu u životu napaćeni stradalnici iz opkoljene grupe? Poslednje informacije su od pre skoro mesec dana — tada se neko izvukao i ponešto ispričao. Međutim, svako smučarsko izviđanje je rizik i toga su svesni i Burda i vojnici.

Na nestrpljivo pitanje: „Kako je tamo kod tebe?” — koje mu Katukov upućuje svake večeri — Burda suzdržano odgovara: „Nema ništa novo, družo Petnaesti. Nismo otkrili braću — Slovene”. „Baš ništa?” — ponavlja pitanje Katukov. „Baš ništa” — potvrđuje Burda — „tražim”.

Život u šumskom bivaku ulazi u svoj kolosek. Ima ih koji su se istakli, a ima i onih koji su se smrzli. Jedan borac je zaspao noću na mrtvoj straži. Izjutra se digla uzbuna: Nemci su ga odvukli! On je, međutim, spavao snom pravednika, zavejan snegom. Probudio se kada ga je neko slučajno nagazio.

Preko radio-stanica primani su izveštaji Sovinformbiroa. Borci slušaju o uništenju neprijateljske grupacije kod Staljingrada. „A mi ovde”...

Ali evo, dvojica projuriše na smučkama. Pored tenkova i pored kuhinje. Ne zaustavljajući se prilaze šatoru komandanta:

— Druže potpukovniče, Nemci!

Poslednja dvadeset četiri časa smučari su držali na oku put Olenjino—Beli: projurilo je nekoliko vozila, izjutra je protandrkao vod motociklista umotanih do očiju.

Ali sada izviđači izveštavaju o velikoj koloni: trideset tenkova i približno puk pešadije u kamionima. Upravo doručkuju, piju kafu, skuvan u emajliranim kazanima četnih kuhinja.

Kolona se, naravno, može propustiti. Burda ima svoj zadatak i on nema razloga da se zapetljava u borbi. Ali, ne došaptava li takvu odluku suvišna opreznost?

Pešadijski puk, ojačan tenkovima, prebacuje se iz prve borbene linije u pozadinu. Da li je to pregrupisavanje? Da nije on slučajno bačen da uništi naše drugove izgubljene u šumi? Ne spremaju li hitlerovci nešto podmuklo?

Na komandnom mestu korpusa Katukov i ja tek noću smo saznali za borbu i njene rezultate.

— Zašto nisi izvestio o donetoj odluci? Zašto ćutiš? — pita Katukov, dobujući nestrpljivo prstima po gvozdenoj kutiji radio-stanice.

— Čim sam doneo odluku, druže Petnaesti, meni je sve odmah bilo jasno. Dok bih ja javio gore, izložio svoje razloge, ode voz. A ja sam bio uveren da pravilno radim. Sada nemate za šta da me okrivljujete, mislim da je sve ispalo kako treba.

— Pa ko tebe, majčinog sina, okrivljuje — odobrovolji se Katukov. — Referiši dalje.

Udar po automobilskoj koloni je bio tako iznenađan da Nemci nisu uspeli da otkače i rasporede topove. Čelni tenkovi su otišli napred, a oni sa začelja su stigli kad je sve bilo gotovo: tenkovi T-34 su peglali drum.

Nemačka vozila sa visokim karoserijama i lancima na točkovima letela su u snegom pokriven jarak i tamo ostajala polomljena, porazbijanih prozora...

Od zarobljenog, teško ranjenog načelnika štaba saznali su da se kolona prebacuje na centralni odsek fronta, u Ljgov. Usputni zadatak joj je da dotuče opkoljenu ru-

sku grupaciju. Na karti načelnika štaba stoji debelo izvučena elipsa: „Russischen Banden“.

Za dvadeset četiri časa Burdin puk je stigao u rejon u kome je gotovo hiljadu naših vojnika i oficira iščekivalo bilo pomoć, bilo pogibiju. Ni veze, ni hrane. Municijska je utrošena u poslednjim neravnim borbama. Nemci su evakuisali iz rževske izbočine gotovo celokupno civilno stanovništvo. Gde da nađeš makar komadić hleba? Gde da nađeš bilo kakvu toplu odeću? A ove naše jedinice zapale su u nevolju u letnjjoj uniformi.

S čim se može uporediti ono što su preživeli ti ljudi?

Crni dvopek, koji je dopremio Burda, za njih je žarko željena hrana. Tenkisti i borci tenkovskog desanta odrekli su se polovine svoga sledovanja u korist opkoljenih.

Bolesne, promrzle i one najslabije stavili su na oklop, na žaluzine tenkova. Borci iz desanta su im ustupili svoja mesta. Oni su se pak upregli u na brzinu napravljene saonice. I neobična litija, koja se oteгла kilometrima, krenula je prema liniji fronta.

Opkoljenim borcima, koji su preturili preko glave više nego što ljudska snaga dopušta i koji su sada osetili brigu za sebe, nije bilo ni na kraj pameti da najstrašnije tek dolazi.

U toku tih dana, koje je Burda proveo u neprijateljskoj pozadini, front se stabilizovao. Sada su vrata retka pojava, a ako se na njih negde i naiđe, onda šetnja kroz njih neće prijati. Bočna precizna vatra pokriva breše.

Znači, predstoji probijanje pod borbom.

Ali, kako da se boriš kada na rukama nosiš hiljadu bespomoćnih, iznemoglih ljudi? Uostalom, zar se može očekivati nešto dobro od boja kada se i ispred i iza tebe nalazi neprijatelj? Doduše, neprijatelj ispred tebe je angažovan na frontu u borbi s našim jedinicama, ali upravo zbog toga Burda veoma lako može da dospe pod našu artiljerijsku vatru. A dovoljno je da mi samo malo smanjimo naš pritisak — hitlerovci će se okrenuti i stisnuće Burdin odred u mengele.

Ukoliko se Burda više približava frontu, i nama i Nemcima postaje sve jasnije gde će se on probijati. Sada je to već očevidno, proboj će izvršiti u zoni motopešadijske brigade Babadžanjana.

Premeštamo komandno mesto korpusa bliže Babadžanjanu, u selo Tolkači. Ako je verovati karti, u selu Tolkači je bilo dvadeset pet domaćinstava. Sada nema ni jednog. Nasred poljane štrči bunarski đeram — to je sve što je preostalo od sela, koje je razgrađeno i čiji je materijal otišao za izgradnju zemunica.

U tim zemunicama, koje su se nalazile u retkoj šumici južno od Tolkača, ranije je bio smešten hitlerovski štab, a sada naš. Hitlerovski oficiri su se smestili konforno: u prostranim podzemnim sobama nalazio se kućni nameštaj, divani, ogledala, čvrsti stolovi, čak i noćni ormarići i pijanino. Sve je to ruskog porekla, iz naših opljačkanih gradova. Jedina nemačka stvar na koju sam naišao bila je ćudljivo izvijena lula za pušenje sa poniklovanim poklopčićem.

U tom trenutku najvažniji zadatak korpusa bio je da obezbedi izvlačenje Burde.

Štapski oficiri, koji su se posle koliba i vozila smestili u svetle zemunice (svaka od njih ima dva-tri prozora zaklonjena nadstrešnicom), sastavljaju planove sadejstva, planiraju udare, koji će da vežu neprijateljske snage, razrađuju tablice vatre, šeme organizovanja prihvatnih i medicinskih centara... Posla ima i danju i noću.

Otprilike dvadeset četiri časa pre Burdinog proboja, Katukov i ja se prebacujemo na komandno mesto potpukovnika Babadžanjana.

— Ti si, Armo, postao nalik na pravu pravcatu ugljenisanu glavnju — pozdravlja Mihail Jefimovič komandanta brigade.

— Ni meni samom nije jasno gde su mi samo smešteni unutrašnji organi — širi ruke Babadžanjan.

Njegovo puno ime glasi: Amazasp Hačaturovič. Ali komandanta brigade svi nazivaju Armo (stariji i jednaki po činu — otvoreno, a potčinjeni — među sobom).

Čak i u kratkoj bundi i u vatiranim čakširama Armo je neprirodno mršav. Izgleda da je njemu, južnjaku, bez obzira na mnogo odeće hladnije nego nama. Armo je ispružio uzane dugačke dlanove iznad male tankonoge furunice, toliko usijane da je čunak, koji se pružao prema tavanici, postao prozračno crven.

Ta kao pećina dugačka zemunica, sa natrulim drvenim ležajima na sprat s obe strane uzanog prolaza, ima svoju istoriju. Četrdeset prve godine u okolini su vođene borbe i u zemunici je, verovatno, živio čitav vod. Zatim su naši odstupili. Nemci nisu iskoristili podzemnu stambenu prostoriju: ili im se nije svidela, ili im nije bila pogodna. Zemunica je bila prazna godinu i po i ljudski miris je smenio vlažni miris truljenja. Naši inženjerci su nekako nabasali na nju. Očistili su ulaz od snega, postavili furunicu i nabacali na drvene ležaje jelove grančice. Sada su u zemunici smešteni komandant brigade i njegov zamenik.

U blizini Babadžanjanovog komandnog mesta sačuvala su se još dva karakteristična znaka iz 1941. godine. Bespomoćno iskrenuti BT-7, sve do kupole zatrpan snegom, predstavlja jedan od onih tenkova sa kojima smo ušli u rat. Na zardalnoj kupoli raspoznao sam skoro istrta štampana slova, koja je neki veseli Nemač, pošto je kojekako savladao rusku gramatiku, brižljivo ispisao: „Oklop je čvrst i tenkovi su naši brzi“.

Na jedno trista metara od zlosrećnog tenka nalazi se zid od cigala — sve što je ostalo od kolhozne konjušnice ili ambara. Na njoj stoji ogroman natpis na nemačkom jeziku, koji vreme nije izbrisalo: „Stoj! Ovde je zemlja radnika i seljaka! Ne pucaj u braću — proletere!“

To je dijalog iz 1941. godine. Apelovali smo na klasnu svest nemačkog vojnika, a on, samozadovoljan i opijen poredama, izrugivao se našoj privremenoj slabosti.

Bili smo u mnogo čemu naivni, nismo sasvim shvatali da fašizam može da privremeno otupi klasno osećanje, da ga uguši nacionalnom uobraženošću, bravuroznim poklicima i lupnjavom doboša.

Sada, u zimu 1942. godine, mi ne apelujemo na nemačku svest. Tačnije, apelujemo, ali to činimo drugim sredstvima. Mi tučemo neprijatelja i već smo izbili iz njega želju da se šegači sa našim tenkovima. Pa ipak, meni je draga čista vera u internacionalizam, koja je izdiktirala ovaj naivni natpis na zidu od cigala. Srcem osećam da taj natpis sadrži veliku, pobedonosnu mudrost. Da bi ona trijumfovala, mi slamamo hitlerovsku armiju i slamaćemo je sve dotle, dok i poslednji njen vojnik ne podigne ruke uvis.

Stojim ispred polurazrušenog zida s crnim razvučnim slovima, koja nisu sprale ni kiše, ni snegovi, a ni Hitlerovi oficiri nisu smatrali da je potrebno da ih zamažu, i mene ponovo obuzima mržnja prema fašizmu, koju sam osetio i nedavno pored uništenog tenka poručnika Petrova . . .

Daleka tutnjava bombi primorava me da se odvojim od poluzavejanog zida od cigala. Raspršujući valjenkama sneg, preko ledine trči Balikov:

— Bombarduju potpukovnika Burdu!

U vozilu, u kome je smeštena radio-stanica, nalaze se Katukov, Babadžanjan i oficiri štaba . . .

Burda samo što je saopštio o bombardovanju, o prvim gubicima i nailasku novih aviona. Katukov poziva štab armije i moli da lovci zaštite Burdin odred. Pre nego što je dobio odgovor, otvoriše se vrata vozila i neko se prodera:

— Vazduh!

U trenutku smo se našli u maloj jaruzi, pored Armove zemunice.

Bombarderi u širokom stroju, koji zahvata pola neba, proleću kroz sivu visinu. Mi s olakšanjem odahnusmo — nisu nas приметili. Armo objašnjava: eto šta znače dobro maskiranje i strog red na komandnom mestu.

Ali iza krošnji drveća, iza kojih tek što su nestali avioni, raste brujanje. Bombarderski stroj se sabio i izdužio u dugačak lanac, čiji se kraj još ne vidi.

Babadžanjan je umukao sa značajno podignutim prstom. On više ne objašnjava šta znače dobro maskiranje i strog red.

Sedimo na donjim drvenim ležajima u prostranoj zemunici. Čutimo. Katukov žvaće cigaretu. Eksplozije kao da ne dopiru spolja, već odnekud iz zemljinih nedara — teške i federirajuće. Škripe nesigurni podupirači, dok se balvani, kojima je pokrivena zemunica, pokreću kao da su živi.

Babadžanjan nepomično gleda u vrata i mahinalno sipa pesak iz sanduka na usijano gvožđe furunice.

Prolaze minuti... Vreme iščezava. Ostaje samo tutanj i razdirući fijuk.

Najedared kao da se zemunica s treskom stropošta u pakao. Dim zaslepljuje oči, barutna gar grebe u grlu, pod zubima se oseća pesak. Vrata na zemunici kao da nikada nisu ni postojala. Mrazovit vazduh se pomešao s dimom. Nekome je čunak pao na noge i on, onako nevidljiv, skida sve sveće s nebesa. Neko uzviknu i polete napolje. Neko moli za zavoj.

Ja napipavam na ležaju otkinut komadić toplog metala, čvrsto savijen, sa neravnim zupčastim ivicama, pomalo nalik na šraf.

Avioni preleću sa onim istim, sve jačim zavijanjem. Ali sada više ne bacaju fugasne bombe, već kontejnere s malim bombama. Njihove eksplozije podsećaju na kratke mitraljeske rafale. Samo je ovaj mitraljez ogromnog kalibra.

Katukov me hvata za ramena:

— Hajdemo... Ovde kao da smo u grobnici...

Stojimo pored izlaza. Babadžanjan mrmlja neko izvinjenje. Kao da je on kriv za bombardovanje.

Avionski karusel se premesti prema jugoistoku, tamo gde se nalazi prednji kraj. Nama u deo padaju samo pojedinačni „junkersi”.

Za trenutak se prazni nebo, utišavaju se tutanj, fijuk i tresak, koji izvlače dušu na pamuk. Još smo zagluhnuli, još se nismo osvestili i orijentisali, još nismo previli ra-

njenike. Iza istih krošnji drveća meteorskom brzinom izroniše naši „ili“. Mi odahnu smo s olakšanjem očekujući odmazdu.

Ali, u zao čas. Jurišni avioni — kao za pakost! — raspališe iz svojih topova po našoj odbrani . . .

Iznad šume uzleteše crni rasplinuti repovi signalnih raketa. Ali jurišni avioni, očigledno ponosni zbog uspešno izvršenog zadatka, zamahaše krilima i nestadoše iza onih istih krošnji drveća, koje su ovoga dana mnogo šta videle.

Babadžanjanova brigada je lečila rane, nanesene bombardovanjem, i temeljno se pripremala za sutrašnji boj.

Kada sam se uveče vratio u Armovu zemunicu, u njoj je sve bilo kao i pre bombardovanja. Škripala su nova vrata i s vihorom mrazovitog vazduha upadao je unutra komandant, čistio metlicom sneg sa valjenki i sedao pored furunice, iz koje je bila jara. Obešen o žicu, ponovo sastavljeni čunak udarao je u tavanicu.

Noću u zemunici niko nije legao da spava. Katukov je poučavao izviđače:

— Neka vam duša izađe na nos, ali imate da se probijete do potpukovnika Burde. Predajte mu marš-rutu . . .

Naš plan se sastojao u tome da izjutra raspalimo s fronta po hitlerovcima, da ih angažujemo u borbi, i da na krilima obezbedimo izvlačenje Burdinog odreda. Trebalo je da odred u dvema grupama zaobiđe s jedne i s druge strane rejon borbe, ne dopuštajući da protivnik na leđima onih što se povlače upadne u naš raspored.

I bez suvišnog objašnjenja, videlo se da plan nije lak i da zahteva precizno sadejstvo. Eto zašto je bio nervozan Katukov, a i svi mi. Pa i Nemci nisu znali za mir te noći. Njihova prva borbena linija ostajala je budna, rasterujući san raketama, mitraljeskim rafalima i kratkim varenim naletima artiljerije.

U dva sata privukla se bliže frontu tenkovska brigada, kojoj je predstojalo da probije odbranu, privlačeći na sebe pažnju i neprijateljsku vatru.

Iz oštećenog kamioneta prenesena je u sklonište radio-stanica, koja je ostala čitava. Svaki sat s Burdom smo govorili Katukov ili ja. Znali smo za juriše automatičara, za minobacačku vatru, za obruč u koji su Nemci pokušali da stegnu odred. Znali smo i za gubitke posle današnjeg bombardovanja . . .

Bili smo svesni toga da će se Nemci razračunati sa Burdinim ljudima, ako mi sutra doživimo neuspeh.

Negde izjutra, s one strane, dopuzala su trojica do naše isturene straže. Svi su bili ranjeni. Jedan je odmah umro. Drugi, komesar konjičkog puka, ranjen u stomak, ječao je onesvešćen. Treći, kome je metak okrznuo rame i koji je na sebi vukao dvojicu svojih drugova, saopštio je da ih je poslao Burda da izvide pravac kretanja. Podrobnosti zna komesar, ali komesar — „i sami vidite . . .”

Pre nego što su topovi otvorili vatru, Katukov posla gotovo sve oficire štaba, a ja političke radnike, u prve borbene redove. Neka svaki budno prati situaciju i osmatra bojište. Nikako se ne sme dozvoliti da makar jedno naše zrno udari u svoje.

Izgledalo je kao da je artiljerijska priprema požurila kasno zimsko svitanje. Često bljeskanje plotuna osvetlilo je mirnu šumu pod snegom i mutno nebo. Šuma se više nije sećala jučerašnjeg metala i vatre. Sneg je sakrio tragove bombardovanja. I izgledalo je da su topovi uznemirili vekovima nenarušenu tišinu.

Eksplodije su se koncentrisale na krilima. U centru su, pak, nemačke baterije, koje su brzo živahnule, primile izazov na dvoboj. Rasla je gustina vatre. Šuma je brujala dugim odjekom.

U to vreme začusmo preko slušalica Burdin glas:

— Prilazim liniji 15-7 . . . Prilazim liniji 15-7 . . .

Posle deset minuta čula se nova vest:

— Nalazim se na liniji 15-7 . . .

Katukov izdade naređenje tenkovima. Oni pregaziše crne žbunove i povećaše brzinu. Njihovi mitraljezi se uključiše u nestrpljivo brujanje motora. Tenkovi T-34 slimali su neprijateljsku odbranu na centralnom sektoru.

Zatim, u dubini, ispred linije 15-7, oni će se raširiti u obliku dve lepeze i povešće za sobom na krila obe grupe iz Burdinog odreda.

Ležim na uzvišici obrasloj retkim jelama i leđima osećam rafale „univerzala”, koji se nalazi zamaskiran u blizini. Od disanja se sneg topi ispred ustiju. Obaram pogled i vidim duboku poroznu jamicu. Primoravam sebe da podignem glavu i izvučem ispod trbuha dvogled.

Mitraljez je zbog nečega umukao. Oprezno klekoh na jedno koleno i otresoh sneg sa grudi. Ustadoh. Mitraljez je ćutao. Spustih dvogled — sve je jasno: naši tenkovi su probili brešu!

Poleteh nizbrdo prema pobeletom MK*). Kućin spazi mene i Balikova, dohvati polugu za paljenje i kada mi pritrčasmo, motor je već sitno podrhtavao.

Brže na krilo. Kola ugrabiše ispred traktora koji vuče top na nov položaj. Prestižemo bele automobile sa crvenim krstovima i kuhinje koje se dime.

Na uzanom puteljku stoje tenkovi jedan pored drugog, nakostrešeni, sa cevima uperenim na sve strane. Iznad drveća se rasprskava šrapnel u obliku oblačića vate i gust grad parčića seče grane i stresa sneg sa njih.

Iz šume posrćući izlaze ljudi, ne primećujući šrapnele i ne čujući pucnjeve. Gomile se izlivaju na puteljak. Neko na štakama napravljenim vlastitim rukama, neko oslanjajući se na druga. Neki padaju na sneg, ustaju i ponovo šepaju dalje.

Pritrčavam vojniku koji se iznemoglo spustio pored mojih kola, i podižem ga. Netremice me posmatraju duboko upale crne oči. Izgužvana kapa je natučena na crvene otekle uši, na kojima se ljušti koža. Vojnik prevlači prstima po licu. Jedanput, dvaput... crnim, tankim, jedva savitljivim prstima, na kojima se neprirodno reljefno ocrtavaju zglobovi. Podrhtavaju upali obrazi. I čovek ne može da dokuči: da li će se on sada nasmejati ili će zaplakati...

*) Terenska kola. — Prim prev.

Dva dana i dve noći prihvatamo ljude koji su izašli iz obruča. Kuhinje se ne hlade, medicinsko osoblje se ne odmara, ne znaju za odmor ni intendanti. Korpusna sanitetska vozila jedva stižu da obave svoj posao: evakuišu ranjene, bolesne i promrzle.

Živeće ti ljudi, koji su do dna ispili čašu ratnog neuspeha! Oni će se vratiti u stroj i još će imati prilike da udahnu životvorni zrak pobeđe!

3.

Veče nas zatiče u onoj istoj Babadžanjanovoj zemunici. Armo bez ogledala brije crnožučkastu čekinju, koja mu je porasla ovih dana. Katukov ga podsmešljivo posmatra:

— Kad se obriješ, Armo, postaćeš lep kao mladi bog, koji je doputovao iz banje. Zatim ćeš se najesti i leći ćeš da spavaš... Tebi nije ni na kraj pameti da komandant korpusa i njegov zamenik od jutros ništa nisu okusili. Gde je to mnogo hvaljeno kavkasko gostoprimstvo? Nešto ga ne vidim.

Armo skrušeno klima glavom:

— Teško meni, nije lepo. Biće dobra večera.

Komandant brigade značajno klimnu glavom ordonansu, ali ovaj sleže ramenima, sagnu se i iz ormarčića izvadi činiju sa iseckanim lukom, otvorenu kutiju konzerve i čašu sa votkom.

— Je li to sva naša zaliha? — ljutito gleda Armo u njega.

Ordonans ćuti kao krivac. Armo ne može da se umiri:

— I ovaj čovek je rukovodio u Rjanzanju prodavnicom namirnica...

Kao poručen, u zemunicu upada pomoćnik komandanta brigade za pozadinu, mali i okretni major Stodolov. Isprva on pokušava da se zaštiti od Babadžanjanovih pokreta:

— Toliko je sledovanje...

Malo posle odmahuje rukom i nestaje. Uskoro se pojavljuje sa dve kutije konzervi i čuturicom. Nešto šapuće ordonansu. Ovaj opet širi ruke. Stodolov opet nestaje.

Juče i prekjuče sam video Stodolova nekoliko desetina puta. Bio je poslovan i okretan, uspešno je organizovao ishranu ljudi koji su izašli iz obruča. I nije uopšte bio užurban kao sada, kada je trebalo pripremiti večeru dvojici generala.

Nevina Katukovljeva šala okrenula se onako kako ne treba. Povrh svega se ispostavilo da nema čaša za votku. Ordonans istresa sadržinu konzervi u činiju od aluminijuma, pere prazne kutije s čvrstom namerom da ih pretvori u čaše.

Meni postaje neprijatno zbog tih grozničavih priprema:

— Manite, Armo, nemojte da se nervirate zbog sitnica. Mihail Jefimovič se šalio i to je sve. Nas dvojica smo se dogovorili da večeramo u Kunjinovom bataljonu.

— Cela istina — prihvata Katukov.

Pre nego što Babadžanjan stiže da bilo šta odgovori, Katukov ustade, zateže opasač na kratkoj bundi i naviknutim pokretom zabaci šubaru na potiljak.

— Ne treba niko da nas ispraća — dobacuje on već sa vrata — i Stodolova ne treba slati u bataljon. Nekako ćemo se i sami snaći . . .

Izlazimo napolje s osećanjem olakšanja.

— Eto kako se ponekad dešava — uzdiše Mihail Jefimovič. — Hoćemo li da ponese „ministarsku“ tašnu?

— Obavezno!

Tu raskošnu trofejnu tašnu, koja se zove „ministarska“, Katukov nosi kada pravi važne posete štabu armije ili fronta. Danas, pak, odlučio je da je ponese, odlazeći u Kunjinov bataljon.

Mesečina se blista po stazi ugaženoj čizmama i valjenkama. MK tu ne može proći. Nas dvojica krećemo peške. Katukov krije cigaretu u rukav i okreće se meni:

— Postavlja se pitanje zašto kriti pikavac? Na ova-koj mesečini. Do prve borbene linije ima tri vrste. Ali ne, i pored svega kriješ. Navika. Sigurno će se i rat završiti, a ipak će čovek kresati upaljač ispod skuta.

— Nećeš. Istog momenta ćeš se osloboditi rovovskih navika. One su tuđe čoveku . . .

Sneg mrazovito škripi pod nogama. Senke klize po srebrnastom snežnom pokrivaču.

Iza žbuna se razleže sanjivo promukli uzvik:

— Stoj! Ko ide?

Ne čekajući odgovor, čim je čuo ruski govor, stražar dodade:

— Hajde, prolazi.

Na sektoru Kunjinovog bataljona straža je budnija. Ovde zvižde meci, u noćnoj tišini se naročito gromko razležu eksplozije granata. Tu se ne može lako zaspati.

Posle izvlačenja Burdinog odreda Nemci nikako da dođu sebi: danju vrše protivnapade, navaljuju na jednom, pa na drugom mestu, a noću se vraćaju na pripremljene položaje, isturivši napred automatičare i poveriše dežurnim baterijama da uznemiruju Ruse.

Borci u rovovima ni izdaleka ne podsećaju na mirnodopske vojnike, što blistaju očišćenim dugmetima i izglancanim čizmama, koje im je pažljivo pregledao četni starešina pre nego im je dao dozvolu za izlazak u grad.

Po plitkom rovu iskopanom u snegu, pogrbljeni, lagano se kreću ljudi u šinjelima, obučenim povrh vatiranih dolamica, u nagorelim koporanima i kratkim bundama. Neko na glavi ima izgužvanu ušanku, neko zamašćenu haubu, a neko i razvučenu vunenu potkapu. Lica su kao uštavljena vetrom, mrazom, suncem, čađu.

Vod je išao po večeru, tačnije, po ručak, koji je trebalo da bude dostavljen u dvadeset dva časa. Međutim, ručak još nije bio donesen i vojnici su legali u sneg, grdeći bez ljutnje četnog starešinu. Čim se ukaže slobodan trenutak — lezi i odmaraj se. U ratu se ne spava, u ratu se čovek odmara, i to ne uvek u dvadeset četiri časa. Dobro je još ako ti pođe za rukom da iskopaš u snegu du-

boku jamu, da pokriješ dno jelovim granjem, a od velikih grana napraviš nešto nalik na krov. Tada se može zapaliti vatra (grane će zadržati varnice i dim), i ti ležiš pored nje, priljubivši se tesno uz svoje drugove...

Priđe komandir voda. Raportira. Od svojih boraca on se razlikovao verovatno samo po uzrastu — bio je mlađi od njih. Razlikovao se još i po prepunoj torbi za sekcije, koja mu je visila o ramenu.

Katukov i ja sedamo pored vojnika. Ispočetka razgovor nikako da krene. Ne događa se često da komandant korpusa i njegov pomoćnik stignu do voda. Vojnik zna komandira voda, vidi komandira čete, ponekad komandanta bataljona. Ovoga puta odjedanput — dva generala.

Postepeno prolazi prva zabuna. Katukov lako razgovara sa vojnicima, bez onog lupkanja po ramenu: „Pa, kako idu poslovi?“. Ispostavlja se da je komandant korpusa svoj čovek, pristupačan svakome, kome se direktno mogu postaviti pitanja: zašto saveznici sa drugim frontom igraju žmurke, dokle će se bataljon hraniti kašom od prosa, iz kojih razloga naša artiljerija cicijaši sa granatama i da li je ko dobio porciju zbog toga što su jurišni avioni tukli po svojim.

— Kako su, družo generale, momci koji su bili opkoljeni? — interesuje se jedan. — Izvukli smo ljude iz smrtno opasnosti. Nemač još čupa sebi kosu s glave.

Vojnik pokazuje glavom na nebo, koje se svakog minuta osvetljava čas crvenom, čas žutom, čas zelenom svetlošću raketa.

— Bogami, vrlo dobro — odobravajući kaže Katukov. — S tim u vezi smo vas i posetili ja i general Popelj. Ponekom sleduje...

Katukovljevi ađutant otvara „ministarsku“ tašnu, vadi iz nje fasciklu od safijana, u kojoj se nalazi spisak odlikovanih iz Kunjinovog bataljona. Iz koferčića vadi kartonske kutijice sa medaljama i ordenima.

— Dede, komandiru voda — poziva Katukov — traži prezimena svojih.

Porcije su uredno ostavljene po strani. Vojnici, bez opasača i sa nagorelim ušankama i bezobličnim potkapama na glavama, svečano su se isprсили u stavu „mirno“.

Fijuču meci, dok drhtava svetlost osvetljava nebo nad frontom. Ja glasno čitam naredbu:

— U ime Prezidijuma Vrhovnog Sovjeta SSSR...

Katukov uručuje nagrade, čvrsto steže ruke i netremice gleda u zbuđeno napregnuta lica.

Vraćajući se u stroj, vojnici tu, na licu mesta, raskopčavaju šinjele, vatirane dolame, zavlache ruke pod džempere i tople prsluke i pričvršćuju medalje i ordene.

Dva borca donose u vedrima ručak. Ovoga puta su vojnici imali sreću: heljdina kaša s mesom i slaninom. Oko vrata četnog starešine visi venac čturica. Taj teret on nikome ne poverava.

U porcije sipaju gotovo hladnu kašu. Votku četni starešina odmerava žutom plehanom kutijom s neravno izrezanim ivicama. Neki piju pravo iz te kutije što služi kao mera, neki prelivaju u svoje kutije od konzervi, koje čuvaju specijalno za tu svrhu.

— Druže generale — neodlučno se obraća Katukovu komandir voda, koji tek što je primio Orden crvene zvezde. — Možda bi hteli da prezalogajite s nama?

— On još pita! — ljuti se Katukov.

Sipaju nam kašu u porcije i nalivaju u kutije od konzervi po sto grama votke.

— Ne brinite, druže generale — prostodušno rezonuje četni starešina. — Trebovanje hrane za danas sastavljeno je sinoć, a bataljon je čitav bogovetni dan u borbi — pretekao je sigurno čitav litar ili, kako mi to kažemo, „rezervni“.

Jedemo hladnu kašu sa smrznutom slaninom, pijemo „rezervnu“ votku. Za pobeđu, za odlikovane...

Obišli smo čitav Kunjinov bataljon i tek izjutra se vratili na Babadžanjanovo komandno mesto. Nije spavao jedino načelnik političkog odeljenja brigade potpukovnik Kortiljov. On je sedeo sa šubarom na glavi, ogrnuvši preko šinjela kratku bundu, i nešto pisao pri svetlosti okrugle

nemačke lampice za malim stolom, pretrpanim hartijama, novinama i lecima.

Teški Kortiljov upitno podiže guste čupave obrve i umorno me pogleda.

Primakoh sanduk, koji je služio kao šamlica, i sedoh.

Katukov se zavuče na drveni ležaj, sanjivo progundavši nešto nalik na „laku noć“. Raznoglasnom hrkanju, koje je ispunjavalo zemunicu, pridruži se lako zviždanje.

— Zašto ne spavate? — upitah Kortiljova.

— Treba da pregledam politički izveštaj i pripremim instruktivni referat.

— Zar vam nije dovoljan dan?

— Ne stižem. Danju razgovaram sa ljudima, obilazim bataljone...

Pre početka rata Kortiljov je bio sekretar rejnskog komiteta Partije. Navikao je na disciplinu i izvršavanje zadataka. On nikada neće zadržati politički izveštaj i uvek će blagovremeno održati sastanke. Ali nikako ne može da se zbliži s vojskom, slabo shvata boj i rdavo se razume u tehniku. Armo poštuje svoga zamenika za MPV, ali ga dobroćudno naziva „dodatkom“. Ponekad tera komediju na račun toga što Kortiljov može da traži „iskru“ u gusenici i ne razlikuje protivavionski top od protivtenkovskog. Kortiljov trpeljivo podnosi podsmevanje, ponekad uzvraća šalom, ali, kako mi se čini, nešto naročito ne žuri da uđe u vojničke stvari. Po svemu sudeći, on u dubini duše smatra da će i bez toga izaći na kraj sa svojim obavezama („A čim se završi rat — natrag u rejnski komitet“).

— Desila se nezgoda — Kortiljov odsečnim pokretom odmače hartije i okrete se meni. — Pre pet dana poručio sam dvadeset kompleta partijskih dokumenata. Ovamonamo, u poslu stalno, tek nisam stigao da primljenim u Partiju odmah uručim članske knjižice. A danas se ispostavilo da gotovo polovina ljudi nedostaje. Neko je poginuo, neko je u bolnici. Mene te partijske članske knjižice i kandidatske kartice peku kao usijano gvožđe. Sramota, pa to ti je.

— Tačno.

— Šta „tačno“?

— Sramota je.

— Ali, tu nije javašluk posredi i do toga nije došlo što ja ne shvatam — Kortiljov zbaci kratku bundu, stavi je na drveni ležaj, prošeta se po zemunici i, vrativši se stolu, završi:

— Samo od toga im nije lakše.

Primitih da načelnik političkog odeljenja nije umeo da zatvara oči pred sopstvenim greškama i da sve pravda složenošću ratne situacije.

— Gde vi uručujete partijska dokumenta? — upitah ga.

— Pozivamo čoveka u političko odeljenje i uručujemo mu člansku knjižicu po mogućstvu svečano.

— A kako bi bilo da ne pozivate vojnika? Kako bi bilo da odete do njega?

— To se ne praktikuje. Za vreme građanskog rata pozivali su u rejonski komitet, ovde u političko odeljenje. Već je stvorena praksa i ona je prešla u tradiciju. Uostalom, tako su nas učili i na vojno-političkim kursevima.

— Pa šta ako su vas učili? U miru su ordene davali u Kremlju, a danas smo ih komandant korpusa i ja uručivali u bataljonu. I nije loše ispalo.

— To je za mene nešto novo.

— I za mene. Ali ga treba prihvatiti. Ne treba samo oficiri da se u ratu ponovo uče, već i mi, politički radnici... Eno, vaš sused potpukovnik Jacenko već od prvih dana borbi uručuje članske karte u jedinicama. I zasedanja partijske komisije održava u bataljonima. Na taj način i veza s ljudima je jača, a nikome neće biti ni na kraj pameti da tvrdi kako se politički radnici izležavaju u pozadini i kako se boje metaka i mina.

— Izgleda da ste u pravu. Treba se posavetovati sa sekretarom partijske komisije.

— Posavetujte se...

Popustih malo opasač, pomerih mauzer s boka na stomak, podigoh okovratnik šinjela i opružih se na hladan kavkaski ogrtač, koji Balikov donese iz kola.

Sećate li se, u izveštajima Sovinformbiroa nailazili ste na „borbe lokalnog značaja“.

Upravo takve borbe smo i mi vodili. Tamo poboljšamo naš položaj, onamo izbijemo na put, a ovde izgubimo uzvišicu. Ali i u borbama „lokalnog značaja“ proliva se ponekad ništa manje krvi nego kada se zauzimaju veliki gradovi. I u njima nije ništa manje svetao vojnički podvig.

Na jednom sektoru naši tenkovi su noću krenuli u napad. U to vreme mi smo retko primenjivali tenkovske napade noću. Usnuli Nemci nisu pretpostavljali da će morati da hvataju maglu u šinjelima ogrnutim samo preko donjeg rublja, uvukavši gole noge u čizme.

Tenkisti su se zaneli uspehom i, razvijajući ga, prošli su pored neprijateljskih artiljerijskih položaja, pre nego što su topovi prešli na gađanje iz neposredne blizine. Ali u dubini odbrane dogodilo se ono što se u tadašnjim borbama često događalo: tenkovi su se razmyleli, izgubili vezu među sobom i prestali da sadejstvuju. Svaki je postao svoj gazda.

Poručnik Aleksej Veselov se malo ohladio tek kad u blizini više nije bilo ni svojih, ni tuđih. Kroz tripleks-staklo se vidi belo drveće, osvetljeno praskozorjem. Napred je prometan drum. Tenk se zaustavlja. Čeka.

Projurio je motocikl. Prošle su zaprege. U njima leže pokriveni seljačkim jorganima ranjeni nemački vojnici. To sve nije cilj. Ali ovim parčencetom vredi da se čovek pozabavi. Top se lagano okreće, prateći dugački niski automobil. Pucanj. Crni stub se podiže i pretvara u siv oblak. Tenk iz zaleta naleće na drugi automobil. Metal puca pod gusenicama.

Za tridesetak minuta Veselov „uspostavlja red“ na drumu, po kome su saobraćala nemačka vozila. Zatim je

shvatio da dalje tako ne ide. Skrenuo je na seoski put. Prevalio je jedno tri kilometra i opet se našao okružen pustom šumom.

Zaustavio je mašinu. Na desnoj strani je uvala zavejana snegom — smetovi kao humke. Veselov izađe iz tenka i obiđe ga s revolverom u ruci. Krv mu se sledi u žilama. Opijenost borbom kao da neko rukom odnese: pored samog puta štrčalo je iz snega golo žuto stopalo.

Znači, takve je humke zavejao jutarnji sneg!

Tenkisti su stajali pred tim grobljem bez humki, krstača i spomenika.

Čuvši ruski govor, iz žbuna je izašlo dvoje mališana. Prljavi, u ritama, drhtali su od gladi i straha. Mališan od nekih sedam godina, zamuckujući i gutajući reči, ispričao je kako su juče Nemci sve koji su ostali u selu saterali ovamo u jarugu i iz mitraljeza . . . I mamicu takođe. On i sestrice su sve to videli svojim očima i celu noć su drhteći proveli u vrbaku.

U tenku su nahranili decu i napojili vrelim čajem iz termososa.

Sada, kada su se u tenku nalazila deca, Veselov je žurio da se probije svojim.

Iznenadjenje, to preimućstvo kojim se ranije koristio T-34, gazdujući na drumu, sada se svodilo na nulu. Sluh je uhvatio neprijateljsko brujanje tuđeg tenkovskog motora.

Počela je potera. Ali, opasni su ne samo gonioци već i zasede, u koje se svakog trenutka može upasti. Nemci već znaju za T-34 i, razume se, o njemu su obavestili sve okolne garnizone.

Deca su se zavukla u čošak i uplašeno prate trojicu tenkista, njihove nagle i neshvatljive pokrete.

I dogodilo se ono čega se najviše plašio Veselov: tenk je naleteo na nemačku bateriju. Doduše, to su bili protivavionski topovi. Ali, i oni su dovoljni da oštete tenk.

Kasno je da okrene.

— Napred! — viče Veselov vozaču.

Kroz tripleks-staklo se vidi kako vojnici, mašući rukama, skaču u rov.

Tenk nailazi na lafet i gnječi ga u pesak posut snegom. U tom trenutku zaustavlja ga reski udarac. Sledi pokušaj naglog kretanja iz mesta. Ali umesto kretanja napred — okret u mestu. Tako je, oštećena je gusenica.

Precizan pogodak Veselova otkida cev topa koji je opalio u gusenicu. Samo, na vatrenom položaju se nalaze još dva protivavionska topa. Jedan se može uništiti topom iz tenka.

Veselov grozničavo ispaljuje tri granate. Sve je u redu! Ali, šta da se radi sa poslednjim preostalim topom? Zašto on ćuti?

Tek posle smo saznali od zarobljenog Nemca: top je bio pokvaren.

Ne sme se pomoliti glava iz tenka: istog trenu mažuće rafalom iz automata. A đavo će ga znati koliko Nemci imaju ljudi u protivavionskoj bateriji. Dovoljno da opkole tenk sa svih strana, da stave pod njega fugas ili da ga zapale.

Treba paziti, stalno paziti. Eno, iz rova se pomoli visoka kapa, Nemac iskoči, osvrte se i... tra-ta-ta — zatrešta mitraljez, postavljen u prednjem delu tenka...

Gde si ti to jurio? Aha, u zemunicu. Ona je sasvim blizu tenka, jedno dvadesetak metara. Ispod nabacanih balvana se svetli niski prozor, u koji ulazi splet žica.

Strelac-vezista pokušava da uspostavi vezu, da u eteru napipa svoje ali — ni odgovora, ni pozdrava.

Najedared zaglušni tresak. O čelično telo tenka zvone parčići. Ponovo tresak i ponovo parčići.

U svetlim očima devojčice vidi se strah.

Nemački T-IV tuče iza drveća, bojeći se da priđe bliže. Veselov momentalno okreće kupolu i, suzdržavajući disanje i trudeći se da bude hladnokrvan, nišani.

Posle druge granate T-IV ispusti plameni rep, signal nesreće. Zatim uključi brzinu, pokušavajući da ugasi plamen, i... zemlja zadrhta od teške eksplozije.

Ali, novi tenk grabljivom čeličnom žaokom već nišani na nepomični T-34...

Do večeri od praznične bele boje ništa nije ostalo: parčići su ostrugali kredu i plavičastim ogrebotinama izbrazdali oklop; sa strane se vidi rana, dok se prema zemlji bespomoćno savio oštećeni top.

Strelac-radista je umirao probijene lobanje. Ležao je na dnu tenka, uperivši nepomične oči u gornji otvor.

Vozač je ranjen još u toku dana. Izgubio je mnogo krvi i sada je buncao u nesvestici, opustivši glavu na grudi.

Veslov, lica pocrnelog od maziva i usirene krvi, nije se odvajao od tripleksa. Shvatao je da će poginuti ako i dalje ostane u tenku. Ali, izaći iz tenka znači takođe poginuti. Smrt i u jednom i u drugom slučaju. Istina, ako dignu u vazduh tenk, izginuće svi, i Vanjuša i Nađa. A ako se izvuče napolje, možda će deca ostati čitava.

Kada je oblak zaklonio mesec, Veslov sa vozačem, koji se jedva držao na nogama, i s decom ispuza na oklop i skoči na zemlju. Zatim podiže na ruke vozača i potrča prema zemunici.

Nemci nisu primetili da su naši napustili T-34. Veslov je iz zemunice nejasno video kako su se hitlerovci muvali oko tenka, a zatim se razbežali na sve strane. Čuo je eksploziju, a zatim se pravi grad osuo po krovu zemunice. Ostaci stakla su izleteli iz prozora, koji se nalazio ispod same tavanice...

Zatim nastade tišina, koju narušiše povici Nemaca. Oni su se uputili prema zemunici.

Veslov je ispalio dugačak rafal, čitavo pola doboša.

Tek tada su nemački protivavionci shvatili šta se dogodilo.

Veslov je jedva stigao da odskoči od vrata kad se desetine metaka upiše u njih, probušiše daske, filc i kao crne tačke zariše u suprotan zid.

Veslov privuče sto prozoru i skoči na njega.

— Vi da sedite na podu, u onom ćošku. Čutite i ne mičite se — naredi on deci.

Sa prozora se nije mnogo videlo. Oblaci su zaklanjali mesec. Veselov je primećivao neprijatelje tek kada bi oni dopuzali maltene do zemunice. Poručnik je štedeo metke. Trudio se da puca nasigurno. Pa ipak, municija je bila nazimaku. Ostao je još jedan doboš, defanzivna ručna i protivtenkovska bomba, vozačev nagan i njegov lični pištolj.

Odlagao je kako je znao i umeo trenutak kada će morati da potroši i poslednji metak. Ali, od njega se nije moglo pobeći. Došao je i taj trenutak: ostale su samo dve bombe: defanzivna i protivtenkovska. On je bacio kroz prozor defanzivnu, skočio je na pod, gurnuo nogom vrata i iskočio napolje. Nemci su mu poleteli u susret. U poslednjem trenutku, međutim, Veselov je spustio desnu ruku koja je stezala ručicu protivtenkovske granate . . .

Izjutra su naši tenkovi izbili na vatreni položaj protivavionske baterije i zarobili desetara, koji je imao prelom ramena i koga su njegovi drugovi bili ostavili.

U zemunici je ležao vozač, koji je umro od rane. Pored njega su nepomično sedeli dečak i devojčica.

Unakaženo telo Veselova naši su otkrili u susednoj zemunici. Po svemu sudeći, Nemci su ga tamo odvukli mrtvog. Orden je bio otkaćen, a dokumenti su nestali. Ali u izlizanom novčaniku od mušeme ostalo je neposlato pismo: „Valjuša, rođena moja! Imaćemo gomilu dece. Bar petoro. To sam čvrsto isplanirao . . .”

Nađa se razbolela od jakog zapaljenja pluća. Posle ozdravljenja poslata je u dečiji dom. Vanjuša je do kraja rata ostao u tenkovskoj brigadi. Od njih, detinjski vidovitih i pronicljivih, i od zarobljenog desetara poznate su nam podrobnosti te epizode, koja se dogodila u vreme borbi „lokalnog značaja”, u prvim danima četrdeset treće godine u zoni Kalinjinskog fronta. Međutim, ono što nisu mogli ispričati očevici, ja, koji sam dobro poznavao Veselova, mogao sam da zamislim sam.

4.

Ako bismo uporedili nemačku izbočinu kod Rževa sa bokalom, onda se na tom bokalu kao rezultat našeg nastupanja obrazovalo veliko ulegnuće. Naravno, hitlerovci su hteli da ga isprave i da tom prilikom opkole naše jedinice. Bila je stvorena specijalna grupa generala Brauna: devet posebnih bataljona, mehanizovani puk iz divizije „Velika Nemačka” i tenkovske jedinice.

Braun je svoj glavni udar naneo na mestu gde se iza tankog lanca pešadije nalazila Gorelovljena brigada. Pešadija nije izdržala pritisak. Gorelov je dobio naređenje da napadne Braunovu grupu s boka.

Donosim odluku da idem sa brigadom. Zatvaram gornji otvor, udišem miris pogonskog goriva i maziva, barutnih gasova i ljudskog prebivališta — uznemirujući vazduh tenka.

Gorelovljev T-34 se ljulja pored moje mašine.

Možda ću nešto primetiti, možda ću nečim pomoći Gorelovu, i on će brže naučiti da drži u ruci sve niti napada.

U ovom slučaju se ne radi samo o težnji da se bude od koristi komandantu. Prema Gorelovu gajim lične simpatije. Njemu naročito žarko želim pravu ratnu sreću.

Nemački tenkovi se slabo razlikuju na snežnom polju. Oni su presvučeni u belo, kao fotelje u otmenom kabinetu. I jedino čovek sa dobrim vidom, koji podobro zagleda, primećuje crne crve kako puze po snegu (presvlaka skriva kupolu i čeonu deo tenka).

Ali postepeno se sve razgövetnije vide obrisi tenkova i oblaci sagorelih gasova, koji se rasplinjuju.

Gorelov zaustavlja svoje bataljone. On hoće da ostane ovde, na ivici šume, da propusti pored sebe neprijateljski borbeni poredak, da sačeka automatičare, koji trče iza tenkova po tragovima gusenica (oni sada nisu veći od tačaka ili mrava), i onda da se obruše na njih odozgo, sa brežuljka obraslog retkom šumicom.

Gavriško, komandant jednog od bataljona, zna za taj plan. Ali teško je suzdržati se pri pojavi neprijateljskih tenkova, koji postaju sve veći. Čujem u šlemafonu preklijući glas komandanta bataljona:

— Druže Dvadeset prvi, po jednu granaticu...

Ta ista molba je u Korovkinovom pogledu upravljenom na mene.

— Ni jedan jedini pucanj! — suvo odseca Gorelov.

Prstom pokazujem Korovkinu na uši. On sa uzdahom klima glavom. Tek kada se dole, već sasvim blizu, pojavise nemački pešaci, kojima je duša u nosu, Gorelov naređuje da se otvori vatra. Prvi pucnji su iz mesta. Zatim se široki čelični talas sručuje dole.

U mome tenku postaje zagušljivo. Barutni gar štipa oči. Korovkin kašlje, ali se ne odmiče od nišana. I ja želim da šaljem granatu za granatom tamo gde između eksplozija gamiže neprijateljska pešadija. Ali umesto toga prinosim ustima mikrofon:

— Dvadeset prvi, pažnja!

Ja i Gorelov smo se dogovorili da ga tim signalom zaustavim ako on počne da pada u vatru.

— Razumeo sam vas — odjekuje u šlemafonu poznati bas.

Opet smo jedan pored drugog. Kupole su otvorene.

U ovom trenutku Nemcima nije do dva tenka koji su se zaustavili na pola puta.

Pešadija nema gde da se dene. Ona se uskomešala između eksplozija i juri tamo-amo po izukrštanim tenkovskim kolotečinama.

Tenkovi T-III i T-IV, koji su izleteli napred, žurno se okreću. U tim trenucima zbunjenosti na fašističke tenkove se obrušava Gavriškov bataljon, koji se bio pritajio iza jela.

— Gledajte, gledajte — zove me Gorelov. On pokazuje zastavicom na čelni Gavriškov T-34. — Juriša.

T-34 se ustremkuje na gomilu nemačkih tenkova. I već više niko ne može dokučiti gde su naši, a gde nepri-

mateljski tenkovi. Sve se zgužvalo u pokretno klupče metala, ognja i dima.

— Gavriško, ne zaboravljajte na bataljon — naređuje Gorelov preko radio-stanice — ne zaboravljajte na bataljon!

— Razumem, da ne zaboravljam na bataljon — čujem u slušalicama promukao zadihan glas.

Polje ispred nas se pokrilo tamnim mrljama. Tamnije i veće mrlje su levkovi, a one manje i svetlije sivozeleni šinjeli automatičara, koji su malopre trčali, trudeći se da ne zaostanu iza svojih tenkova.

Klupče, koje se odmotava na sve strane, ostavljajući kao tragove sagorele četvorougaone skelete, približava se našoj uzvišici. Hitlerovski tenkisti, koji su tako uspešno otpočeli napad, sada maštaju samo o tome da se odlepe od Rusa.

Desetak T-IV, pribijajući se uz uzvišicu, pokušava da se izvuče iz borbe. Iscepane bele navlake udaraju o tenkove kao ptičija krila. Udaraj krilima koliko te je volja — nećeš odleteti.

Gorelov usmerava četu kapetana Žukova na nemačke tenkove koji pokušavaju da klisnu.

— Dobro sam razumeo, dobro vidim! — čujem Žukovljev odgovor.

Četa potiskuje nemačke tenkove, ovi odgovaraju vatrom i pribijaju se uz drveće. Tenkovi su toliko blizu nas da se mi ne možemo suzdržati.

Rukom pokazujem Gorelovu na njih. On klima glavom u znak razumevanja i nestaje u kupoli. Istovremeno lupnuše oba kapka. Gotovo u isti čas grunuše pucnji.

Nemci kao progonjene zveri pojuriše nazad, u susret Žukovljevima mašinama.

Ja i Gorelov menjamo osmatračnicu. Odavde se vidi kako Žukov goni desetak neprijateljskih tenkova. Ne, to više nije desetina. Prebrojavam: preostalo je samo sedam T-IV.

Žukov stoji u otvorenoj kupoli i kao na manevrima zastavicama komanduje četom.

— Nemojte se prsiti! — strogo viče Gorelov u mikrofon. — Niste na paradi.

Žukovljev tenk izbija napred i nestaje iza zadimljene padine.

Trudim se da uhvatim kuda je usmeren Gorelovljev uznemireni pogled.

Iznad tenka T-34, koji tek što se zaustavio, podiže se uvis jedva primetan stub dima. Prinosim očima dvogled. Kroz gornji kapak brzo izlaze dvojica, naginju se nad otvor i izvlače trećeg. Crni stub je sve gušći i sve širi. U neposrednoj blizini eksplodira granata. Sve obavi dim. I najedared izlete iz dima T-34, koji je pre pet minuta bio onesposobljen. Međutim, ljudi se ne vide u blizini. Kao da je nekakva nečista sila umešala svoje prste...

— Tenk je zapaljen, ali se još uvek može kretati — objasni mi Gorelov, ne odvajajući dogled od T-34. — Odlučili su da u njemu odu, dok nije eksplodirao... Izgleda da je to posada Kuzmina.

Dobacih Korovkinu:

— Pali motor! Napred!

Ustremismo se u susret zadimljenoj mašini. Bilo je preostalo još nekih sto metara kad se ona naglo zaustavi. Sa oklopa skočiše dvojica. Tačnije, skočio je jedan, dok se drugi strovalio na ruke onom prvom.

Kroz prednji otvor iskoči vozač. Bez bluze, zadimljenih pantalona, on se stropošta u sneg. Skoči na noge. Baci se prema ranjeniku i, saginjući se, povuče ga za sobom. Tek tada grmnu eksplozija.

Korovkin i ja podigosmo poručnika Kuzmina, trudeći se da ne gledamo čizmu iz koje je štrčala kost. Čizma se držala ili na pantalonama ili na mišićima. Prelomljena noga je iznad kolena bila čvrsto uvezana tankim kajišem od torbe za sekcije.

Nagoh se nad bledo, oznojeno poručnikovo lice. Jedva razumedoh micanje posivelih usana:

— Noga... fik-fik?

Ali ni on nije gledao dole.

Korovkin bez razmišljanja skide vatiranu dolamicu i kombinezon i baci ih vozaču.

— Oblači se, nisi u Sočiju. Penjite se ti i vezista na oklop.

Korovkin mi poverljivo šapnu:

— Znam ga, to je Šustov... Zamislite samo: vozio je zapaljen tenk! Vatru je gasio bluzom...

Dopremismo posadu u sanitetsku stanicu: Kuzmina sa otkinutom nogom, strelca-vezistu Dobrjanskog ranjenog u ruku i vozača Šustova pokrivenog opekotinama.

Pa ipak, posle izvesnog vremena, sva trojica su se vratila u svoju brigadu. Prvi Dobrjanski, zatim Šustov, a posle nekoliko meseci i Kuzmin. Da, da, Kuzmin. Oslobođen službe u armiji, on je na protezi dogurao do svoje brigade, koja je već prilazila Dnjepru. Ispočetka mu je Gorelov poverio obuku popune. A kada je popuna puštena u borbu, Kuzmin je hramajući prišao novom tenku T-34 i nežno ga potapšao po oklopu: „Ne žalosti se, Maša, bićeš moja”.

I s njom se nije rastavljao do samog Berlina.

Uveče, kada su bili izračunati gubici i trofeji, sedeli smo u maloj i tesnoj Gorelovljevoj zemunici. Već je bilo prošlo nekoliko sati otkako se borba završila, ali uzbuđenje nije prošlo.

Gorelov, u krznenom prsluku i raskopčanoj bluzi, bez opasača, kao da je kod svoje kuće, pokušavao je da se šeta po zemunici. Ali u njoj je šetnja bila isključena, pogotovu njemu, sa dugačkim nogama i širokim plećima. Tri koraka napred, tri nazad. I glavu oprezno sagni, da ne bi udario o balvane, grubo otesane vojničkom sekirom.

Te noći se rodilo naše prijateljstvo — gotovo najsvetlije u mom životu za vreme teških ratnih godina.

Razgovor je bio konfuzan, bez ikakvog reda, ali potpuno iskren.

Gorelov se mašio džepa na grudima i nasmejao u basu:

— Kladam se da niste pogodili. Mislite, žena? Bože sačuvaj. Kćer.

On iz celofanskog paketića izvadi snimak jedne okruglaste njuškice. Ispod uredno podsečenih plavih šiški u objektiv su netremice gledale krupne svetle oči.

— A žene nemam. Ne njenu fotografiju, već upravo ženu. — I on ispriča o svemu. O srećnom porodičnom životu, bez ijednog oblačka — kako se to njemu sada činilo — o neočekivanom, kao grom iz vedrog neba, odlasku žene jednom njegovom prijatelju.

— Mislim da nije loš momak. Čuo sam o njemu i neke ne baš lepe stvari. Vrlo je sablažnjivo smatrati njega nitkovom, a nju propalicom. A oni nisu takvi. Pa ipak, ja ponešto od svega toga ne razumem. Možda to što su kri-li... Bojala se da prizna. Izabrala je bekstvo. Ostavila je pisamce na stolu. Tobože otišla iz kuće nekim poslom i onako u žurbi mi napisala: „Vovulja, kaša ti je zavijena u ćebe ispod jastuka. Ja sam kod Klave. Brzo ću se vratiti”. Ima u tome nečeg nečovečnog. Ostavila je dete... Ali ona dete voli. Manje nego ja, ali voli. Znala je da neću preživeti ako ga uzme. Ne verujete? ... Njena majka je ostala sa mnom i unukom. Osudila je svoju kćer.

— I vi osuđujete?

— Ponekad proklinjem. Mada osećam da nisam pravičan. U životu se svašta može desiti... Sada sve ređe proklinjem. Pa ipak, pamtim dobro, čak i u borbi, kada sve nepotrebno izleti iz glave...

Razgovaramo mi tako, skačući s jednog predmeta na drugi, vraćajući se nezavršenim temama i ponovo ih ostavljajući.

— Jesmo li danas završili sa Braunom ili ne? — govori u basu Gorelov.

— Uglavnom smo završili.

— Juče sam najedared shvatio: Nemci će ipak otići iz rejona Rževa. Nismo se spojili sa Zapadnim frontom, nismo ih opkolili — zasad nije bilo dovoljno snage. Ali oni posle Staljingrada osećaju: ako se malo napregnemo — biće dovoljno. Boje se sada obruča kao đavo tamjana.

Braun je nastupao da bi obezbedio komunikacije za odstupanje.

Klimnuh glavom:

— Komandant korpusa je istog mišljenja.

— Približno se može dokonati kuda Nemci hoće da prebace trupe. Mislím kod Orela. Sećate li se, puk koji je presreo Burda žurio je prema Ljgovu. Pre dva dana smo oborili transportni avion. Omeli smo gospodu oficire da dolete do Orela.

— Po svemu sudeći, Nemci će isteći iz rževskog bokala. Krivo mi je, naravno... Ali oni odavde nisu mogli otići krajem novembra i u decembru. Naprotiv, tada su dovlačili pešadiju.

— Interesantna situacija — zamisli se Gorelov.

Zatim neočekivano postavi pitanje:

— Ispada da je ono strogo naređenje naše Vrhovne komande da se zauzmu Smolensk, Vjazma, Jarcevo, Duhovščina i da se pređe na zimsko bivakovanje — sastavljano za Nemce?

— Izlazi na to.

— Dezinformacija, najčistija dezinformacija neprijatelja. Pa, o južnim frontovima, o Staljingradu ništa se nije govorilo... Ali ni ovde nisu tenkisti uzalud prolili svoju krv: nisu dozvolili Hitleru da prebaci na Staljingrad 9. armiju i 3. tenkovsku armiju, nisu mu dozvolili da manevriše rezervama... Naravno, neće nam pasti u deo velika slava. Šta da se radi! Ali, biće slave za sve! Raduje me da smo i mi u ovim šumama i močvarama radili za Staljingrad.

Gorelov živahnu:

— Nikolaju Kiriliču, već odavno vučem sa sobom flašu „cinandalija”. Iščekujem povoljan trenutak da je popijem. Mislím da je sada nastupio...

Pijuckamo bez žurbe gruzijsko vino i grickamo dvopek. Gorelov odmiče na kraj stola flašu, duva sa karte mrvíce i ponovo povlači po njoj tupim krajem olovke:

— Sada bi bilo dobro raspaliti evo ovde!

Ja mu odobravam i sam povlačim moćne strelice, koje probijaju hitlerovsku odbranu.

Ali, te grozne strele su ostale samo na kartama i na našoj savesti. Događaji su zbog one večite frontovske neočekivanosti naglo uzeli sasvim drugi tok.

— Čovek snuje, a naša Vrhovna komanda određuje — sećao se kasnije Gorelov toga našeg razgovora.

Jednog dana, koji se ispočetka ni po čemu nije razlikovao od ostalih, stigao je telegram iz Vrhovne komande. I tada je taj dan odmah postao neobičan.

Katukov je žurno sortirao spise i trpao ih u „ministarsku“ tašnu:

— Šta veliš, Kiriliču, hoće li mi ovaj podatak dobro doći? Da li da uzmem ovu cedulju?

Probaj, ako možeš, da pogodiš — koji će akt biti potreban Mihailu Jefimoviču, a koji uopšte neće. U telegramu se nalazi svega nekoliko reči: „Odmah avionom u Moskvu“.

Katukov oblači krzneni prsluk, preko njega vatiranu dolamu, a preko nje kratku bundu, kakva se nosila u vreme cara Romanova. Moraće da leti sa U-2. Zimi to baš nije najprijatnije putovanje.

Tri dana nas muči nestrpljenje, čekamo vesti, pogledamo na nisko sivo nebo. Četvrtog dana Katukov uzbuđenog lica crvenog od mraza i vetra, bučno upada u seljačku kućicu. U hodu skida kratku bundu, vatiranu dolamu, prsluk:

— Tako je to, družo člane Vojnog saveta armije...

— Kakve armije? — načuljih uši.

— Prve tenkovske, s vašim dopuštenjem.

Nemam vremena da se udubim u smisao neočekivanog naimenovanja. Osećam radosno uzbuđenje zbog ukazanog poverenja, predosećam nove događaje. Sve dosad su samo Nemci imali tenkovske armije, grupe, a sada smo i mi sposobni za tako nešto. Bez obzira na poraze, na gubitak metalurgije jуга, na evakuaciju fabrika...

A Katukov bez predaha sipa novosti. Ni pauze ne pravi, koje su neophodne da bi efekat bio veći:

— Bio sam kod Staljina ... U ovim valjenkama sam trupkao po kremaljskom parketu ... Korpus predajem Krivošejinu ... Iz sastava našeg fronta uzimaju samo taj korpus i štab 29. armije. Običan armijski štapčić. To ima i dobre i loše strane. Moraćemo ponovo učiti i oni i mi ... Kada? U pokretu. Za sve nam je dat rok — petnaest dana. Prebacivanje, formiranje, koncentracija i ostalo. Neke jedinice treba da dođu iz sastava Zapadnog fronta, druge iz Severozapadnog. Imaćemo i smučarske brigade i vazdušnodesantne divizije ...

Posle reči Mihaila Jefimoviča „za sve nam je dat rok — petnaest dana”, ostalo već slabo čujem. A on, uzbuđen, ni za trenutak ne prestaje s pričom:

— Desanti na Pskov, Porhov, Lugu ... S armijom Tolbuhina činimo grupu generala Hozina. Pri okružavanju demjanske grupacije grupa se uvodi u proboj pravcem Porhov—Pskov, izbija na Lugu, u pozadinu lenjingradsko-novgorodske nemačke grupacije, i učestvuje u deblokiranju Lenjingrada ...

Čovek ima razloga da se uzbudi i da bude uznemiren. Za prebacivanje jedinica i pripremu armije — dve nedelje. Povrh svega i činjenica da Katukov i ja nikada nismo rukovodili takvim mehanizmima, niti rešavali zadatke sličnih razmera.

— Ne plaši se, Kiriliču! — bodri me Katukov. — Niko se nije naučen rodio. Armijska zapovest je slična korpusnoj, samo je malo duža i ima više tačaka.

„To ti, Mihaile Jefimoviču, šalama hrabriš samoga sebe” — mislim ja. „I tebi je srce sišlo u pete”.

— Umalo da zaboravim — nastavlja Katukov — naš Diner je određen kod mene za načelnika tehničke službe. A Pal Grigorijevič se u svoj zanat razume. Za tehniku možemo da ne brinemo.

— Imali smo sreću što se tiče Dinera — odobravam ja.

— Biće sve u najboljem redu — uliva Katukov i sebi i meni nadu. — A za moga zamenika je naimenovan general Baranovič. Zlatan starac! Još u rusko-japanskom

ratu je komandovao bataljonom. Pre ovoga rata je bio načelnik katedre. Savladao je strategiju i prevazišao operativnu veštinu. Glava!

Nakon jednog sata upoznah se sa generalom Baranovičem, suvonjavim, poslovno mirnim starčićem, glatko izbrijanog bledog lica, koji je doleteo iz Moskve.

Izjutra tri „vilisa“, dva tenka i kola sa radio-stanicom prodoše pored severne ivice sela. Katukov, Baranovič, Diner i ja uputili smo se na zbornu mesto armije.

Trebalo je da se krećemo ispred korpusa Krivošejina, koji je otpočeo pregrupisanje a koji je sve do juče bio „naš“ korpus. Marš-ruta, unesena na kartu, izvijala se šumskim putevima, presecajući plavkaste niti reka.

Za put dugačak tri stotine kilometara bilo je određeno tri dana. Nad glavom nam je visio petnaestodnevni rok za pripreme.

Međutim, prvog dana smo umesto planiranih sto kilometara prevalili ravno . . . sedam.

Tenkovska armija je zasad živela samo u naređenjima, a na njene jedinice su se već svalile prve nezgode.

Putevi, kojima smo mi tako uvereno krenuli, postojali su jedino na kartama. Nama je predstojalo da se krećemo po nederntoj snežnoj ledini, stisnutoj s obe strane gustom nepomičnom šumom. „Vilisi“ su se brzo zaglavljivali u sneg i dalje — ni makac. Lanci kojima su bile omotane gume izbacivali su sneg, dok su točkovi tonuli sve dublje.

Propustismo napred oba tenka. Ali, tenkowska kolo-tečina nije odgovarala automobilskoj, a i sami tenkovi, nabivši ispred sebe čitava brda snega, uskoro se zaglaviše i nalegoše dnom na snežni pokrivač. Gusenice su se nemodno okretale. Pali smo u očajanje. Lica mokrih od znoja i otopljenog snega, stajali smo i smrknuo ćutali.

— Sedam kilometara! — pljunu Diner. — I na margcima bi se brže kretali.

— Bilo bi celishodno pustiti napred korpus — taktično predloži Baranovič.

Katukov se obradova:

— Tačno! Tamo su ljudi, mašine. A mi ćemo onda s njima.

Noću su počeli da nas prestižu delovi korpusa: pešadija, tenkovi. Ali tempo se zbog toga gotovo ništa nije povećao. Da bi se probio put kroz snežnu ledinu, bila je potrebna moćna probojna snaga, specijalna tehnika. Mi je nismo imali. Tenkovi su se zaglavljivali u smetove, a pešaci, umorivši se brzo, legali su na sneg.

Uoči pregrupisavanja korpus je dobio popunu, na brzu ruku obučenu kod Moskve. Slaba priprema, nedovoljna ishrana u pozadini i u dopunskom puku — sve se to ispoljilo već prvog dana marša. Među vojnicima je bilo i takvih koji su prvi put u životu držali lopatu u rukama. Mladi borci, skinuvši tamne rukavice sa dva prsta, duvali su u dlanove pokrivenne plikovima i žalosno gledali u starešine.

U vreme frontovskog bespuća trupama je obično u pomoć dolazilo mesno stanovništvo. Žene, deca, starci prekrivali su močvare, gradili mostove, kopali jarke i čistili puteve. Ali ovde u blizini nije preostalo ni jedno selo: Nemci su popalili kuće i oterali kolhoznike. Mogli smo se uzdati jedino u svoje, žuljevima pokrivenne ruke.

Tada sam se i uverio u organizatorsku sposobnost načelnika političkog odeljenja korpusa pukovnika Leskovskog. On je pravilno shvatio da u ovakvom trenutku svi, starešine i politički radnici, pisari i sanitetlije, oficiri štaba i ordonansi, treba da se prihvate lopata. Manje trke, brbljanja, razgovora. Više rada! Jedna smena se odmara, druga radi. U svakoj se nalaze komunisti, komsomolci i agitatori.

Metar po metar kroz beli pokrivač je prosecan uzan hodnik. Na pojedinim mestima njegovi zidovi su bili viši od čoveka. Trebalo je voditi borbu ne samo s ovim snegom, čvrsto nabijenim zbog sopstvene težine, već i sa onim što je neprekidno sipao s neba. Februarska mećava je bez prestanka zavejavala tek očišćeni drum i pokrivala borce koji bi prilegli da se odmore. Specijalna odeljenja su se kretala duž trase, zavljučila se ispod svakog bora i

jele, opipavala svaki brežuljčić — da nije ispod snega zapao neko od vojnika.

U jeku snežne epopeje na mene se svalila nevolja. I kao što to uvek biva, s nepredviđene strane.

Najzad smo naišli na kućicu. Neugledna, sa prozorima do polovine prekrivenim daskama, sa crnim mokrim podom, izgaženim desetinama vojničkih čizama. U leto četrdeset prve godine ovde se, po svemu sudeći, nalazila redakcija divizijskih novina: sačuvala se kutija tipografske boje, koju je u nedoumici mirisao svaki pridošlica, i prosta štamparska mašina „bostonka” sa slomljenom ručicom.

Samo što sam prilegao na kavkaski ogrtač, prebačen u uglu preko svežeg jelovog granja, kad osetih bol od koga mi mrknu pred očima. U polubunilu sam čuo prepirku dvojice lekara. Jedan je govorio: akutno zapaljenje slepog creva, a drugi: napad jetre. Umešao se Katukov:

— Prekinite diskusiju. Šta da se radi?

Obojica lekara su ćutala.

— Trebalo bi ga evakuisati — nesigurno posavetova jedan.

— Kako i čime, kolega? — zajedljivo upita drugi.

Meni nije bilo stalo do njihove prepirke. Malo me se ticala i istina koja je iz nje trebalo da se rodi. Ugrizoh se za usne, da ne bih zaječao, i sklopih oči, koje najedared postadoše vrele.

Bol nije slabio. Balikov nasu u flašu vrelu vodu i gurnu mi je pod šinjel. Zatim ode nekuda. Pošto se vratio, raportira:

— Druže generale, evo doveo sam vam . . .

Podigoh otežale kapke: pored mene je stajala devojka od nekih osamnaest godina. Mala, nesrazmerno debela u kratkoj bundi i vatiranim pantalonama koje su se malo videle ispod bunde. Naže prema meni rošavo širokonoso lice i, ne obazirući se nimalo na moje godine i čin, poče da govori:

— Odmah, mili moj, strpi se, rođeni . . .

Ne pitajući da li pristajem, ona zavrnu moj desni rukav i pre nego što sam se pribrao, zabi iznad lakta iglu šprica. Igla je dugo ostala tako zabodena. Devojka je stalno ponova punila špric.

— To je Jaška — vojnik — šaputao je Balikov. — Tako je zovu. Ima dar za lekara, mada je medicinska sestra . . .

Jaška-vojnik nije obraćala na te reči ni najmanju pažnju. Ona se poslovno bavila mojom rukom i ponavljala kao kakva starica:

— Sada ćeš, mili moj, zaspati, a sutra ćeš biti zdrav.

Kao da je u bob gledala! Doduše, probudio sam se tek prekosutra. Dugo nisam mogao da shvatim gde se nalazim, zašto mi ispod slabine leži hladna flaša s vodom.

Zatim sam začuo tihi glas:

— E pa eto, mili moj, sada si živ i zdrav.

Najedared čuh nešto neočekivano:

— Druže generale, dozvolite da budem slobodan, da se vratim u svoj bataljon.

Odmah se svega setih, podigoh se, i povodeći se zbog slabosti, priđoh Jaški, koja se bila isprсила u stavu „mirno“, koliko je to dozvoljavala glomazna odeća:

— Hvala vam.

Pege na strogom devojčakom licu sliše se s rumenilom. Ona prinese dlan ušanki i čvrstim korakom krenu prema vratima.

Priđoh prozoru, uklonih šatorsko krilo, kojim je bio maskiran, i otvorih zamrznuto okno. U sivoj jutarnjoj svetlosti, koja ispuni kućicu, nestade široki oranžasti jezik lampe.

Mećava se najzad smirila. Iza prozora je bez žurbe i umorno prolazila pešadija: mladi borci i veterani. Mladi su se mogli razlikovati po naduvenim rancima i rukavicama, podmetnutim tamo gde je kaiš žuljio nenaviklo rame.

Iza mojih leđa škripnuše vrata i neko teško nagazi na daske poda. Okrenuh se: nasred sobe Gorelov je otkopčavao kratku bundu.

— Kako zdravlje?

— Kako je u putu? — upitah umesto odgovora.

Sedosmo za sto.

— Prednji odred je izbio pred Andreapolj — reče Gorelov sa uzdahom.

Ali ja se i tome obradovah. Znači, preturili smo preko glave one muke na putevima. Od Andreapolja do Soblaga možemo se kretati po uhodanoj komunikaciji.

Međutim, Gorelov je nastavljao, već zakopčavajući kratku bundu:

— Ja sam vam ovamo, Nikolaju Kiriliču, doterao jedno vozilo. U njemu je pričvršćen poljski krevet. Upravo ono što vam je sada potrebno. Jaška mi je poslala specijalni izveštaj. A kad Jaška nešto kaže, to je za sve zakon . . .

U Andreapolju sustigoh Katukova.

— Kakva je situacija na onom svetu? — našali se on.

— Bez obzira na sve neprijatnosti, ipak mu pretpostavljam ovaj.

— Onda hajdemo kod Hozina. Čekaju nas neprijatnosti.

General Hozin nas odmeri pažljivim pogledom, zažmirivši i nakrivivši glavu u stranu, zatim se, bez žurbe, rukova s nama:

— Gde su jedinice?

Katukov zvecnu bravicom „ministarske“ tašne, izvuče list hartije gusto ispisan do dna:

— Evo, druže generale.

Hozin pažljivo pročita spisak i podiže na nas oči:

— Spisak je impozantan. Nego, kako bi se mogla u prirodi videti sva ta moć? Na prilazima? Predstoji vam da sadržinu ovog impozantnog spiska pretvorite u realnu snagu Prve tenkovske armije. Mislim da je nepotrebno da vam objašnjavam težinu zadatka. Vi se, druže Popelju, povežite sa članom Vojnog saveta grupe generalom Štikovom. I prihvatite se posla. Bez odlaganja se prihvatite. Dozvoljavam sebi da napomenem da je rok gotovosti — 17. februar.

5.

— Najbolje će biti da se i ti ovde nastaniš — gostoprимljivo mi predlaže general Štikov već u prvim trenucima našeg poznanstva. — Odavde već postoji veza. Ljudima je poznato gde boravi političko odeljenje . . .

Štikov sedi u počasnom kutu sobe ispod tamnolike ikone. Dugačak sto je prekriven išvrljanim novinama. I sada, ne prekidajući razgovor sa mnom, on nastavlja da crta rombiće, a zatim ih redom precrtava.

— Drugi sto se može namestiti pored onog prozora. A spavaća soba — eno tamo, iza šatorskog krila. Druga postelja nije potrebna. Ovde nema plandovanja. Jedan se odmara, drugi radi. Pravilno je tako kako god okreneš.

Agrument u vezi s krevetom izgleda naročito ubedljiv i ja pristajem.

— Onda je sve u redu — udara Štikov dlanom po išvrljanim novinama i vadi iz hrpe papira kartu. — Situacija je interesantna. U Demjansku smo već poodavno priklještili Nemce. Ali nismo uspeli da im odgrizemo pupak. Počev od novembra prošle godine izvršili smo četiri napada, ali nismo uspeli da ih odsečemo, mada smo bacili velike snage i izgubili toliko ljudi da je strašno i pomisliti. Koridor je uzan, a sablazan da se on probije velika. Zato i tučemo u isto mesto. Tvrdoglavosti imamo, ali ostalog, po svemu sudeći, još nemamo dovoljno . . . Putevi nisu uređeni, stanice za snabdevanje nisu organizovane. Napadali smo po principu „guraj, guraj!“. Sada se umešala Vrhovna komanda, formirala je našu grupu i naredila nam da razradimo novi plan operacija. Ti i ja odgovaramo u prvom redu za snabdevanje.

Posle dvočasovnog razgovora sa Štikovom izlazim na ulicu. Ona počinje odmah iza praga sobe, tamo gde je nekada bio trem. Krov se nadneo nad izlomljene balvane.

Od bele limuzine, koja se zaustavila prekoputa, kočača prema našoj kućici visok pukovnik punačkih dobro-

ćudnih usana, spremnih, izgleda, da se svakog trenutka razvuku u radostan osmeh.

Pukovnik mi prilazi i pozdravlja se sa mnom:

— Hteo bih da vidim generala Popelja.

— Ja sam Popelj.

— Pukovnik Žuravljev, načelnik političkog odeljenja Prve tenkovske armije.

Šetamo se ulicom, razgovaramo, „opipavamo” jedan drugog. Posmatram iskosa pešadijske latice pukovnika Žuravljeva. On hvata moj pogled:

— Nisam imao prilike da služim u tenkovskim jedinicama. Ali nadam se da ću savladati ratnu tehniku.

On govori sigurno, često upotrebljava kancelarijske reči, ali mu je govor precizan i sažet. Da nije one njegove stalne spremnosti da se osmehne, Alekseja Jegoroviča Žuravljeva čovek bi na prvi pogled mogao smatrati suvo-
parnim pedantom. Međutim, ukoliko više razgovaramo, ja više zapažam njegovu iskrenost, njegovu predusretljivost prema ljudima i njegov živahan interes za posao.

— Gde ste se smestili?

— Osam i po kilometara jugozapadno odavde.

— Sada ćemo stići tamo.

U automobilu mi Žuravljev daje karakteristike članova političkog odeljenja. Koristi se podacima iz napisanih karakteristika, suzdržan je, ali bez izuzetka određen:

— Pomoćnik za komsomolska pitanja je major Kuznjecov. Pismen je i stalno podiže idejni nivo. Nema dovoljno iskustva u organizacionom radu. Hrabar je i može da oduševi ličnim primerom i plamenom rečju. Perspektivan radnik... Načelnik odeljenja za agitaciju i propagandu je major Homski, kandidat za doktora nauka. Napisao je tri knjige iz političke ekonomije. Vredan je i savestan u izvršavanju zadataka. Ima autoritet kod oficira. Vojna sprema mu je nedovoljna...

Suprotno doslednosti, uobičajenoj u takvim slučajevima, Žuravljev je propustio da pomene svoga zamenika.

— Zamenika nemate?

Žuravljev grickaše nekoliko trenutaka mesnatu donju usnu, gledajući na drum:

— Imam. Pukovnik Pokidajev.

— Pokidajev? — ponovih ja u nedoumici. — Ivan Semjonovič?

— On glavom.

— Zašto pukovnik? Zašto kao zamenik načelnika političkog odeljenja? Pa, on je nekada bio divizijski komesar, član Vojnog saveta?

— To je poznato onima gore — slegnu Žuravljev ramenima. — Poznajete li se vi odavno s njim?

— Pet godina, ako ne i više.

1937. godine Pokidajev je s odličnim uspehom završio Vojno-političku akademiju, radio je kratko u njoj, a zatim je prešao u Kijev kao načelnik političke uprave okruga. Pred sam rat je služio u Lenjingradu. Drugovi su voleli i cenili Pokidajeva, čoveka neobične inteligencije, principijelnog i beskompromisnog. Međutim, četrdesete godine sam načuo da Pokidajev pije više nego što treba. Bio sam zaprepašćen. Pokidajev je odlučno istupao protiv pijanstva. „On i sada istupa — pričali su mi drugovi. — Istupa protiv pijanstva, ali i sam krišom cuga.” Ali, do rata se taj greh nije obelodanio. Kakva je bila sudbina Pokidajeva na frontu, saznao sam tek sada od Žuravljeva.

— Naimenovan je za člana Vojnog saveta armije. Što se tiče stručnih kvaliteta nije se loše pokazao. Dok je u štabu — sve je u redu. Ali čim krene u neku jedinicu — rodi se neprijatnost. Nikad ne stigne do prve borbene linije. Negde u putu se obavezno napije. Rezultat svega toga je gubljenje ugleda. Čitava stvar je stigla do Moskve. A tamo takve pojave ne vole.

— A kako je sada?

— Kotrlja se nizbrdo. Čoveku je teško da to gleda. Vrlo pametan radnik. I iskustvo ima kao rukovodilac. Čoveku nije zazorno da od njega nekad nešto nauči ...

U prostranoj sobi sa počađalom tavanicom i mutnim prozorima pokrivenim čupavim injem — tesno je. Prva pridošlica je dobila dozvolu da puši i sada se ne može disati od dima krdže. Žuravljev primeti da ja pogledom tražim Pokidajeva.

— Pukovnik Pokidajev se rđavo oseća...

U najopštijim crtama upoznajem članove političkog odeljenja sa strukturom i mogućom upotrebom tenkovske armije. Za njih sve to predstavlja novost. Zamišljeno slušaju i začuđeno klimaju glavama.

— Da li je neko od vas služio u tenkovskim jedinicama?

— Niko.

Posle savetovanja ostajem sa Žuravljevom i majorom Homskim, visokim plavim čovekom, jasnih očiju na licu bez obrva. Homski se trudi da izgleda kao pravi vojnik. Odgovara kao automat: „Tako je”, „Nije”, „Razumem”. Razmešta preda mnom otkucane na mašini razrađene teme i teze predavanja: „Velika pobeda Aleksandra Nevskog”, „Kulikovska bitka”, „Prelaz Suvorova preko Alpa”, „Rusi su Pruse uvek tukli”.

Pomeram u stranu listove pelir-papira otkucane na mašini:

— Druže Homski, ja nisam ljubitelj efektnih ispita. Ali bih hteo da vam postavim nekoliko privatnih pitanja. Odgovarajte onako kako vam savest nalaže, neću proveravati.

Homski ustaje od stola i povlači naniže bluzu.

— Ne, sedite, molim vas. Imate li pištolj? Da li biste ga mogli rasklopiti?

— Verujem da bih mogao.

— A sklopiti?

— Teško.

— Raspoložete li bilo kakvim podacima o našim i neprijateljskim tenkovima?

— Ne raspoložem.

— Dajte ostavimo po strani Aleksandra Nevskog i okrenimo celokupnu propagandu, kako se to kaže, licem

prema tenku. Od sutra političko odeljenje i redakcija počinju specijalnu obuku. Poslaću najbolje oficire iz tenkovskog korpusa. Tema prvog predavanja je: „Borbene osobine sovjetskih tenkova”. Predavanje će držati načelnik tehničke službe armije pukovnik Diner. Sledeća predavanja ćemo odrediti već koliko sutra . . .

Rastali smo se kad se već bilo smrklo. Zamolih sekretara političkog odeljenja da me isprati do kuće u kojoj je stanovao Pokidajev.

U uzanom tremu zakačih nogom praznu kofu. Ali na buku niko ne obrati pažnju. Iz sobe je dopirao dubok ženski glas:

*Tvoja se košulja suši na plotu,
Vetar lagano njiše rukave.*

Oslušnuh:

*Otići ćeš uskoro da braniš zemlju,
Krenućeš na juriš na čelu puka.*

Možda se sekretar političkog odeljenja prevario? Nesigurno zakucah na vrata. Odazvaše se istovremeno dva glasa. Muški:

— Uđite!

I ženski, onaj što je pevao:

— Ko je to sad opet?

Povukoh k sebi kaiš koji je služio umesto kvake.

U sobi je mračno, miriše na duvan, čorbu od kupusa i ovčetinu.

— Da li ovde stanuje pukovnik Pokidajev?

— Pogodili ste. Nata, zastri de prozor i upali svetlost.

Potraži sveću. Dobro, kome je to potreban pukovnik Pokidajev?

— Meni, Popelju, potreban je Pokidajev.

— Nikolaj! Ipak si svratio, nisi zaboravio staro prijateljstvo?

Zašljapkaše papuče po podu. Zagrlismo se.

— Hoćeš li već jednom sa tom svećom? — nestrpljivo viknu u mrak Pokidajev.

— Nisi me upregao i ne viči „đi”. Ja ti nisam posilni — odazva se kao iz puške meni već poznati ženski glas.

Ali sveća ipak poče da gori. Osvetli sto na kome su se nalazile dve činije, parčići hleba, ulubljena aluminijska čaturica, zeleni telefonski sandučić i hrpa novina u neredu.

— Eto tako živimo — reče Pokidajev neodređeno. — Živimo i hleb svoj jedemo.

Nikako nije mogao da se odluči kako da me upozna sa ženom i da li uopšte da me upozna s njom. Ali ona sama mi priđe i pruži ruku:

— Natalija.

Pokidajev nerazgovetno objasni:

— Naša kelnerica . . . iz vojne trgovine . . .

Takvo predstavljanje se očigledno nije dopalo ženi. Ona ljutito zažmire na Pokidajeva, vojničkim pokretom popravi nabore bluze, koja odmah obavi njene visoke grudi:

— Stari prijatelji se sreću i žena tu nema šta da traži.

Ona ogrnu šinjel ušiven u struku, stavi na glavu oficirsku ušanku i jako zalupi vratima.

Pokidajev se prošeta po sobi, ne znajući kako da počne razgovor.

Primetno je postario. Seda sivkasta čekinja pokrivala je izborane obraze i otromboljeni podvaljak.

On otpoče s izveštačenim muškim hvalisanjem:

— Misliš da je Pokidajev postao prostak? . . . Bože sačuvaj. Ja sam čovek i sve što je ljudsko nije mi tuđe.

Poćutavši malo, nastavi:

— Ja sam joj isprva prišao ne samo kao ženi već i kao kćeri . . . Da nije mene išla bi od ruke do ruke. Zar je to teško u našoj sredini . . . Šta me gledaš kao da me ne poznaješ? Ja sam to, Ivan Pokidajev, ponos Vojno-političke akademije, načelnik političke uprave, član Vojnog saveta itd, itd . . .

— Ne, nije to onaj Ivan.

— A jesi li ti onoga znao? Po govorima, po savetovanjima? A jesi li zavirivao u dušu?

—Šta se to u njoj dešavalo?

— Svašta. Čovek ne živi samo od govora. U kakvo smo vreme postajali rukovodioci? To treba razumeti. Nemoj slučajno pomisliti da sam bio licemer bilo kada... Ali, bilo je teško. Obuzimala me je tuga. A s kim da je podeliš? Probao sam jedanput da popijem. Vidim, malo mi lakše. Pa vi prijatelji ste znali da Ivan krišom cuga, ali ste ćutali. Prilikom susreta stezali ste mi ruku.

— Možda sam zaslužio grdnju. Samo, uzalud tražiš krivce oko sebe.

— Sa sebe ne skidam ništa.

Najedared reče uznemireno, stegnuta grla:

— Kolja, prijatelju, ne mogu se podići na noge! Narod proliva krv, brani otadžbinu... Kad bih poginuo časno — bolja mi sudbina ne treba... I sinovi će se ponositi, i žena će mi sve oprostiti... Slušaj, Nikolaju, to je u tvojoj moći, premestite negde Natašku.

— Voli li te ona?

— A bog će je znati. Ništa, preživeće. Njoj je dvadeset jedna godina, a meni četrdeset tri. Obrni-okreni, kaša se neće skuvati. Ne žalim za svojim nekadašnjim činovima i zvanjima. Hoću da se osetim kao čovek, politički radnik, boljševik...

Otišao sam od Pokidajeva u tri sata izjutra. Prekomandovati Natašu nije bilo bogzna kako teško. Sve ostalo se nije odvijalo osobito uspešno. Kada je nastupilo leto, pozvao sam ženu Pokidajeva da ga poseti. Ali, on nije želeo da je vidi: „Ne mogu dok ne postanem onaj nekadašnji. Ona me ovakvog nikada nije poznavala”.

Nekoliko puta su ga dovozili pijanog iz jedinica. Takav čovek se više nije smeo ostaviti na političkom radu. Upućen je u Moskvu i stavljen na raspolaganje komandantu pozadine. I tamo je nastavio da se kotrlja nizbrdo...

Ponekad se tvrdi da rat odlično vaspitava i čeliči karaktere.

Ne uvek i ne sve. Mnoge je rat zaista ispravio i napravio od njih, kako mi to kažemo, prave ljude.

Ali, bilo je i takvih kao Pokidajev. Ako je postojala pukotina, nju je rat svojom oštricom proširivao i lomio ljude...

U zvonjenju telefona, u žurnim susretima, u savetovanjima obavijenim duvanskim dimom, u hitnim dolascima i odlascima pomešali su se dani i noći.

— Stigla je smučarska brigada...

— Načelnik političkog odeljenja vazdušnodesantne divizije...

— Komandant tenkovskog bataljona po vašem naređenju...

Svaka divizija, brigada, puk — to su tone hrane, cisterne goriva, vagoni municije...

Vejavica nastavlja svoj pakleni posao. Jedini uzani put, s mukom prokrčen od stanice za snabdevanje, nestaje u beloju sumaglici. Sneg je zavejao svaku mašinu, pritisnuo odozgo karoseriju, te ona izgleda kao kakav visok brežuljak. Ako šofer zadrema u kabini — u njoj je ipak toplije nego na vetru — posle na jedvite jade otvara vrata.

Desetinama, ako ne i stotinama kilometara stoje vozila. Čekaju benzin, čekaju put.

Stiže najzad ešelon i najedared se ispostavlja: stiglo je gorivo, ali mazivo nisu utovarili. Ali, i kada ima na stanici za snabdevanje i goriva i maziva — kako da ga dopremiš do svakog automobila? I automobili su nepokretni.

Političko odeljenje armije se premestilo na put. Žuravljov se probija u mala šumska sela, čije stanovništvo Nemci nisu proterali:

— Pomozite, drugovi...

Postepeno se na putu pojavljuju stanice za zagrevanje (kolibe, zemunice sa usijanim furunicama). Pešadijski bataljoni se pretvaraju u saobraćajne.

Krenula su vozila. I ponovo se zamrzla: usko grlo — dva kamiona od po tonu i pô nosivosti ne mogu se mimoići na putu, koji između dva visoka smeta lići na rov.

Žuravljev podupire glavu crvenim promrzlim rukama:

— Treba napraviti kružni put i usmeriti celokupan transport samo u jednom pravcu. Inače nećemo izvršiti postavljeni zadatak. Molim vas da odobrite to.

— Lako je odobriti. Ali sagraditi kružni put je daleko teži posao.

— U protivnom nećemo obezbediti izvršenje zadatka — tvrdoglavo ponavlja Žuravljev.

Iza susednog stola, ne odvajajući od uva telefonsku slušalicu, Štikov podržava Žuravljeva:

— Pukovnik je u pravu!

Pridržavajući ramenom slušalicu, piše ceduljicu:

— Druže Žuravljeve, predajte je, molim vas, sekretaru Vojnog saveta. Obezbediće vam ljude i gorivo...

Kada se vrata zatvoriše iza Žuravljeva, Štikov klimnu glavom:

— Volim ovakve... Probiće kružni put. Ako ostane sam, uzeće lopatu i nastaviće njom da čeprka.

I dan-danas se sa zahvalnošću sećam tadašnje inicijative Aleksandra Jegorovića, njegove veštine da celo političko odeljenje stegne u pesnicu i njom udara, udara, udara...

Kružni put je rešavao problem snabdevanja jedinica koje su se već nalazile u rejonu koncentracije. Ali sve jedinice nisu uspele da stignu u određeni rejon.

Stizali su telegrami iz Torška, iz Kalinjina, i maltene iz okoline Moskve: stojimo bez goriva i hrane, čekamo instrukcije.

Potrebne su bile, naravno, ne instrukcije, već gorivo i hrana. Ali, kako da to sve dopremiš na daljinu od više stotina kilometara?

Kome da se obratiš? Hozin, Katukov, štabovi grupe i armije su zauzeti razradom plana operacije. Intendanti

i sami pozivaju u pomoć. Front diže ruke od svega: vi ste samostalna grupa, e pa postarajte se.

Kada u takvim slučajevima redovnim putem ne bi postigao ništa, i pošto bi izrekao sve moguće kletve i prokletstva, Štikov bi ustajao od stola i uzimao slušalicu telefona za direktnu vezu.

— Drugih puteva više nema...

Tada bi pozivao Centralni komitet Partije.

U najočajnijim i krajnje izuzetnim situacijama pribegavali smo pomoći CK i odmah je dobijali. Goropadni intendant iz „ne našeg“ fronta više ne deli na svoje i tuđe. Iznenadno iskrslu automobilski bataljon dovozi benzin, hleb, koncentrate. Komandant, koga je već bilo obuzelo krajnje očajanje, uzbuđeno telegrafiše: „Dobio sam tri punjenja goriva i hranu za sedam dana. Nastavljam marš“.

Ali događalo se da se jedinice zaglave negde u blizini. Ponestane goriva, poslednja zaliha hrane se pojede, a put zavejan. Kao na pustom ostrvu.

Posle dugog kolebanja Katukov i ja bismo se odlučili da pošaljemo tenkove sa saonicama. Za tenkove bi zakačili i pokretne poljske kuhinje, da bi se okrepili izgladneli ljudi, koji se mrznu na otvorenom polju ili u šumi pokrivenoj snegom.

A onda, evo nove napasti. Komisija, koja pretura po štapskim dokumentima, saznaje za našu odluku.

— Da li vam je poznato da je slično korišćenje ratne tehnike kategorički zabranjeno? — postavlja komisija pitanje Katukovu i meni.

— Poznato nam je — odgovaramo mi.

— Kako ste smeli da smišljeno prekršite instrukciju broj...? — pita komisija. — Potpišite akt.

Akt je pun strašnih reči: „samovolja“, „pogibeljna odluka“, „potkopavanje borbene sposobnosti“.

Predsednik komisije prinosi ruku slepoočnici, učtivo se pozdravlja i prepun gordosti što je izvršio svoju dužnost (sasekao je zlo u korenu) leti u Moskvu. Katukov se smrknuo češka po potiljku:

— Dobićemo svoje.

— Ništa prostije od toga — dajem mu ja za pravo — iščibukaće nas za primer i unucima i praunucima našim.

Ali mračna predosećanja se nisu opravdala. Posle dva dana telefonirao je komandant oklopnih jedinica general-pukovnik Fjodorenko:

— Vi ćete još krenuti u tenkovima i tamo gde i car ide peške? Dede objasnite u čemu je stvar.

Katukov podnese izveštaj o situaciji i začuta, usredređeno pritisnuvši slušalicu uz uvo. Na njegovom licu se ništa nije moglo pročitati. A na mome je on, po svemu sudeći, pročitao uznemirenu nedoumicu, te se sažali na mene, pozva me prstom i za nekoliko trenutaka prinесе slušalicu na moje uvo. Ja začuh kako komandant s oduševljenjem grdi nekoga.

— Nas? — upitah samo usnama.

— Komisiju! — veselo namignu Katukov.

Ali, na komandno mesto su stizali i malo autoritativniji predstavnici. Njihove zamerke su bile kudikamo osnovanije.

Dolasku maršala Žukova prethodio je talas nervoze. Operativci su popadali s nogu. Njima je bila poznata nemilosrdna strogost maršala Žukova, a oni su osećali svoju slabost. Načelnik štaba armije general Dronov, posvećen u tajne rukovođenja opštevojnim jedinicama, nije gotovo nikada imao posla s tenkovima. A ovde nisu bili u pitanju samo tenkovi kao tenkovi, već ogromna jedinica, prvi put stvorena u Sovjetskoj armiji. Uz to i zajednička operacija sa vazдушnim desantima.

Kad sam ušao u Dronovljevu kućicu, u kojoj su bile izvešane tablice, šeme i karte, u njegovim očima sam video umorno očajanje i smirenu molbu: „Ako ne možeš da mi pomogneš, odlazi što pre”.

Naravno, nisam mu mogao pomoći i zato sam oprezno odlazio, trudeći se da ne zakačim hartije razastrte po svim šamlicama i prozorskim daskama.

Katukov, koji po prirodi nije bio sklon da se preda dugotrajnom neraspoloženju, držao se malo bodrije: stalno je ponavljao izreku da se niko nije naučen rodio. Ali sada više nije govorio da je armijska zapovest nalik na korpusnu, samo što ima više tačaka.

Maršal Žukov, naimenovan za predstavnika Vrhovne komande, doputovao je smrknut i razdražen. Video je na putevima zaglavljena vozila, šofere crne od gara i mazi-va, koji su se po četrdeset osam sati ježili kraj vatri, snežne nanose, uska grla. Znao je za motore koji se nisu palili, za nedostajanje goriva i rezervnih delova, za nedovoljnu ishranu i promrzle ljude.

Ćuteći je saslušao raporte, unoseći se teškim pogledom u lice govornika.

Osećali smo: sutra, na savetovanju, biće oluje. I ni smo se prevarili.

U školskoj gimnastičkoj sali, čiji su zadnji zid zaklanjala polomljena vratila, okupile su se starešine Severozapadnog fronta, jedinica koje su opkolile demjansku hitlerovsku jazbinu, i svežih trupa, dovučenih radi proba i daljeg razvijanja eventualnog uspeha.

— ... Godinu i pô sedimo ovde, a teren ljudski ne poznajemo! Za komunikacije se nismo pobrinuli kako treba! — maršalova snažna brada, sa rupicama na sredini, kao da udara pečat na svaku reč. — Štab fronta se nalazi dvesta kilometara od trupa, štab armije — šezdeset, a da bi se od štaba divizije stiglo u prvu borbenu liniju potreban je maltene čitav dan ... Spremamo se za ofanzivu, ali češće pogledamo u pozadinu, oči su nam na zadnjici ... Rejon Dno je partizanski kraj, ali veze s njim nemamo, podatke odande ne dobijamo ... Šta je poznato o neprijatelju? Ono što pišu novine: „Zarobljeni desetar je izjavio ...”

Posle Žukovljevog ribanja nastala je tegobna tišina.

Najedared se čitavim svojim divovskim rastom po- diže maršal artiljerije Voronov, koji je stigao sa Žukovom, i nastavi kao da ništa nije ni bilo:

— Drugu Dronovu treba pomoći. Ja ću malo raditi s njim.

To je bilo pražnjenje napete atmosfere. Žukov pogleda Voronova i osmehnu se suzdržano:

— Ako treba da se pomogne, onda da se pomogne. A Hozim neka posedi sa Katukovom... Od sutra, Katukove, pod vašu komandu stupa vazduhoplovni puk naoružan avionima U-2. Iskoristite ga za vezu sa jedinicama. Kakva vam je još pomoć potrebna s moje strane?

— Dronova bi trebalo zameniti — reče Katukov — on je pešak i tenkovski štab ne može da ponese na plećima.

— Ko vam je zapeo za oko?

— General Šalin, načelnik štaba susedne armije.

— Šalin je takođe pešak.

— Ali to je Šalin...

Žukov više ništa nije pitao, izvadio je notes, koji je već bio gurnuo u džep, napisao na listiću nekoliko reči i predao ga ađutantu, koji je odmah iščezao.

A izjutra je u toj istoj kući, za tim istim stolom, već sedeo general Šalin.

Podneli smo izveštaj o borbenoj gotovosti i kao odgovor dobili naređenje da krenemo na polazne položaje.

Štikov je bio kod trupa i ja pred zoru legoh na našu postelju, s tim da se u šest sati rastanem sa tom polurazrušenom seoskom kućom, gde sam morao da provedem dve sumanute nedelje. Ali samo što sam zadremao, začuh pred vratima buku i svađu. Jedan glas mi je bio poznat. Tako je — to je bio Podgorbunski.

— Pustite ga! — doviknuh stražaru, upalih sijalicu i navukoh pre pet minuta skinute čizme.

U sobu od meni nevidljivog udarca ulete omalen oficir bez kape, pade na pod i osta ležeći. Ruke su mu bile vezane na leđima. Podgorbunski, koji se pojavi za njim, grubo ga dohvati za pocepani okovratnik maskirnog ogrtača i podiže na noge:

— Druže generale, molim da ga ne dočekujete sa dobrodošlicom — to je potporučnik Hocenko, izdajnik otadžbine, fašistički špijun i poslednja strvina na ovome svetu.

— Budite jasniji.

— Zašto da ne, kad mi se daje reč.

Bilo mi je odmah jasno da čitav slučaj nije prosta stvar i da se tri sata željenog odmora odlažu za bolja vremena. Zahvatih čašu hladne vode i ispih je na iskap, da bih rasterao dremež.

— Skinite se, druže Podgorbunski, i sedite za susedni sto. I vi, potporučniče . . .

— Kakav potporučnik? — planu Podgorbunski. — To je guja prisojkinja!

Kao i obično morao sam da umirujem starijeg vodnika, koji nije bio bogzna kako naviknut na disciplinu i vojničku hijerarhiju. Naredih da se potporučniku razvežu ruke.

— Vi, druže generale, nemojte pomisliti da sam ja tek tako dovukao ovamo tu gnjidu. To je stvar politička... A osim toga, noćas svi nekuda žure. Sve je na točkovima. Predaš ga bilo kome — Podgorbunski klimnu glavom na potporučnika — a on utekne dok dlanom o dlan. Vešt je, nema tu šta, vešt . . . A nije ni kukavica . . .

Pogledah potporučnika. Omalen momak, temeljan, od svojih dvadeset pet godina. Dugačke ruke, dlanovi stegnuti u teške pesnice. Sa tih pesnica pogled mi nehotice prelazi na modricu ispod levog oka Podgorbunskog. Očigledno, njegovoj noćnoj pojavi u mojoj kući nisu prethodili mirni događaji.

Zagledam potporučnikovo lice. Da li sam ga video nekada? Najverovatnije, nisam. A i da sam ga video, ne bih ga baš obavezno zapamtio. Na njemu nema ničeg upadljivog: isturene jagodice, miršavo, posuto retkim pegama, oči svetle, vodnjikave. Vrat je prema tom licu debeo. Moguće je da se bavio sportom i bio bokser. Nos mu verovatno nije spljošten po prirodi, već od snažnog

udarca. Nije bilo lako Podgorbunskom da savlada jednog takvog.

— Ko ste vi? Iz koje jedinice? Odgovarajte.

Momak zabaci glavu pokretom kojim se zabacuje pramen kose:

— Odgovarao ne odgovarao, isto mu se hvata, koknuće me.

On rastavi pesnice i ja primetih kako mu prsti sitno podrhtavaju i sa besmislenom užurbanošću prebiraju ivicu maskirnog ogrtača.

— Kako hoćete — dobacih mu ja. — Referišite, družo Podgorbunski.

Ali potporučnik poče da govori, i to tako brzo, kao da sipa iz mitraljeza. Klimnuh Balikovu da zapisuje. No samo što je Balikov dohvatio olovku, momak umuče.

— Plašiš se olovke, ološu? — viknu Podgorbunski. — Plaću za tobom sedam grama olova, i to gorko plaću.

Hocenko s mržnjom iskosi bezbojne oči na Podgorbunskog. I ponovo poteče brzo smeteno pričanje.

Tako se odvijalo to malo neobično saslušanje. Podgorbunski je za sve vreme podsticao Hocenka, koji bi se najedared zaustavio, i potporučnik je prelazio neku novu, nevidljivu granicu. Najzad iz njega provali. On je već prosto jurio i bez podstičućih replika. Podgorbunski onda izgubi za njega svaki interes. Počeo je da zeva. Zatim se odsutnog lica povukao u stranu: „Ja sam”, k'o veli, „upecao ribu, a vaša je stvar šta ćete s njom”.

Biografija potporučnika Sergeja Hocenka nije se odlikovala nečim naročitim sve do decembra 1941. godine. Trideset sedme godine u Harkovu je završio srednju školu i stupio u pedagoški institut — krenuo je stopama roditelja, koji su bili pedagozi. U početku rata — front, ranjavanje, kurs za potporučnike.

18. decembra 1941. godine komandir voda Hocenko, pošto je bio lako ranjen, dospao je u zarobljeništvo:

— Šta sve nisu radili s nama! U barakama jači mraz nego na ulici. Pola porcije klin-čorbe dnevno. Rana na

slabini mi truli, smrdi. To se ne može ni zamisliti, družu generale . . .

— On ti nije drug — poučno ga popravi Podgorbunski — dužan si da mu se obraćaš sa „građanine generale“. Kao na sudu.

U baraci je Hocenko proveo dve nedelje. Zatim je prebačen u bolnicu. A već s proleća je izučavao špijunsku premudrost u špijunskoj školi u Smolensku.

U avgustu prvi zadatak-proveravanje: prelazak linije fronta u rejonu Voronježa, sakupljanje podataka o obližnjim aerodromima i o rezultatima fašističkog bombardovanja.

Starešine su bile zadovoljne s mladim uhodom. Hocenko je dobio novac, odsustvo od nedelju dana i propusnicu za vojničku javnu kuću.

Drugi zadatak — naš mehanizovani korpus. 29. novembra 1942. godine Hocenko se javio u personalno odeljenje. Legitimacija mu je bila u redu, ali uput u jedinicu nije bio uspešno isfabrikovan. Međutim, personalcima nije bilo do „formalnosti“: borbe, gubici u redovima oficirskog kadra . . .

Hocenko je dobio vod. Hrabro se borio, ali ne dugo. Sa medaljom „Za hrabrost“ i metkom u listu desne noge otišao je 15. decembra u bolnicu. Vratio se 3. januara. Sada dokumenti više nisu izazivali ni tračak sumnje, Hocenko je bio „svoj čovek“, komandir koji se istakao u korpusu. I kada je zamolio da ga upute u izviđačku jedinicu, personalac se obradovao:

— Momčino! Tamo takvi i trebaju!

Hocenko je prozreo da će mu služba u izviđačkoj jedinici omogućiti da se neprimetno susreće sa Nemcima i da im predaje podatke. Nakupio je bio mnogo podataka i imao je sa čim da se pojavi pred strogim gazdama.

Ali, među izviđačima je, kako je to primetio Hocenko, glavnu reč vodio stariji vodnik Podgorbunski. Borci su mu verovali, a starešine su ga cenile. A Podgorbunski nije dozvoljavao pojedinačno izviđanje, tim pre novajliji.

Dođe do ranjavanja ili neke druge nevolje, a čovek sam samcit.

Hocenko je molio da sam pođe u izviđanje: zašto, veli, da se izlaže riziku život drugih, on je još četrdeset prve, kad je bio u Južnom frontu, sam, bez igde ikoga, uhodio Nemce. I evo, ništa se nije dogodilo, živ je.

Tada se u Podgorbunskom i potkrala prva sumnja:

— Ne, družo generale, nisam posumnjao. Što nije bilo. — nije bilo. Prosto mi se to nije dopalo: pomislio sam da je uobraženko, da se razmeće i da juri za ordenima. Ali kada je rekao da sam hoće da ide na nemački štab, onda sam ja njuhom osetio da tu nešto nije u redu. Još da ume nemački da lapara — i kojekako, ali on zna kao i ja — „vas ist das” i „ajn, cvaj, draj”. Mislim se nešto u sebi: daj bože da je samo budala . . .

Ali Hocenko nije bio „samo budala”. Formirala se tenkovska armija. On je shvatao vrednost takvih podataka, ali je znao da će ako prebegne preko linije fronta, zatvoriti sebi put natrag u tenkovsku armiju i da ga kapetan Štetelbrun za to neće pohvaliti. A Hocenko je želeo pohvale, on se savesno trudio, svojom prodanom savešću . . .

Morao je da izmeni taktiku. Ranije se prepirao s Podgorbunskim, šegačio se na njegov račun: „Nabavljati, jezike’ nije isto što i krasti banjskim putnicima srebrne podmetače za čaše; čim se rat završi, opet ćeš zaglaviti u logoru . . .” Sada se prenemagao pred starijim vodnikom, vodio je s njim „otvorene” razgovore o devojkama, pričao o svojim ljubavnim pustolovinama.

— Očigledno je mislio da za bivšeg logoraša nema ničeg slađeg nego da naklapa o Marusjama — objašnjavao mi je u toku saslušanja Podgorbunski. — A ja, međutim, takvo naklapanje, kako se to kaže u Odesi, prosto ne mogu da podnesem. Naročito sada, iz isključivo ličnih razloga.

Podgorbunski ni sa kim nije podelio svoje sumnje („Napravio sam budalaštinu, nema druge. Možda je pošten čovek, a ja ga osumnjičio . . .”).

Čim je korpus završio pregrupisavanje, izviđači su otišli u prvu borbenu liniju. Hocenko je goreo od nestrpljenja. On je sada pristajao da ide bilo s kim udvoje:

— Makar i s tobom, Volođa. Za jedan odlazak u izviđanje možemo zaraditi „Heroje“*) ...

Noćas, kada je izviđačka grupa krenula u potragu za „jezikom“, Hocenko se našao pored Podgorbunskog i desetara Malejeva. Hocenko i Malejev su puzali napred, dok ih je Podgorbunski štutio s leđa. S vremena na vreme bi izmenjali ugovoreni zvižduk. Zatim je Podgorbunski pretao da odgovara. Hocenko je zviznuo jedanput, drugi put ... Tišina. Tada je on ispod vatirane dolame izvadio nož, koji je visio na opasaču i imao gumenu dršku (takve noževe su dobijali naši izviđači da bi mogli seći žice kroz koje je sprovedena električna struja) i udario s leđa Malejeva u bok. Ali u tom trenutku je pritrčao Podgorbunski i Hocenko je dobio po glavi automatom.

— Zimska odeća, družo generale — objasni Podgorbunski. — Nož je Vasji Malejevu prešao preko rebara. Živ je, ali je mnogo krvi isteklo. I moj kundak je takođe imao slabo dejstvo: zbog ušanke. Morao sam da dodam. Ta ličnost mi je nudila da pređem na stranu firera. Padala su takva obećanja kao da je on sinovac Geringov ... Vezali smo ga i doneli lepo u prvu borbenu liniju. Referisao sam komandantu puka, on je dao kola ...

Vrbujući za sebe „kadrove“ iz redova zarobljenika, hitlerovci su se obično trudili da u čoveku pronađu neku slabost. Nije uvek dovoljno zaplašivanje. Osim toga, prava kukavica, pokisla kokoš, i nije za špijunažu. Pa, gde je onda, u čemu je tvoja slabost, nedoučeni harkovski studentu, kome je godina rođenja 1919?

Da otkrijem tu slabost pomogla mi je rečenica koju je Podgorbunski ovlaš nabacio:

— Jednom rečju, on je nekako čudan, nastran.

— Kako nastran?

*) Misli se na zvanje heroja Sovjetskog Saveza — Prim. prev.

— Teško mi je da to objasnim. Njemu je glavno da je čovek ukrajinske nacionalnosti. Kada mi se ulagivao, nazivao me je Pidgorbunski. Nisam ja, velim, Pidgorbunski, moje prezime je — Podgorbunski. Ne znaš ti to, veli on, to Kacapi*) tako kažu — Podgorbunski, a ja vidim u tebi pravog pravcatog Ukrajinca . . . I Sadikov je imao neprijatnosti. Sadikov je bio njegov pomoćnik. Nije se složio s njim i uspeo je da na to mesto bude naimenovan Procenko.

— Pa, šta ako je naimenovan — planu najedared Hocenko. — Zar ja nemam prava da volim svoju naciju?

— Ti voliš nemačko d . . . , a svoju naciju si prodao — odvrati Podgorbunski, prezrivo gledajući Hocenka.

— Nemci poštuju Ukrajince. Pričaju da će sve firme izveštati na našem i na nemačkom jeziku, a Rusi — dole. Jevreje su počistili i Moskalje**) će proterati.

Mi smo već ponešto čuli o špijunskoj školi u Smolensku, o ukrajinskim nacionalistima, angažovanim za „držanje predavanja” u njoj.

— Tamo su vam, verovatno, govorili da Hitler ne ratuje protiv Ukrajine, da je on jedino „oslobađa”?

Hocenko ćuteći klimnu glavom.

— U redu. Balikove, pozovite stražu i odvedite bivšeg potporučnika.

Kada sam ostao nasamo sa Podgorbunskim, prišao sam mu:

— Zahvaljujem vam za vršenje dužnosti. Uradili ste mnogo, i to što ste uradili od velike je važnosti. Idite da se odmorite, Voloda . . .

Izjutra na maršu stigao me je Katukov i odveo u stranu:

— Nemci hvataju maglu iz okoline Demjanska. Već treći dan.

*) Pogrdan naziv za Ruse.

**) Pogrdan naziv za Ruse iz rečnika ukrajinskih nacionalista.

— Prim. prev.

— Šta čekamo, zašto ne napadamo?

— Kraljica bitke se nije koncentrisala.

Tek 23. februara otpočele su napad naše jedinice koncentrisane severno od Demjanska, a 26. februara one koje su bile koncentrisane južno od toga grada.

Iz naše Prve tenkofske armije u borbu su bili uvučeni samo prednji odredi. Oni su napredovali i gonili Nemce u stopu i bez predaha. Ali ne zadugo: tenkovi su se sve do kupole zaglibili u močvare pokrivene snegom.

Poslali smo tegljače i ljude da ih izvuku. Ali je usledilo naređenje: ostav!

A nakon jednog sata novo naređenje: bez odlaganja krenuti prema železničkoj pruzi i početi sa utovarivanjem u ešelone.

Prvih dana marta na svim stanicama od Ostaškova do Andreapolja ukrcavali su se bataljoni, pukovi, brigade Prve tenkofske armije.

Niko nije znao kuda i zašto se prebacujemo. Stalno smo slušali samo jedno: brže, brže, brže!

Samo što bi se s otegnutom škripom zatvorila teška vrata furgona, lokomotiva bi pisnula i obavijala se gustom belom parom. Vagon za vagonom je nestajao u šumama, koje su se beskrajno pružale, dok je daljina prigušivala bučno kloparanje točkova.

GLAVA II

1.

Zveče, dovikuju se odbojnici. Teško brekćući, lokomotiva promuklo daje signal i staje. Moskva.

Kompozicija stoji na udaljenom koloseku. Grad se gotovo ne vidi. On se samo naslućuje iza izmaglice mrazovitog jutra, nekako uznemirene. Komandant stanice je upozorio da će voz stajati sat i pô. Dosad smo se zadržavali po 15—20 minuta. Otkaçi se stara lokomotiva, na njeno mesto dođe nova i — napred!

Mihail Jefimovič i ja odlučujemo da svratimo u Glavnu upravu oklopnih jedinica. Kroz prozore limuzine vidi se namrštena jutarnja Moskva ratnog doba, bez mnogo ljudi na ulicama.

Komandant i njegovi zamenici nisu u Glavnoj upravi. Nikome nije poznato kuda putujemo.

Mihail Jefimovič pogleda na sat i užurbano povlači dim iz cigarete. Džepovi su mu nabijeni kutijama zaplenjenih cigareta. On ih štedro daruje oficirima uprave.

Posle Moskve krećemo se mnogo sporije. U uzan prolaz železničkog koloseka, koji se proteže prema jugu, ulivaju se stotine vozova s trupama, municijom, hranom, gorivom. Kroz prozore putničkih vagona, koji promiču pored nas, bele se lica i zavoji ranjenika.

Na stanicama stojimo po sat, dva, tri. Vojnici protežu utrnule noge, dele sa ranjenicima krdžu i pitaju za vesti s fronta. Ranjenici prognoziraju s puno sigurnosti:

— Vi ćete do Kurska, to je ko bog.

Možda su u pravu . . .

Jednu deonicu puta putujem u štapskom vagonu Gorelova. Sedimo pogureni na gornjem drvenom ležaju.

Dole pored furunice poluglasno pevaju oficiri. Ravnomerno ljuljuškanje i neočekivana dokolica stvaraju električno raspoloženje.

Gorelov ćuti, puši i tera rukom plavičaste kolutove. Ali, to je jalov posao. Naviše, prema tavanici, podiže se gust oblak dima.

— Kad ne mislim o borbi i o brigadi, onda mislim o kćeri — priznaje Gorelov. — Ma koliko da se umorim, pre nego što zaspim moram da mislim o njoj... Ako se ne vratim, šta će onda biti s njom? Ko će od nje napraviti čoveka? Baba je stara, od majke slaba vajda. Škola?... Eh, šta može škola bez roditelja? Čini mi se da bih posle rata počeo da živim na nov način i kćeri bih otkrio mnoge stvari...

Gorelov učuta, uperi netremičan pogled na prozorče, koje upija dim, i sluša pesmu.

Ovako je sada sigurno u svakom vagonu... Besni ritam je narušen. Neshvatljiv mir, odmor koji je pao s neba. Svaki zna da ta blagodet neće dugo potrajati. Za dan-dva opet frontovsko potucanje. A u duši se nakupilo toliko stvari! Zar se može iskazati? Samo pesma, odlomci razgovora, pa opet pesma...

Ukoliko odmičemo dalje prema jugu, kretanje je sve sporije. Najzad—stop! Lokomotiva je otkaćena. Ali, nema onog uobičajenog udara. Dakle, nova lokomotiva nije došla.

Kroz odškrinuta vrata razleže se nečiji uzvik:

— Kastorna!

O, koliko si ti preturila preko glave u toku ovih nekoliko meseci, Kastorno, neprimetna stanico između Kurška i Voronježa!

Dokle dopire pogled štrče ostaci zimskih borbi: krila automobila, topovske cevi, tenkovske kupole, repovi aviona. Levci pored koloseka, nagoreli kosturi vagona, ruševine stanične zgrade od cigala — to su tragovi nedavnih bombardovanja.

A koliko si samo prepatila u toku onih nekoliko časova našeg kratkog boravka!

Komandant Kastorne, major, izbezumljen od nesаницe i vazдушnih napada, referiše da je stanica pretrpana vozovima s municijom i gorivom.

— Sada ste još i vi izvoleli ...

Na sva pitanja major odgovara neprirodno glasno i obično bez veze. Najčešće ponavlja dve kratke rečenice: „Nemam lokomotive ...”, „Kada će biti — ne znam”.

Da bismo ostali nasamo, Katukov i ja odosmo u automobil, koji mi je svojevremeno doterao Gorelov. Kami-on od tone i pô, sa karoserijom u obliku kućice od šper-ploče, stajao je na jednoj otvorenoj platformi vagona. Miša Kučin je ubacivao ugalj u okruglastu gvozdenu furu-nicu. Nas dvojica smo sedeli na poljskom krevetu i razgovarali očekujući večeru.

Otkada je obrazovana armija, pri štabu se pojavila menza vojnog trgovačkog preduzeća. Doduše, posle našeg odlaska iz Soblaga ona nije davala znake života. Ali u Kastorni nam je bila obećana kompletna večera.

Neko oprezno zakuca na vrata kućice od šper-ploče. Uđe kelnerica Liza, sa belom keceljom preko šinjela, u malim, kao u deteta, valjenkama, sa poslužavnikom pokrivenim izvezenim peškirom umesto salvetom. Obrisa sa stola trunčice prašine, koje je jedino ona mogla da vidi, prostre novine i stavi poslužavnik.

U tom trenutku otpoče da zavija sirena, njen zvuk prihvaćuše raznoglasni signali lokomotiva, zaštektaše protivionski mitraljezi ... Stražar, koji je stajao na platformi, naglim pokretom otvori vrata našeg prebivališta od šper-ploče:

— Vazduh!

Na nebu blesnuše osvetljavajuće bombe. Tutanj eksplozija se munjevito širio od Šcigra naovamo, zaglušujući signale lokomotiva, zvižduk, uzvike i ispunjavajući potpuno čitav prostor. To više nije tutanj, to je tresak od koga glava prska, a srce se kida na komade. Bomba je pala među vozove.

Osetih slab udarac u leđa. Pored mene je ležao poslužavnik na kome nam je donesena večera. Vazdušni talas je zgužvao kućicu od šper-ploče, bacio je na vagone, koji su tu stajali, i pretvorio u parčad razasutu unaokolo.

Ispod platforme sam se prebacio preko koloseka. U mraku ispod vagona ruka mi naiđe na nečija leđa u šinjelu. Leđa se pomeriše.

Pri blesku eksplozija spazih automatičara, koji je sedeo na šinama. To je verovatno stražar koji je viknuo: „Vazduh!”

Novi blesak osvetli dečije valjenke, zadignuti skut šinjela i belu kecelju. Lizina glava i grudi ležali su ispod nasipa i ja ih nisam video.

— Gde ju je pogodilo? — upitah.

— Ne znam — odgovori vojnik, počuta malo i dodade: — Kada vam je nosila da jedete, nisam se uzdržao, bio sam bezobrazan: „Ti, poslužuješ starešine samo danju?” Ona me je pogledala i ništa nije rekla... Đubre sam da mi nema ravnog...

Dopuzaše Katukov i Kućin. Vazdušni talas ih je bacio na gomilu pragova.

Mihail Jefimovič odluči da se probije do štapskog vagona, a ja do stanice.

Bombardovanje nije prestajalo. Iz glave mi nisu izlazile reči komandanta o vozovima sa gorivom i municijom.

U zgradi stanice pomrčina, ispod nogu staklo, cigle, hartija. Od šefa stanice ni traga, ni glasa. Komandant stanice bespomoćno vrti drhtavom glavom i udara se dlanovima po ušima: ogluveo je.

Eksplozije, jedna jača od druge, potresaju trošnu zgradu. Na sto pretrpan telefonima pada malter. Iznad glave sumnjivo škripe grede.

Pozvah nekakve ljude, koji su ulazili u sve sobe redom. Ispostavi se da su to potpukovnik Šhijan, načelnik štaba inženjerije, i major Pavlovcev, sekretar partijskog biroa.

Savetujemo se, zavukavši se u jedan ugao.

Šhijan i Pavlovcev su ustanovili da je dežurni činovnik na stanici poginuo, a da su dispečer i šef kontuzovani.

— I komandant stanice je kontuzovan — dodajem ja.

— Treba da preuzmemo sve na sebe — predlaže odlučni Pavlovcev. — Preduzećemo mere.

— Kakve pa opet mere? — podsmešljivo pita Šhijan.

— Možda tebe da prikačimo umesto lokomotive?

Ali Pavlovcev se ne da tako lako zbuniti.

— Lokomotive ćeš ti, potpukovniče, prikačinjati. Sovjetska vlast te je osposobila za železničkog inženjera, zato na posao. Među tenkistima ima i onih koji su radili na lokomotivama kao mašinovođe, pomoćnici mašinovođa i ložači... A sakupićemo i preostale civilne... Bombardovanje neće trajati pola sata, već čitavu noć. Ja ću, družo generale, s vašim dopuštanjem, ostati kao dispečer.

Tu noć sam proveo na kolosecima sa neumornim Šhijanom, usred eksplozija, parčadi, kamenja i pragova, koji su leteli po vazduhu. Nemački bombarderi su se upili u taj na zemlji raspeti železnički krst — Kastornu.

Kroz to tutnjeće bezumlje iz pravca Ščigra prolomi se eksplozija, koja svakog od nas primora da podigne glavu i načulji uši. Priljubivši se uz nasip, Šhijan i ja se pogledasmo. Jasno kao dan: bomba je pogodila transport sa granatama.

Vazduh podrhtava, zemlja stenje. Kao da stotine brzometnih topova raznih kalibara žele da što pre utroše svoju municiju.

Na zapadu se podiže zaslepljujući plamen.

Šhijan ustaje i proteže se:

— U vago-o-o-one!

Slabi signali truba, reči komandi, tanušni pisci lokomotiva tonu u pobesnelom okeanu eksplozija.

Pa ipak, u toku noći nam je pošlo za rukom da jedno tridesetak vozova izvučemo sa stanice, epicentra bombardovanja.

Negde oko osam sati u mutnoj jutarnjoj izmaglici, pomešanoj s dimom, koji je obavijao sve, poslednja eska-

drila napravi poslednji krug, obaveštavajući kratkim rafalima o svome odlasku.

Odnekud se pojaviše remotne brigade. Crvena kapa dežurnog već je na glavi mlade devojke, koja snuje između vagona. Ogluveli kontuzovani komandant, tresući glavom, viče na svoga pomoćnika. Mašinovođe sa gvozdanim sandučićima žurno idu po kolosecima. Podmazivači iz kantica sa dugačkim surlama sipaju mazivo u osovine točkova...

Jedan kolosek u pravcu Ščigri-Kursk kojekako je doveden u red. Ali, da bi se napustio čvor i da bi se stiglo na ovaj kolosek, treba proći pored ogromnog levka.

Levak? Da li je to prava reč? To je pre provalija, u koju se komotno može smestiti trospratna kuća. Bomba je na tome mestu pogodila u voz sa municijom.

Proputovali smo od Kastorne jedno dvadesetak kilometara prema zapadu i zaustavili se ispred kategorički ispružene „ruke“ semafora.

Negde oko podne na nebu su se opet pojavili laki bombarderi, koji su nam najviše dosađivali mitraljeskom vatrom. Kada se avion, koji je kao jastreb padao s neba, ustremljivao na crvene krovove vagona, svi su bežali daleko u polje i odande kao omađijani posmatrali šta se dešava na kolosecima.

Pritajiš se i pokušavaš da se izduvaš u snegu, kad najedared osetiš ispod sebe nešto tvrdo. Raščepkaš malo sneg... Debeli potkovani đon čizme, skamenjena pesnica mrke boje, zarđali obod šlema. Nedavno je to snegom zavejano polje bilo bojište. Nemci, koji su ovde davali otpor, ostali su na njemu.

Odvojivši se od ešelona, avioni kruže iznad crnih tačkica, primamljivo rasutih na beloj osnovi. Smrt odozdo, smrt odozgo...

Mi se i sada držimo zajedno — Šhijan, Pavlovcev i ja. Kada je sa platforme spušten MK, nas trojica krećemo napred. Ispod Ščigra železnički most je dignut u vazduh. Pored stubova posluje dvadesetak vojnika.

— Ovi će ga opraviti na kukovo leto — mršti se Pavlovcev.

— Neka Šhijan preuzme rukovodstvo i ostane ovde — donosimo odluku. — A Pavlovcev i ja ćemo otići u selo, da žene najpokornije zamolimo . . .

Neugledno seoce kurske oblasti, slamni krovovi, zemljani podovi. Na stolu hleb lepljiv kao smola, umešen od mekinja, sladak krompir, jedva primetno posoljen (svaki gram soli zlata vredi). Ako ništa drugo, okupatori su bar umeli da pretražuju ostave i da isisavaju iz seljaka i poslednju kap krvi!

Sve dosad sam verovao da je komunikacija arterija koja hrani front. Sada mi je postalo potpuno jasno da se preko te komunikacije moraju snabdevati i ova porušena i izgladnela mesta.

Žene su se okupile pored bunara, ja im govorim o ešelonima koji idu na front, ali su zastali ispred razorenog mosta, o situaciji na frontu. Molim ih za pomoć.

Istupa pogrbljena, gotovo predvostručena starica:

— Nema dana da mi ne pomažemo. Ili čistimo sneg sa puta, ili idemo sa zapregama, ili sankama prevozimo granate. Navikle smo. A tebi hvala što si objasnio . . . Kada ti se ljudski kaže, onda se naročito potruđiš . . . Hajdemo, žene!

Ta slučajno izrečena pohvala me zbuni. Danas sam se setio da održim govor. A koliko puta je išlo i bez toga. I od drugih nisam zahtevao. Ko velim, svoj narod, zašto džabe trošiti reči.

Nismo li se mi u toku rata preterano navikli da komandujemo: „Daj“, „Navali“, „Brže“.

Vojnici i žene su zajedno pravili od pragova improvizovane stubove, da bi zatim na njih postavili šine.

Šhijan i Pavlovcev su ostali na mostu.

— Kada će linija biti opravljena? — upitah, sedajući u automobil.

Šhijan sumnjičavo pogleda u nebo, pogladi kažiprstom uske brčiče, koji su pokrivali gornju usnu:

— Izjutra ću probati da pustim prvi ešelon.

On ponovo iskosa pogleda u nebo.

Noću sam automobilom prispeo u Kursk. Na stanici su mi pokazali kućicu u kojoj se nalazio predstavnik Vrhovne komande.

Ađutant me pusti da uđem u sobu, osvetljenu sa dva slepa fenjera. Za stolom je sedeo glatko izbrijan čovek u ispeglanoj oficirskoj bluzi, koja je lepo stajala na njegovoj sportskoj figuri. U čitavom njegovom izgledu bilo je nečeg neobičnog. A, pa da, epolete! Ja sam ih video prvi put.

Zamenik načelnika Generalštaba general Antonov — on je ovde bio predstavnik Vrhovne komande — ustade od stola i bez žurbe mi pođe u susret.

— Najzad, najzad! — ponavljao je on, saslušavši moj kratak izveštaj. — Očekujemo, očekujemo... Brojno stanje? Koliko tenkova? Kada će stići prve jedinice?

Nije me prekidao, puštao me je da odgovorim i postepeno me je, kao što to kažu u vojsci, uvodio u situaciju:

— Tenkovi su nam potrebni kao hleb, kao vazduh, kao voda. Hitlerovci su preduzeli protivofanzivu, povratili Harkov, Belgorod i guraju prema Obojanju. Nemaju bogzna kakve snage. Ali naše jedinice su se iscrple u toku zime, iskrvarile su. Nije šala, još od Voronježa čiste fašiste. Jeste li videli šta se radi oko Kastorne i Ščigra? Koliko je tamo uništeno nemačke tehnike? To je rezultat naše zimske ofanzive.

Ispričah mu o mostu kod Ščigra.

— Ispravno ste postupili što sami obnavljate — odobri Antonov. — Da je samo jedan most takav, već su desetine u istom stanju. Nema dovoljno ljudstva za opravke. Znači tako, izjutra će stići prvi ešelón?

On uze moju kartu, spretno je rasprostre po stolu i iskusnom rukom štapskog oficira ucрта marš-rutu.

— Ovde rasporedite prve prispele jedinice. Dok ne stigne štab armije, za vas će najcelishodnije biti da ostanete sa mnom...

Tri dana i tri noći dočekivao sam naše napaćene ešalone, na kojima se mogla pročitati istorija njihovog putovanja: parčićima izrešetana vrata furgona, mecima probijeni krovovi, nagoreli zidovi...

Naizmaksu trećeg dana pojavi se Katukov. Prebacivanje armije mu je, sigurno, bilo teže nego same borbe. Sav je bio zarastao u bradu, omršaveo, crvene oči su mu se sklapale od umora. U kratkoj bundi sa tragovima maziva, u pocepanim vatiranim pantalonama i mokrim valjenkama, Mihail Jefimovič je referisao Antonovu.

Antonov, učtiv i dobronameran kao uvek, saslušava Katukova i izdaje samo jedno naređenje:

— Odmorite se, izjutra ćemo porazgovarati.

Katukov svrati u susednu kuću, u kojoj sam se ja bio smestio, i za trenutak postoja ispred kreveta. Zatim skide s njega jastuk, baci ga na pod i pade kao pokošen. U kratkoj bundi i valjenkama...

Ja sam već bio navikao na tu začuđujuću sposobnost Mihaila Jefimoviča da zaspri u bilo kom položaju i u bilo kojoj situaciji. Ali ovako nešto sam video prvi put.

Izjutra, kada je Katukov hteo da se presvuče i obrije, ispostavi se da je u gužvi za vreme putovanja nestao njegov kofer. Međutim, okretni adutant je ubrzo doveo jednu mladu ženu i predstavio je:

— Ovdašnja frizerka. Polina. Priča se da radi ništa gore od moskovskih.

— A te moskovske, nisu li od istog testa pravljene kao i kurske? — kočoperno prihvati Polina, otvarajući kofer.

Za vreme rata sam se odvikao da gledam našminkane žene, sa manikiranim noktima, brižljivo očešljane. Zato mi je Polina izgledala kao priviđenje iz nekog drugog sveta. Ali iz kojeg?

— Ne treba da me tako gledate — reče Polina. — U našem naselju niko vam neće reći da sam ja Hansovima služila kao slamarica. A da sam ih posluživala — jesam. Ne u policiji, ne kod gradonačelnika, ne na berzi rada. Dozvolili su mi da otvorim berbersku radnjicu — oni to

zovu frezir — i ja sam je otvorila. Vodile smo je ja i sestra Njuša. I ne mogu se požaliti... Ako čovek ima glavu i sposobnost za privatan sektor, on pod Nemcima ne samo da neće propasti već će, naprotiv, izvući korist. A Nemci takve cene i ne daju da im se čini našao. Ne samo mene, već i Njušku nisu otpremili u njihov rajh...

Prekidoh je:

— Koliko su ljudi postreljali hitlerovci u Kursku?

— To se mene ne tiče. Rat je, zato su i streljali...

Ja sam ranije radila u berbernici, a za vreme Nemaca sam bila svoj gazda. Vi ćete, možda, pomisliti da sam ja u svemu saglasna s njima. A, to ne... Smatram da nije trebalo sve Cigane da poubijaju. Mi smo imali jednog takvog — Vasja se zvao. Lep kao anđelče, grgurave kose. Siroče, ne bi mrava zgazio. Zašto su takvog jednog poslali u logor? Ja volim ciganske pesme, u dušu čoveka diraju...

Odvratnost i gađenje, koje je izazivala ta brbljiva žena, borili su se u meni sa potrebom da je saslušam do kraja, da bih mogao da prozrem ništavne ljude, koji su se tako dobro osećali za vladavine hitlerovaca. Na Katukovljevom licu se odražavala ista takva borba. A frizerka, koja ništa nije primećivala, nastavila je da toroče:

— Ili drugi slučaj. Kod komšike se još četrdeset prve godine krio ranjeni poručnik. Zvao se Viktor. Mlad, trepavice dugačke, izvijene. Ja sam mu u podrum nosila krompir. A Nemci ga zgrabili i pravo na ulici iz automata — tr-r-r... Hoćete li mi verovati, celog dana sam plakala kao niko moj... Ne smeta li vam brijač, družo komandante? A je li istina da će naše starešine opet nazivati oficirima i da će im staviti epolette na ramena? Priča se da kolhoza neće biti i da će biti dozvoljene privatne radnje... Hoćete li masažu?

— Prevarili su te — grubo joj reče Katukov. — Dućandžija neće biti, a kolhoza će biti. Sovjetske vlasti će biti!

Bila je očigledna filozofija te žene, koja je služila za opravdanje podlosti. Sada sam jasnije nego ranije shvatio:

hitlerovci ne zaplašuju samo slabe ljude, oni igraju na kartu najmračnijih instinkata. Pored ostalog, oni kultivšu zverski egoizam: pljuni na sve, misli na sebe i neće ti biti loše ni sa đavolom, ni sa anđelom. Težnja za bogaćenjem po svaku cenu i sebičan interes dobijaju blagoslov okupatora i proglašavaju se za alfu i omegu življenja. Oni se trude da poruše sve ono svetlo što smo mi gradili u ljudskoj svesti posle Oktobra.

Ali hitlerizam se i tu prevario u računu. On u našoj zemlji nije našao petu kolonu. U Harkovu, u kome je bogzna kako odrastao izdajnik Hocenko, radila je ilegalna komsomolska organizacija, čiji su vođi herojski poginuli. Ovde, u Kursku, takođe su radili ilegalci, krili se obaveštajci i štampali leci. A o koliko još heroja, koji su se borili u neprijateljskoj pozadini, predstoji nam da saznamo!

Međutim, hitlerovci su ipak otrovali izvestan broj slabih duša i raspirili u njima pohlepu za bogaćenjem. Oni su naučili ovakve kao ova frizerka da rade prilagođavajući se uslovima, pa ma koliko bili odvratni ti uslovi.

Mi smo često raspravljali o gigantskom radu na obnovi privrede, koji nas čeka posle rata. Međutim, nas je čekao i drugi težak posao — obnova duša, slomljenih, poniženih bestidnim prilagođavanjem i otrovanih privatnim vlasništvom.

Ove moje misli prekide Katukovljev glas:

— Koliko sam dužan?

— Koliko vam nije žao — odazva se Polina. — Imajte u vidu, moj parfem je pariski . . . Možete platiti i u naturi...

Antonov se prijateljski osmehnu kada se pojavi Katukov, šireći oko sebe miris „pariskog” parfema.

Udaljene eksplozije potresle su zidove kućice od cigala, u kojoj je tekao štapski život. Ljuljao se ispod tavanice slepi fenjer. Antonov dohvati slušalicu telefonskog aparata, koji se nalazio u futroli od debele kože, sasluša nečiji izveštaj i saopšti nam:

— Bombarduju aerodrom.

Ja sam se već četvrti dan nalazio u Kursku, ali se ne mogu setiti da je bilo četiri mirna časa. Vazdušni napadi gotovo nikako nisu prestajali. Slušajući sada lagano pričanje predstavnika Vrhovne komande, shvatili smo uzroke povećane pažnje hitlerovaca prema Kursku.

Sa severa, istoka i jugoistoka koncentrisala se ovde masa trupa. Pristizale su jedinice fronta pod komandom Rokosovskog, koje su posle borbi kod Staljingrada postale slobodne (ovde je taj front dobio naziv Centralni). Stizali su ešeloni sa divizijama formiranim na Uralu i u Sibiru. Prebacivane su i jedinice sa drugih odseka fronta.

— Po svemu sudeći, ovde će doći do jedne od najodlučnijih bitaka sadašnjeg rata — glasno je razmišljao Antonov, povlačeći olovkom po karti išaranoj raznim znacima. — Hitlerovski štab je svestan toga i evo ... — Antonov pokaza rukom na lampe koje su se ljuljale na tavanici.

U glavi mi se kao kroz maglu ocrtavao zadatak koji je kod Kurska trebalo da reši naša tenkovska armija. Naravno, nas nisu prebacili iz okoline Demjanska da bi odbili nemačke protivnapade, koji su već bili na izdisaju. Obrisi predstojeće operacije su bili nejasni. Ali postepeno su postojale poznate razmere bitke koja se sve više približavala.

Čuvena izbočina, čiji je centar bio grad Kursk, tek je počela da poprima svoj oblik. Linija fronta je vibrirala. Doduše, te vibracije su postajale sve slabije, a na pojedinim odsecima su i sasvim prestale. Prvi pojas odbrane kurske izbočine držale su slabe jedinice, iznurene dugim borbama. Iza njih su zauzimale položaje sveže, kompletne jedinice, stvarajući sve zgusnutiju i ešeloniraniju odbranu po dubini.

Posle moskovske bitke i posle Staljingrada definitivno su utvrđeni naši principi borbene upotrebe rezervi — ljudskih i materijalnih. Sve do odlučnog trenutka dejstvuju jedinice koje već više meseci učestvuju u borbama i kojima stoji na raspolaganju ograničena količina

municije. One imaju slabiju podršku tenkova. Radi njih avioni ne demaskiraju svoje aerodrome.

Ali kad kućne čase, sve se promeni. Noću rovove prve borbene linije posednu jedinice u novim šinjelima, a vojnici koje su oni smenili odlaze u pozadinu i čudom se čude: ispod svakog drveta — tenk, top ili automobil; u svakoj uvalici — štab, previjalište ili kuhinja... „O, biće ovde posla!“ — osmehne se tada umorni vojnik.

— ...Ali kada će do toga doći, to već ne mogu da prognoziram — zaključio Antonov. — Zasad nam je potrebno da bez gubitaka privučemo trupe do njihovih položaja.

Da bismo makar donekle zaštitili iz vazduha brigade i korpus naše armije, iz rezerve Vrhovne komande je izdvojen puk lovačke avijacije.

— Da, umalo da zaboravim — reče Antonov kada smo se Katukov i ja spremali da pođemo. — Ova kuća vam se predaje u nasleđstvo. Zajedno sa podrumom, direktnom vezom i teleprinterom. Ja se prebacujem u grad. Tamo je već pripremljeno komandno mesto. A vi se sada ne možete odvajati od stanice.

Međutim, sticajem okolnosti, mi smo se koristili nasleđstvom koje nam je ostavio general Antonov manje od dvadeset četiri časa. U zoru idućeg dana jedna od mnogih bombi bačenih na stanicu pogodila je kamenu kućicu. Prednji zid se srušio, dok je podrum sa direktnom telefonskom vezom i teleprinterom zatrpan. Dobro je bilo što je sve prošlo bez žrtava. Dežurnom oficiru je cigla prignječila ruku, dok je telefonista lako kontuzovan.

Bez obzira na bombardovanja, naši ešeloni koji su pristizali u Kursk stalno su se istovarivali. Trudili smo se da marševe vršimo noću. Ali to nam nije uvek polazilo za rukom. Putevi, na kojima se topio sneg, bili su zakrčeni trupama. Tenkovi su plivali u bujici pešadije, artiljerije, inženjerskih jedinica.

Puk lovačke avijacije, koji nam je dodelio Antonov, bio nam je dobro došao, iako, razume se, nije bio dovoljan da potpuno iz vazduha zaštiti korpus, tim pre što su

Nemci bacali na nas svoje i italijanske noćne bombardere. Avioni su leteli iznad samih glava, bacali bombe malog kalibra i zasipali nas olovnim mlazevima.

— Ti, Ivane Fjodoroviču, imaš artiljerijsku vijugu u glavi. Zato moraš nešto smisliti? — nije davao mira Katukov komandantu artiljerije naše armije generalu Frolovu.

Ovaj je isprva ćutao, a zatim najedared donese na potpis naređenje. U njemu se govorilo o kindžalnoj protivavionskoj vatri.

Poluautomatski topovi 37 mm postavljeni su duž puta na odstojanju od po 500 metara jedan od drugog. Bombarder je dospevao pod vatru jednog od topova, počinjao da manevriše, bacakao se napred ili nazad i gotovo neminovno upadao u zonu vatrenog dejstva susednog topa.

Kindžalna vatra, otvarana tri noći uzastopno, dala je odlične rezultate. Duž puta su ležali skeleti neprijateljskih aviona.

Korpusi su, ne pretrpevši značajnije gubitke, dospeli u svoje rejone koncentracije. Šteta naneta našoj pozadini takođe nije bila velika. Naučili smo da se maskiramo i strogo smo poštovali disciplinu marša.

Međutim, mislim da nije samo u tome stvar. Hitlerovci su besno bombardovali Kursk, kao da su u njemu videli izvor svih nevolja koje će se na njih sručiti. Po sto, po dvesta, a ponekad i po dvesta pedeset aviona slao je neprijatelj na drevni ruski grad.

Naše komandno mesto se nalazilo južno od Kurska i mi smo često bili svedoci vazdušnih borbi, od kojih bi preko dana potamnelo nebo. Svaki napad Nemci su plaćali desetinama aviona. Pa ipak, nisu mogli da zaustave bujicu trupa i ratne tehnike, koja se valjala prema frontu. Nije im više polazilo za rukom da parališu očvrslu vojničkovu volju za borbom. Četrdeset treća godina nije što i četrdeset prva.

U proleće naša tenkovska armija, koja se bila koncentrisala otprilike na pola puta između Kurska i Belgo-

roda, nije učestvovala u borbama. Nemački napadi na tom sektoru su malaksali pre nego što su stigli naši korpusi.

Uskoro je, međutim, čitava kurska izbočina, zategnuvši se kao opruga, zamrla i primirila se.

Spokojno sunce je topilo po jarugama poslednji sneg. Izjutra bi se u tim istim jarugama iz petnih žila nadmetali slavuji. Na frontu je vladala tišina, koja nije mogla nikog da obmane — mirisala je na potajne pripreme.

2.

Sa kakvim se samo nestrpljenjem očekuje na frontu toplota, sunce! Koliko samo razgovora u toku zime počine rečima: „Kad otopli...”

Proleće znači kraj stalnoj hladnoći, koja prodire do kostiju; kraj noćivanju pored vatre, kada greješ jednu stranu, a nadimiš se sav.

Sada spavaš i ne bojiš se da ćeš promrznuti. Hvataš topovski zatvarač bez bojazni da ćeš oprljiti prste ljuto smrznutim metalom.

Čak se i u zemunici diše sasvim drugačije. Mirisi trava i zemlje, zagrejane prolećnom toplotom, i probuđene šume prodirali su ispod redova naslaganih greda, potiskujući težak zadah znojem natopljenih obojaka, maziva i krdže.

A kakvo je tek blaženstvo skinuti znojem natopljenu bluzu, grubu donju košulju, koja umešto dugmadi ima pantljike za vezivanje kao dečije benkice, i ležati sklopjenih očiju na prolećnom suncu!

To blaženstvo se ocrtava na mršavom licu sa šiljatim nosom gardijskog desetara Petra Močalova.

Sećam se desetara, ne, onda još redova Močalova iz zimskih borbi Kalinjinskog fronta. Onoga dana kada je Burda oslobodio iz obruča ostatke naših jedinica, u sećanje mi se urezala i ta epizoda, koja se nije odlikovala nečim upadljivim. Kroz šumu, savijen pod teretom koji

je premašao njegove snage, vukao se posrćući malecni vojnik, noseći na sebi krupnog vodnika. Vodnikova glava se beživotno naslanjala na vojničku ušanku, dok su mu ruke mlitavo landarale, opuštene gotovo do zemlje. Vojnik je ubrzano s naporom disao, lice mu je bilo zajapureno i znojavo iako je bio mraz.

Balikov mu je pomogao da dovuče vodnika do evakuacione stanice, smeštene na mestu gde je šumski put izbijao na drum. Tu se ispostavilo da vojnik nije uopšte pripadao onima koji su se probijali iz obruča, kao što smo mi isprva pomislili.

Jednostavno je primetio kako je prilikom probijanja iz obruča ranjen vodnik, dopuzao je do njega i poneo ga.

Zapisao sam onda prezime vojnika s namerom da porazgovaram sa Babadžanjanom o odlikovanju. Ali, čovek je čovek, u gužvi sam sasvim zaboravio na to. Kasnije, potpisujući naređenje za odlikovanje, primetih prezime redova Močalova, pored koga je stajalo: „Orden otadžbinskog rata II stepena“. Imao sam želju da lično uručim taj orden Močalovu, ali se ispostavilo da on zbog ranjanja nije u jedinici, već u obližnjoj bolnici.

Do paviljona u kome je lažao Močalov stigao sam kasno uveče. Zamenik upravnika bolnice za MPV probudio je borca, koji ništa nije shvatao. Onako sanjiv, trljao je u nedoumici oči, koje su se sklappale, a kada je najzad shvatio o čemu se radi, strogo se uspravio u bolničkoj postelji i, okrenuvši se licem prema meni, svečano rekao:

— Redov Močalov je stigao radi primanja vladine nagrade.

— Stigao je u bolnicu.

On se bezbrižno, kao dete nasmejao. Sve bore njegovog mršavog lica su se pokrenule.

Svideo mi se taj mladi vojnik. Seo sam pokraj njegove postelje i pošto se u bolnici slabije oseća distanca koja odvaja borca od generala, on se bez ustezanja raspricao i upoznao me sa uobičajenom povešću tih godina. Neobična je bila samo profesija njegovog oca — vapan-

cuje. Močalov izgovori tu reč značajnim glasom, čak pomalo tajanstveno, i objasni mi da je to skupljač ženjenja.*)

U gradiću Bikovu, na Dalekom istoku, Peća je četrdeset prve godine završio desetogodišnju srednju školu. Hteo je da stupi u institut za brodogradnju, ali počeo je rat i on je kao dobrovoljac pošao u armiju. Ovo mu je četvrto ranjavanje.

Ja sam se kretao sa mnogim vojnicima koji su bili gotovo dečaci, ali koji su za pola godine frontovskog života postali pravi ratnici. Gotovo se i ne sećam takvih koji su pre rata maštali o vojničkoj karijeri. Oružja su se latali iz nužde, mada sa entuzijazmom. Taj entuzijazam, koji je pretpostavljao brzi i bučni trijumf, nestajao je tokom vremena, ali se zato postepeno pojavljivalo umeće da svoj vojnički posao dostojno obavlja.

Takvi su obično lako osvajali tehniku. Oni su je osećali, umeli su da vole tenk, top, automat. Stupivši u ratnički život, oni su se prema njemu odnosili kao prema nečemu što se samo po sebi razume — ako tako treba da bude, onda neka bude. Oni su se rastajali sa mladićkim iluzijama, ali ne i sa mladićkom sujetom. I zato je bilo sasvim prirodno što je Peća Močalov tu, na licu mesta, pričvrstio svoj prvi orden na mnogo puta opranu bolničku košulju.

Mnogi vojnici njegovog pokoljenja razmišljali su o ratu, o operacijama svoje jedinice, trudeći se da shvate zašto je prebacuju, zašto je potreban marš i u kojem pravcu „teraju“ ešelon. Oni nisu bili lišeni kritičkog odnosa prema oficirima, znali su i umeli da daju precizne nadimke, ponekad su se raspitivali i o onome što vojnik ne treba da zna i, ne dobivši odgovor, nije im ni na kraj pameti bilo da se odreknu svoje namere da dokuče to što se nalazilo izvan granica dozvoljenog.

Posle bolnice Močalov je dospao u Gorelovljevu gardijsku brigadu. Jednog majskog dana za vreme kopanja

*) Lekovita biljka. Raste na Dalekom istoku. — Prim. prev.

rovova sreo sam ga ovde po treći put. On me je prvi primetio, ali nije prišao, već je kao slučajno stao tako da ga ja vidim. Odeća mu je bila prevelika, pošto je bio malo rasta: vratu je bilo suviše komotno u širokom okovratniku bluže, a nogama u sarama vojničkih čizama. Morao je zavrnuti i manžetne beličaste bluže. Nove, nedavno dobijene epolete, brižljivo zategnute na metalnim pločama, da se ne bi savijale (to je onda bilo u modi u našoj tenkovskoj armiji), poprečno je presecao uzani širit.

— Zdravo, družo desetare — priđoh mu ja.

— Da ste mi zdravo, družo generale — odgovori Močalov, porumenevši malo, ali bez suviše zbunjenosti.

Već posle prvih reči Močalov se sasvim oslobodi i oseti kao domaćin ovde, u svojoj četi.

Prođosmo kroz rov, popesmo se zatim gore i sedosmo u drhtavu, rošavu senku breze. Gorelov i Ružin su krenuli dalje. Balikova sam poslao u automobil, bojeći se da Močalov neće biti govorljiv u prisustvu nepoznatog čoveka.

— Hoću da vam postavim jedno pitanje — otpoče Močalov bez ikakvog uvoda — da li će se rat brzo završiti?

Raširih ruke.

— Šalju me na kurs za potporučnike. Zato nešto razmišljam: dok ja tamo budem učio razne premudrosti, rat će se završiti, a mene će kao komandira voda strpati u neki garnizončić... Meni to nimalo nije potrebno. Ne odgovara mojim planovima za budućnost.

Priznadoh mu da ne verujem u skori kraj rata.

— Vi ćete stići i četu da povedete na Berlin.

Močalov je žvakao travčicu.

— Kad bi saveznici pritisli, Hitleru bi brzo došao kraj. On misli da nas ovde pričvrli, kao mi njega kod Staljingrada. Ali kad je već dotle došlo da obični vojnici shvataju njegov plan...

— A kako ga to oni shvataju?

— Pa, isto kao i oficiri ... I vojnik čita novine. I on je učio geografiju i razne druge nauke ... Jedan voz polazi iz Orela na jug, a drugi iz Belgoroda na sever. Gde će se oni sresti? Odgovaram: u Kursku.

— Ali, kada je plan tako očigledan za sve, možda ga hitlerovci neće ni primeniti? — iskreno posumnjah ja.

Močalov se zamisli. Sunce je, podižući se u zenit, peklo sve jače. Senka breze je postajala sve kraća.

— Slušajte, Peća, skinite bluzu.

Ali Močalov samo skromno raskopča posuvraćeni okovratnik. U to vreme epolete su se nosile još uvek na bluzama starog kroja.

— Ako je tako, tim pre neću ići na kurs — izjavi on odlučno. — Ovde će otpočeti borbe, a ja za to vreme treba da se bakćem s onim: leva, desna, jedan, dva ...

— Niko se silom ne tera na kurs. Nama još predstoji da ratujemo, da ratujemo. Kad ste već proučavali geografiju, znate li koliko kilometara ima do Berlina ...

— Nemam ja starešinske kvalitete.

— Steći ćete ih. Niko se ne rađa kao oficir ... Zašto smatrate da će Nemci upravo ovde krenuti u ofanzivu?

Močalov se opet zamisli. Od sunca izbledele obrve se sastaviše iznad korena nosa, dok uglovi usana pođoše naniže. Zatim progovori nesigurno, kao da opipava puls.

— Vojnik to srcem oseća. Zatim, bacani su leci, obaveštavaju da su izmislili najjače oružje i supermoćne tenkove. Šta još? ... Prvu borbenu liniju ne bombarduju, a u pozadinu nema dana da ne lete. Uopšte uzev, u prvoj borbenoj liniji je suviše tiho ...

Močalov se lukavo, zaverenički osmehnu i dodade:

— Naša tenkovska armija nije tek tako poslata ovamo i nije se tek tako ukopala u zemlju ... A zatim, Hitleru se mnogo prohtelo da mi moralno propadnemo. Ponekad izjutra sve se unaokolo beli od letaka i novina. I gotovo sa svake takve hartijice Vlasov gleda kao sova. Čas njegovo pismo, čas biografija, čas poruka.

— Znači, čitate Vlasovljeve letke?

— Ko, ja?

— Vi.

Močalov pogleda na lišće, koje je šuštalo iznad glave:

— Kako da vam kažem?

— Onako kako jeste. Zašto vrdate?

— Ne vrdam. Postoji naređenje: kategorički zabranjeno.

— Za naređenje i ja znam.

— Ne mogu da kažem da svaki obavezno. Ali, tako, ponekad pogledaš, pročitaš kako general Vlasov voli ruski narod, a sam pobegao Nemcima . . . I da znate, da sam ja komandant, ja bih, naprotiv, svima dozvolio da čitaju te letke. Čitaj, na zdravlje ti bilo. Ako se prodaješ za groš, znači da toliko i vrediš. Bolje je da takav ide kod friceva, nego da ovde kuži vazduh. Obrni-okreni, prodaće se kad dođe stani-pani. Ja sam od četrdest prve godine na frontu, svakakve sam video. U oktobru, kod Moskve, bio je kod nas jedan zastavnik. Video je kod jednog vojnika letak i odmah ga otkucao poručniku. Dobro je što je taj poručnik bio pametan čovek i nije naduvao stvar. A kada su nas jednom pritisli u šumici, taj vojnik, koji je čitao neprijateljsku propagandu, borio se do poslednjeg daha. Mogao je da se preda, ali je poginuo kao heroj otadžbine... Između ostalog, pametnog čoveka fašistička propaganda vređa, od nje on postaje još ozlojeđeniji.

— U armiji ne služe samo pametni. A i Vlasovljevi leci su opasniji od onih nemačkih u četrdeset prvoj godini.

— Zato i ljudi nisu više onakvi kao četrdeset prve godine — primeti Močalov.

— U kom smislu?

— Nisu zbunjeni. Zbunjenog čoveka je lakše zaludeti.

— Ali postoje slabi ljudi, nestabilni, zamoreni ratom. Na takve može dejstvovati Vlasovljeva propaganda. Ne kažem da će prebeći na onu stranu. Ali počće da sumnjaju, da se kolebaju. A u ratu se ne može dozvoliti takva raskoš.

— To je, naravno, tako. Ja ovo ne govorim da bih branio Vlasovljeve letke. Samo nema potrebe dizati paniku. A mi imamo jednog takvog. Primetio je kako vojnik u letku zavija cigaru i odneo je taj letak dalje: „Čuvanje neprijateljskih letaka” ... i tome slično ...

— Paniku ne treba dizati. Ali se ne sme zaboraviti ni to da su hitlerovci formirali Vlasovljevu armiju i nazvali je „ruska oslobodilačka”.

— Ali to su od zarobljenika ...

— Od ljudi koji su do zarobljenništva smatrani sovjetskim ...

Žega je postajala sve veća. Raskopčah bluzu. Tek tada, posle moje ponovljene ponude, Močalov se skide do pojasa. Sedeo je, blaženo se podmećući toplim strujama vetrića. U poređenju sa tamnomrkom bojom lica, vrata i šaka njegovo mršavo telo je izgledalo neobično belo i nežno. Kao obeležja rata na njemu su se jasno uočavala tri naborana, plavičastorozikasta ožiljka — na desnoj ruci, na trbuhu i na levoj slabini. Četvrti put je Močalov ranjen u nogu. Ti ožiljci su, sigurno, i naveli naš razgovor na bolnicu.

— Samo se tamo odmara vojnik — čežnjivo oteže Močalov. — A ovde s marša u borbu, iz borbe na marš.

— A u odbrani?

— U odbrani ašovčić u šake, pa napred. Toliko zemlje izbaciš, da se može sagraditi metro. Tenkovi u zemlju, automobili u zemlju, štabovi u zemlju, vojnici u zemlju ... Jesmo li mi u drugom ešelonu?

Klimnuh glavom.

— Pozadi nas još ima vojske?

— Sigurno da ima ...

— I svi tako kao krtice kopaju, riju po vasceli dan i po čitavu bogovetnu noć?

— Riju ...

— A je li istina što se priča da se od komandnog mesta naše armije može stići rovovima i saobraćajnicama sve do isturenih odeljenja?

— Skoro da je istina.

— I ko sve to kopa? Ni traktor, ni mašina. Vojnik svojim ašovčićem. Takvim ašovčićem je nezgodno čeprkati i po povrtnjaku, a on iskopa hiljade kubnih metara.

Močalov neočekivano završi:

— Umorio se vojnik. Umorio se kao niko njegov. Pa ipak i dalje kopa li kopa. Zatim će krenuti na juriš. Mi smo u devetom razredu išli na marš dugačak trideset kilometara. Jedva smo se dovukli. Sutradan polovina razreda nije došla na predavanja. Smešno...

Močalov je bio u pravu. Izvodili smo inženjerske radove neviđenih razmera. Nisu se samo tenkovski korpusi do poslednjeg vozila i kuhinje ukopali u zemlju. Građio se i treći odbrambeni pojas za armiju sa rovovima, pregradnim položajima, saobraćajnicama, osmatračnicama. I sve to običnim ašovčićem, čija se površina usjaktila, a ručica potamnela, uglačana vojnikovom rukom.

Kopanje rovova je oduzimalo najviše i vremena i snaga. Ali, armija je živela svojim uobičajenim frontovskim životom. Pristizala je popuna, štabovi su pripremali planove predstojeće operacije, noći obasjane mesečinom odjekivale su od huke tenkovskih motora. Prorađivana je tema „Bataljon T-34 u napadu”. Na trodnevnim pripremanama partijskih rukovodilaca govorilo se o radu sa posadom. Novine s velikim tiražom objavljivale su šeme „Osetljiva mesta ‚tigr‘”.

Prošle su dve godine rata (mi još nismo znali da je to samo polovina roka) i opravdane su bile Močalovljeve reči o umoru vojnika. Naravno, umorili su se. Ali kako, čime pomoći.

Zemljani radovi se ne smeju smanjiti ni za jedan jedini kubni metar, ne sme se ukinuti ni jedna jedina vežba iz taktike ili upravljanja mašinom.

Štaviše, Burdin zamenik za MPV potpukovnik Bojarski uveo je svakodnevne političke časove. Pre neki dan ja i Žuravljev smo obišli te časove u dve-tri čete: Bojarski je u pravu, u časovima takvih napora nikako se ne može bez političke obuke. Svakodnevna politička nastava počela je da se izvodi u svim jedinicama armije.

Neki politički radnici i oficiri su se žalili: vojnici spavaju. Ali u nekim slučajevima vojnici su dremali ne samo od umora, već i od dosade. Ništa tako ne uspavljuje kao monotono ponavljanje standardnih fraza. I ništa tako ne sokoli vojnike, niti im toliko pomaže da shvate smisao ratničkog posla, krvlju i znojem natopljenog, kao živa, pametna i temperamentna reč.

Ne, na račun borbene i političke obuke mi nismo mogli da odvajamo vreme za odmor. Takvu ekonomiju bi morali skupo da platimo čim bi otpočele borbe.

Postojao je samo jedan izlaz: nalaziti razne druge načine da bi se obnovila fizička snaga vojnika.

Već prvih dana rata Centralni komitet Partije je zahtevao svestranu brigu za vojnike i oficire. Prispevši u Kursk, mi smo ušli u sastav Voronješkog fronta. Njime je komandovao general-pukovnik N. F. Vatutin, a član Vojnog saveta je bio general-potpukovnik N. S. Hruščov. Nikita Sergejevič je naročito uporno sprovodio tu liniju Partije. Na svakom savetovanju, koristeći bilo kakav povod, on se vraćao na omiljenu temu. Njemu nije bilo dovoljno kad bi poneko govorio: „Imaćemo u vidu“, „Izvršićemo“, „Popravićemo situaciju“. On je zahtevao činjenice.

— Ipak mi malo činimo za ljude — govorio sam ja uveče Gorelovu i Ružinu. — Dajte da iznalazimo, razmišljamo, prikupljamo iskustvo.

Moji sabesednici su ne može biti bolje odgovarali za takva traženja i razmišljanja.

Čini mi se da se ni jedan oficir u Prvoj tenkovskoj armiji neće uvrediti, ako kažem da je Gorelov bio najosetljiviji i najhumaniji starešina u našoj armiji.

A Timofeja Ivanoviča Ružina nisu uzalud zvali u brigadi Dedicu Ružin. Taj nežni nadimak on je dobio delimično i zbog toga što je bio stariji od drugih političkih radnika (mada ne mnogo). Ali glavni razlog je, verovatno, bio taj što je on neupadljivo, bez mnogo reči, ispoljavao svoju blagost i dobrotu prema ljudima. Neugledan, dopirući jedva do ramena Gorelovu, on se nije isticao. Me-

đutim, njegova glava i ruke su se osećale u svim poslovima brigade.

Više puta sam primećivao kako Gorelov, vodeći sa- stanak, pogleda iskosa svoga zamenika za MPV i po njemu jedino poznatim znacima određuje da li je Ružin saglasan s njim ili ne. Sam Ružin je istupao retko i govorio kratko. On je u tolikoj meri bio lišen kakvog vojničkog glanca, da je izgledao kao rezervista, civil do srži. Teško je bilo poverovati da je Timofej Ivanovič čitav svoj život proveo u armiji.

— Što se tiče ishrane, najbolje će biti da rešimo sa lekarima — primeti Ružin. — Znaš ti već medicinare . . .

Po svome običaju on nije završio rečenicu, smatrajući da reči ne služe ničemu, ako je i bez njih sve jasno . . .

Dođoše dvojica lekara — krupan debeli potpukovnik sa naočarima i mlad kapetan, koji je tek nedavno završio školu i strašno se stideo pred starešinama.

Potpukovnik zbog nečega izvuče notes iz džepa i saopšti o skorbutu i slučajevima pegavog tifusa.

Za pegavac sam znao, ali za skorbut . . .

— Čovečijem organizmu su potrebni vitamini — skrušeno konstatova debeli potpukovnik. — Avaj, njih ne sadrže ni konzerve, ni prekrupa.

— A kopriva? — zažmiri Ružin malim, duboko upalim očima.

— Dozvolite, kakva kopriva?

— Kojom su nas u detinjstvu po golom turu . . .

— Izvinjavam se, ja sam odrastao u gradu, moj otac je koristio kaiš — dobrodušno se priseti doktor.

— Kopriva nesumnjivo sadrži vitamine — umeša se u razgovor kapetan, sav zajapuren. — Ja sam o tome pisao seminarski rad. I kiseljak sadrži, i divlji luk. Još neke trave se mogu naći u priručniku.

Nismo se samo mi setili da iskoristimo zeleniš, koji je počeo da niče. Toga su se setili u svim jedinicama. Katakov potpisa naređenje za celu armiju da se kuva čorba od zeleniša i da hrana bude raznovrsnija.

Zatim je organizovan, ne znam više na čiju inicijativu, armijski konkurs kuvara.

Nekoliko kuhinja je postavljeno uporedo, dodeljene su im iste namirnice i trebalo je da skuvaju isto jelo. Komisija sastavljena od lekara, vodnika i vojnika cepidlački je probala. Zatim su se kuvari-pobednici takmičili među sobom, pa se određivao najbolji način spremanja jela. Posle je armijska štamparija odštampala knjižicu u kojoj su bili opisani ti načini.

Početkom juna skorbut je bio pobeđen. Borci su izgledali bolje i umor ih nije obarao s nogu.

Čuvši da je negde na frontu organizovan dom odmora, Žuravljov se zagreja za tu ideju. On je kao i uvek goreo neprimetno, ali postojano. I evo gde se trospratna zgrada, na kojoj je malter bio ispucao i opao i koja je u toku pedeset godina svoga života bila i plemićki dom, i škola, i nemačka komandantura, i vojni štab hitlerovaca, i sovjetska bolnica, pretvori u dom dvonedelnog odmora tenkista. Kuća se nalazila u jabučnjaku.

Armija je izašla na kraj i sa pegavcem. Doduše, za ovo smo dobili pomoć od civilnih zdravstvenih organa, koji su nam poslali grupu lekara iz Kurska. Vojni savet se zahvalio lekarima za rad i, ako se tako može reći, u svečanoj atmosferi (čaj plus koncert amaterskog ansambla) oprostio se s njima.

Te iste večeri mi je prišla stasita, malčice punačka žena čija je kosa u pletenici bila obavijena oko glave.

— Zovem se Larisa Kapustjanska. Hoću da ostanem u Prvoj tenkovskoj.

Odgovorih joj da to od mene ne zavisi. Međutim, žena nije nameravala da odstupi.

— Upravo od vas zavisi. Zar ne, družo potpukovniče? — apelovala je ona na Gorelova, koji je je stajao pored nje.

Ovaj se iznenadi i zbuni, a zatim u basu reče nešto ne baš sasvim razumljivo.

— E pa lepo, onda ću ja otići u personalno odeljenje — nije se smirivala ona. — Tamo će Ivan pokazati glavom

na Petra, poslaće me u vojni odsek ili kod načelnika saniteta i, na kraju krajeva, uputiće me u bolnicu. A ja ne želim u bolnicu. Hoću u brigadu.

U sivim zaokrugljenim očima videla se takva tvrdoglavost da je odmah bilo jasno: ona će isterati svoje. Počeh da popuštam, ali sam se još uvek neodlučno branio:

— Mi u bragadama po pravilu nemamo žene-lekare.

— Ja ću biti izuzetak od tog čudnog pravila.

— Armo nema dovoljno lekara — neočekivano joj požuri u pomoć Gorelov.

— A vi? — odazvah se ja.

— Nekako ćemo već izići na kraj. Armo u bragadi, na ovaj ili onaj način, već ima devojke.

Ne izdržah dvostruki pritisak. Dadoh pristanak da se Larisa Arkadjevna Kapustjanska uvrsti u brigadu Babadžanjana. I nikada nisam zažalio što sam to učinio . . .

Ali samo ishranom i pojačavanjem medicinskih usluga nisu se rešavali problemi o kojima mi je jednom ispod breze pričao Peća Močalov.

Ljudi su se umorili od bivakovanja, umorili su se bez porodica, bez svojih kuća. Sasvim je moguće da domaća udobnost privlači muškarce ništa manje nego žene. Samo se to manje ispoljava. U vojničkim zemunicama nisu visili ćilimi. Ali u mnogim su se nalazili buketi poljskog cveća. A u jednoj zemunici na zidu od brvana, između dve police na kojima su bile uredno raspoređene porcije primetio sam crni disk zvučnika, koji je bogzna odakle i zašto dospeo ovamo.

— Vojnici ne daju da skinem — zbunjeno je objasnio dežurni. — Neka ga, neka čuti. Zato izgleda kao u pravoj sobi.

Zamenik za MPV jednog od komandanata brigada, potpukovnik Jacenko, radnik koji je stalno mislio i istraživao, prvi je u armiji počeo da uređuje na kurskoj izbočini „lenjinske zemunice.”

One nisu bile nalik ni na dom, ni na klub, čak ni na mirnodopske „lenjinske sobe” u kasarnama. U ovim zemunicama nema ni oružja, ni porcija, na stolu sklepanom

od nađenih dasaka leži pet do deset knjiga, zatim novine i časopisi. I onaj koji se ne zadovoljava primitivnim šarenim sličicama sa šaljivim izrekama, kao, na primer: „Visoko cenjena reč Fome Smislova”, naći će ovde za sebe ponešto drugo.

Zadivljujuće je kako su „lenjinske zemunice” brzo ulazile u svakodnevni vojnički život. One su kopane u slobodno vreme, u njima se provodio svaki slobodan trenutak, vojnici su tu čitali i pisali pisma, razgovarali, slušali recitatore i agitatore. Ili su jednostavno sedeli i brbljali o bilo čemu. To je takođe potrebno vojniku.

U „lenjinskoj zemunici” se može, pošto se prethodno zastru prozori, pevati do promuklosti i igrati do iznemoglosti. Može se, sa očima punim suza od smeha, slušati kako poručnik, gotovo ne gledajući u knjigu, čita raskupusano „Zlatno tele”, koje je dobio na opkladi u bolnici, ili se može zamoliti Pečka Močalov da izražajno izrecituje pesmu „Na sav glas”...

Početak juna kod nas je, zahvaljujući taktičkoj upornosti Žuravljova, organizovan armijski ansambl pesama i igara. Program je, po mome mišljenju, bio prilično dobar, bez obzira na to što je spreman na brzu ruku. Ansambl je mogao da nastupa ne samo kao celina, već i sa pojedinim grupama, pa čak i sa solistima. Dakle, bilo je moguće organizovati koncerte u „lenjinskim zemunicama”.

U junu su se bližili kraju radovi na ukopavanju (mada se, iskreno govoreći, ti radovi nikada ne mogu završiti, kao što se nikada ne može stići do linije horizonta). Uporedo s njima rastao je intenzitet obuke. Učili su i trenirali bukvalno svi — od štaba armije do streljačkog odeljenja.

Kod mladih oficira nije baš uvek i nije baš sve ispalo sasvim srećno i kako treba.

Jednom sam dospeo na čas obuke koju je izvodio potporučnik Podgorbunski, sada komandir voda. Volođa je odsečno raportirao i pošto je dobio dozvolu, nastavio

je svoju priču. Počeo sam da slušam i prosto se užasnua. Prvo što mi je palo na pamet bilo je da prekinem njegovo ushićeno pričanje uspomena. Međutim, potisnuo sam tu želju i sačekao da se Volođa, siguran da će dobiti odobrenje, okrene meni: „Dozvolite da napravim pauzu”.

Podgorbunski je tvrdio da je izviđačka struka slična lopovskoj profesiji. Po njegovim rečima, i jedni i drugi moraju biti dobri posmatrači, dovrtljivi, hrabri, sa dobrim refleksom. On nije poznavao druge profesije i mogao je da upoređuje samo sa svojim nekadašnjim iskustvom.

Zatim se setio poučnog slučaja. Jedna „građanka” u vozu strašno se bojala da joj ne „drpe” kofer. Legla je da spava, a noge je stavila na kofer. Podgorbunski, koji se valjao na susednoj polici, napravio se da spava („Ja sam onda bio neprosvećen i nesvestan, ni svome neprijatelju ne bih poželeo lopovski život”). Zatim je nečujno prišao susetki i oprezno, obema rukama, dodirujući samo cipele, vrlo malo podigao njene noge, a zubima uhvatio ručicu i izvukao kofer. Ostalo je zahtevalo mnogo strpljenja („Izviđač bez strpljenja je isto što i viršla bez senfa”). Trebalo je lagano, vrlo lagano, spustiti na klupu noge zaspale žene.

Jedan borac je legao na travu i Podgorbunski je, podmetnuvši pod prašnjave čizme palac i kažiprst obe ruke, na opšte veselje izviđača, demonstrirao izvođenje toga „lagano, vrlo lagano”.

Zatim je usledio zaključak: ponekad treba napadati neprijatelja na onom mestu gde se on najviše boji napada, „jer ljudi poblesave od straha i preterane budnosti”.

Podgorbunski nikako nije mogao da razume zašto njegova metodika i njegovi primeri nisu zgodni. Trebalo je već narediti da počne obuka, a Volođa i ja smo još uvek sedeli ispod žbuna. Pomažući se svom svojom krasnorečivosti, ubeđivao sam ga koliko je nezgodno koristiti se lopovskom analogijom.

— Ali primer sa građankom je vrlo poučan — protivio se on. — A major kaže da obuku treba izvoditi na poučnim primerima . . .

Kasnije sam saznao da Volođa nije žurio da promeni metodiku. Međutim, posle je uvek imao pripremljenu varijantu u slučaju „da neko naiđe” i ako je to bilo neophodno, brzo bi se prebacivao.

Ali u izviđanju — mi smo od sredine juna vršili osmatranja, a zatim smo prešli na traganje — Podgorbunski je bio uvek savestan, budan i hrabar.

Upravo se njemu obratio načelnik tehničke službe armije Pavel Grigorjevič Diner, kada je došao na ideju da odvuče oštećene tenkove, koji su ostali na ničijoj zemlji.

Kao i uvek nismo imali dovoljno rezervnih delova za tenkove. Ali sada, kada su se predviđale teške borbe, nismo se smeli pomiriti s tim. I Diner je rešio da okuša sreću na ničijoj zemlji.

Sa Podgorbunskim Pavel Grigorjevič je kilometar po kilometar pretražio čitavu prvu borbenu liniju. Svaki onespoboljeni tenk koji je ostao između naših i neprijateljskih rovova je evidentiran. Zatim su izviđači i borci sabirališta oštećene tehnike i remontne čete puzali napred i zajednički odlučivali: da li situacija dozvoljava da se tenk vuče tegljačima, vredi li to činiti ili se bolje zadovoljavati skidanjem agregata i nekih delova.

Jednom sam iz rova posmatrao jednu takvu akciju. Za onespoboljeni tenk je zakačeno uže dugačko pola kilometra. Tegljač je povukao. Na tutanj motora se odazvala nemačka artiljerija. Uže se zateglo, zazvečalo i . . . prekinulo. Hitlerovski topovi se nisu smirivali.

S grudobrana je u rov skočio Podgorbunski:

— Druže generale, naredite da se tegljač čisti odavde. Neka tandrče negde po strani. Tad se Nemci neće dosetiti da mi tenk lovimo.

Otprilike posle jednog sata, kada je fašistička artiljerija umukla, a za tenk zakačeno novo uže, opet dođe tegljač.

Tako je u armiji formiran „vaskrsli bataljon“ od tri-deset pet tenkova. A koliko smo tek uspeli da dobijemo rezervnih delova i celih motora!

Diner nije prestajao da se ushićuje svojim „pomoćnikom za izviđanje“, kako je on nazivao Podgorbunskog.

— Pravo pravcato čudo. Čak po mirisu određuje ima li Nemaca u blizini ili ne. Urođeni dar za izviđača . . .

U tim danima napregnutih i sveobuhvatnih priprema za novu bitku Gorelov je potpisao naređenje da se za ve-čita vremena uvrste u spisak 1. gardijske brigade ime-na veterana herojski poginulih u borbama.

Smrkavalo se kada se brigada postrojila na čistini zaklonjenoj drvećem. Zašuštala je svila gardijske zastave, fanfarnosvečana melodija večerjaja, koja je predstavljala varijaciju „Internacionale“, ustremila se naviše i zamrla negde visoko na nepomičnom plavom nebu.

Najedared se začu razgovetno:

— Gardijski poručnik Petrov!

Odazva se mlad zvonak glas s desnog krila:

— Gardijski poručnik Petrov je hrabro poginuo u horbama za sovjetsku otadžbinu! . . .

Jednim od korpusa u našoj armiji komandovao je ge-neral Andrej Lavrentjevič Getman, vojnik do srži.

Još kao rumeni momčić, kome su se brčići tek bili probili, došao je na kurs za „crvene starešine“. Pogledao je: ima dosta da se jede i dobijaju se široke čakšire. Upi-sao se.

Zatim je počela obuka, zamorni marševi, uzbune. Ru-menom momčiću se to nije dopalo i on je klisnuo sa kur-sa. Vratili su ga, obučili i navikli na vojnički život.

Posle završetka Akademije oklopnih jedinica 1937. godine Getman je naimenovan za načelnika štaba tenkov-ske brigade, čiji sam komesar bio ja. Uspostavili smo do-bre odnose, koji su se uskoro mogli pretvoriti u prijatelj-stvo. Ali brzo je Andrej Lavrentjevič pozvan u Moskvu i poslan za komandanta brigade na Daleki istok.

Ponovo smo se sreli 1943. godine prilikom formiranja armije. Getman se ugojio, izgledao je nekako solidnije, ali se u suštini malo promenio.

Andrej Lavrentjevič je bio savestan oficir, koji je voleo sve da opipa svojim rukama: nije ga mrzelo da se zavuče pod tenk, da obiđe sve zemunice, da zaviri u bataljonsku kuhinju, da se čitav sat bakće sa odeljenjem novajlija, koje izvodi jedinačnu obuku. On fino oseća zahtev bitke i u skladu s njima određuje svoj rad.

Zategnuti obrazi Andreja Lavrentjeviča, poduprti okovratnikom bluze, dobili su od vrućine boju cvekle. On brekće, velikom maramicom briše lice i kožnu postavu šapke i onako krupan i težak, neumorno tapka duž linije rovova.

Iz lešnjaka dopiru eksplozije grohotnog smeha. I kada su svi prestali da se smeju, jedan nastavlja, očigledno nemajući snage da savlada smeh.

— Omladina, oficiri se vesele — dobroćudno se osmehuje Getman. Ali najedared poče pažljivo da osluškuje.

— ... U Tuli se devojkice same vešaju o vrat ... A moja gazdarica je kako se samo poželeti može i ima kćer od osamnaest godina — čuje se iz žbunja zagrcnuti glas.

— Hajdemo — poziva me prstom Getman.

— Pa, kako su te to, poručniče, devojkice u Tuli opsedale? — pita on spokojnim glasom, dajući rukom znak ostalima da sednu i sam sedajući pored njih.

Pripovedač je pomalo zbunjen. Ali general izgleda jednostavan čovek i možda voli da čuje o tim stvarima?

I on ponovo sa svim podrobnostima, pogledajući čas na mene, čas na Getmana, razglaba masnu priču.

— Dosta — odlučno ga prekida Getman — ti nisi oficir, već prljava svinja ... Ja sam se četrdeset prve tu kao kod Tule. Nama su žene donosile granate u tenkove, ranjenike su izvlačile iz njih i na svojim leđima ih vukle u grad. A ti ... Spandao si se sa nekakvom droljom i sve žene sramotiš.

Andrej Lavrentijevič prezrivo pogleda pravo u oči zbunjenom poručniku.

— Usto još i lažeš, sve si ti to slagao od početka do kraja. Takvog kao što si ti ni jedna žena neće pustiti da joj pride. Sem ona najgora.

Zatim, kada je već ustao, prelete odozgo pogledom zanemelo društvo:

— On, prljavko, sramoti vaše žene i verenice. a vi se raspilavili i još se kliberite.

Getman se odlučno okrete i pođe ne osvrćući se.

Dugo je još bio smrknut, razmičući razdraženo tesan okovratnik bluze. I kada sam ja sedao u kola, rekao mi je:

— O tome takođe treba razmisliti. Dobro bi bilo da napišete u novinama . . .

Uskoro su armijske novine sa velikim tiražom objavile veliki članak „Iskreni razgovor”: o našim ženama, o oficirskoj etici, o odnosima sa devojkama na frontu.

Uzeo sam nekoliko primeraka novina i krenuo do Getmana, da porazgovaram sa oficirima koji su slušali priču tulskog donžuana.

Uveče mi je Andrej Lavrentijevič pokazao listić hartije. To je bilo pisamce drugu Staljinu. U njemu je bilo reči o tome da su se vojnici i oficiri mnogo uželeli svojih porodica i da on, komandant korpusa general-major Getman, smatra da vojnicima i oficirima koji su se istakli treba dati odsustvo, ukoliko to situacija dozvoljava. Pa i hitlerovci, čija je situacija gora od naše, putuju kućama . . .

Uskoro je stigao odgovor iz Narodnog komesarijata za odbranu. U njemu je pisalo da se sada ne može rešiti pitanje koje je pokrenuo general-major Getman. A ako njemu, Getmanu, okolnosti to dozvoljavaju, onda neka pozove svoju ženu.

Okolnosti su to dozvoljavale, ali Andrej Lavrentijevič nije pozvao svoju ženu.

— Pa, nisam celu stvar pokrenuo zbog sebe — rekao je on ogorčeno.

Štab armije je u to vreme bio smešten u dubokoj uvali obrasloj hrastovom šumom. Najbliže selo bilo je udaljeno nekoliko kilometara. Stoka iz toga sela, koja je jadno izgledala, često je pasla i po padinama naše uvale. Suprotno tradiciji i očigledno iz teške nužde, to stado je čuvala starica. Krave su je slabo slušale, razilazile su se po žbunju i nas je često budio staričin glas, koji je bespomoćno pozivao: „Dočka, Dočka, Dočka! ... Krasavka, Krasavka!”

Šalin je zato prozvaio staricu budilnikom. Teško je bilo uhvatiti da li se on to ljuti na nju ili joj se raduje. Šalin je tada malo spavao. On bi do kasno u noć sedeo sa načelnikom obaveštajne službe Soboljevom, sumirajući sve podatke o neprijatelju, koji su nam priticali iz Generalštaba, štaba Voronješkog fronta i štaba armije. Ponešto su saznavali i naši izviđači.

U drugoj polovini jula hitlerovci su u pojačanoj meri počeli da šire glasine o povlačenju svojih trupa. Njih, zamislite samo, uznemirava mogućnost otvaranja drugog fronta i oni zato prebacuju divizije u Evropu.

— Sve je to sračunato za budale — čvrsto odluči Šalin. — Suviše su prozirni planovi, suviše je očigledna zamisao. Sada se trude da bace prašinu u oči. Samo pričekajte, uskoro će početi ...

I štab je nastavljao da planira pravce mogućih protivudara. Ali naš zadatak se nije mogao iscrpsti samo u protivudarima. Glavna namena tenkovske armije bila je da uđe u napravljenu brešu, preseče komunikacije, razbije pozadinu i neprijateljske rezerve koje se kreću prema frontu. Ali mi tada još nismo imali ni teoretsko znanje, ni iskustvo za takvu vrstu dejstva u okvirima i razmerama tenkovske armije.

Komandant fronta general Vatutin poverio je svome davnašnjem učitelju, nastavniku u akademiji, generalu Baranoviču, da prouči ovaj problem.

— Stvorite Jefimu Vikentijeviču sve potrebne uslove — davao je Vatutin uputstva Katukovu i meni.

Svoje razloge i zaključke trebalo je da Baranovič saopšti komandantima svih jedinica Voronješkog fronta.

Određenog dana u našu uvalu počeli su da pristizu „vilisi”. Kud god pogledaš — generalske epolete. Ispleteni zidovi improvizovane učionice prekriveni su desetinama karata i šema. Kao tavanica služe tenkovske cerade. Na žutom, brižljivo očišćenom podu postavljene su grubo napravljene klupe, koje mirišu na četinarsko drveće. Na njih sedaju komandanti divizija, korpusa i armija.

Vatutin daje znak Baranoviču i stari general, prino-seći veličanstvenim pokretima palicu čas jednom, čas drugom listu, poče s naviknutim profesorskim gestovima da drži predavanje.

Njegovo bledo lice je imalo svečan izraz.

Taj njegov izraz je zbog nečega vaskrsavao u sećanju davno minule dane. Nameće mi se pomisao da smo na manevrima negde u lenjingradskom vojnom okrugu ili kod Lavova, ali u pauzi, kada Jefim Vikentjevič sipa sebi vodu u čašu, dopire iz daljine slabašni staričin glas: „Dočka, Dočka, Dočka...” To me vraća u stvarnost. Svestan sam da se nalazim u uvali, odakle se kamenom može dobaciti do tenkova pritajenih u šumi i mreže rovova, koja se pretvara u sve ćudljiviji i zamršeniji splet ukoliko se više približava prvoj borbenoj liniji. Iznad glave, zaklonjen zelenim kupama drveća, dosadno zuji nemački izviđački avion.

Nikita Sergejevič Hruščov se naginje prema meni: „Kakva je to Dočka?” Šapatom mu ispričah o starici-čobaninu. On klima glavom u znak da je razumeo, nastavljaajući da prati očima Baranovičevu palicu.

Ceo dan traje to svojevrsno savetovanje. Vatutin kopa u dubinu. On nije zadovoljan samo uopštenim rešenjima. On zahteva određenost u detaljima, uzajamnu usklađenost sitnica.

— Hoću — kaže komandant Voronješkog fronta — da svaki od vas ode odavde imajući potpunu predstavu o karakteru predstojećih operacija.

Pre nego što će otpustiti komandante, Vatutin daje reč Nikiti Sergejeviču. Hruščov primiče sebi od korice do korice ispisani notes, ali odmah zaboravlja na njega:

— Neprijatelj raspolaže velikim snagama. Nema mesta uobraženosti, lakomislenosti, onome „lako ćemo“. Potrebno je da idemo po zemlji, a ne da letimo u oblacima. Čeka nas bitka od koje vrlo mnogo zavisi dalji tok rata, a posebno naši odnosi sa saveznicima. Potrebna je izdržljivost, i to boljševička izdržljivost. Neka neprijatelj počne. Razbićemo ga u odbrani, a dotući u napadu...

Pred nama se otkriva široka strategijska perspektiva.

— U jedinice je stigla omladina, dvadeset peto godište — nastavlja Nikita Sergejevič. — Divni ljudi, vatreni, ali nemaju ratnog iskustva i vojničkog znanja. Na taj podmladak treba obratiti najozbiljniju pažnju. Ne treba agitovati uopšteno, već uzimati u obzir uzrast. Pre svega treba da im se sugerira da mi možemo i umemo tući nemačku tehniku, koju Gebels hvali na sva usta u svojim lecima. Neka svaki kao nekada „Oče naš“ zapamti osetljiva mesta „tigra“. Ispričajte im o novim kalibrima naših topova, o potkalibarnoj granati, čiju je proizvodnju osvojila naša industrija... Nemojte prestati da razjašnjavate suštinu fašizma i njegovog klasnog neprijateljstva prema našem sovjetskom uređenju...

Nikita Sergejevič se priseća žestoke lekcije iz prošlogodišnjih borbi za Harkov. Naše trupe su onda napale neprijatelja, koji se spremao za ofanzivu. Na kraju izlaganja on opet napominje:

— Treba da se naučimo da izvlačimo iskustvo iz minulih borbi. Spremajte se, drugovi, spremajte se, i još jedanput, spremajte se. Uskoro nam predstoje borbe!

3.

Uskoro nam predstoje borbe.

Kraj juna, prvi julski dani — žega. I to žega koja paralizuje čovekove pokrete. Kad bi naišao makar obla-

čak. Po izbledelom nebu lenjo puzi belo zaslepljujuće sunce. S vremena na vreme negde visoko gore sevne jedva vidljiva srebrnasta tačka. Iznad pojasa odbrane visi nemački izviđački avion.

Da li će moći da otkrije mnogo?

Busenje na grudobranima sraslo je sa zelenilom polja, s mrežama za maskiranje, zategnutim iznad vatrenih položaja, s granama koje pokrivaju tenkove, automobile, tegljače.

2. jula Vrhovna komanda nas je obavestila: neprijateljsku ofanzivu treba očekivati od 3. do 6. jula.

Govoreći na našem komandnom mestu, N. F. Vatutin i N. S. Hruščov su opominjali da će hitlerovci, po svemu sudeći, naneti udarac na levo krilo i centar Voronješkog fronta, naročito na front 6. armije, koja se nalazila ispred nas.

Najnoviji obaveštajni podaci su potvrdili tu pretpostavku.

Noću su zatutnjili putevi. Tenkovi i topovi, beli od prašine, krenuli su u rejon verovatnog neprijateljskog udara. Pešadija je ispitivački razgledala blagovremeno iskopane rovove, zemunice i bunkere.

Prebacivanje trupa na pravac očekivanog udara obezbedilo nam je nadmoć u pešadiji u odnosu 1,2:1, u artiljeriji 1,8:1. Međutim, neprijatelj je bio nadmoćniji u tenkovima. U zoni Voronješkog fronta u celini ta nadmoćnost je bila izražena ciframa 1,1:1, dok je u zoni 6. armije bila više nego šestostruka. Bili smo svesni da će ta neprijateljska oklopna armada pre svega pasti u deo 1. tenkovskoj armiji, da upravo nama predstoji da se sudarimo s njom prsa u prsa.

4. jula u svitanje liniju fronta je prešao inženjerac iz 168. nemačke pešadijske divizije. On je saopštio da hitlerovci već prave prolaze u minskim poljima i da se u svim jedinicama koje obuhvataju kursku izbočinu svečano čita Hitlerova naredba.

Kasnije smo imali priliku da se upoznamo s tom naredbom. Ona je glasila:

„Vojnici! Od danas vi počinjete veliku ofanzivu, čiji ishod može imati odlučujući značaj za čitav rat. Vaša pobjeda treba više nego ikada ranije da u celom svetu učvrsti uverenost u to da je pružanje bilo kakvog otpora nemačkoj armiji u krajnjoj liniji nekorisno.

... Sve dosad Rusima su njihovi tenkovi pomagali da postignu ovaj ili onaj uspeh.

Moji vojnici! Najzad vi imate bolje tenkove nego oni! ... Naša pešadija je nadmoćnija, a takođe, kao i uvek, i naša artiljerija, naši protivtenkovski topovi, naši tenkisti, naši inženjerci i, pre svega, naša avijacija!

Kolosalni udar koji sutra treba da bude nanesen sovjetskim armijama mora da ih uzdrma do temelja. Vi treba da znate da od pobedonosnog ishoda te bitke može sve da zavisi ...”

Ali, dok su poručnici, kapetani i pukovnici izvikivali ohole Hitlerove fraze, kod nas u odbrani su vršene poslednje pripreme za doček neprijatelja: popunjavana je prva borbena linija, postavljani su novi topovi, još jedanput su proveravane i usklađivane tablice vatre i grafikoni sadejstva.

U svim četama i baterijama održavani su partijski sastanci, na kojima se nije mnogo pričalo, sa jednom tačkom dnevnog reda: „Zadaci komunista u predstojećim borbama”.

Dva artiljerijska puka naše armije bila su isturena napred, na sektor Šeste armije. Brigada koju je nedavno primio Burda pojačala je borbene redove pešadije.

Kasno uveče 4. jula, posle savetovanja u političkom odeljenju, Žuravljev predloži Katukovu, Šalinu i meni da gledamo englesku filmsku komediju, koja tek što je dopremljena iz frontovske kino-baze.

— Kratka je, druže komandante. Prikazaćemo je za jedan sat — nagovarao je načelnik kluba.

Posle kraćeg kolebanja Katukov pristade:

— Ko zna kada ćemo opet imati priliku da vidimo takvo čudo.

U zađušljivoj seoskoj kući, čiji su prozori bili zastri ceradom, zujao je kino-projektor. Na ekranu je skakao i kreveljio se pevač s iskrivljenom kravatom i mokrim pramenom kose prilepljenim za čelo. On je nešto pevao, zatim je svirao saksofon, pa opet pevao pevač. I više se nikako nije moglo dokučiti — kada peva on, a kada zavija saksofon.

Završi se prvi deo filma, zvecnu metalna kutija sa trakom. Meni se učini kao da čujem daleku kanonadu. Dotakoh rame Mihaila Jefimoviča.

Međutim, svetlost se ponovo ugasi i na ekranu se opet užurba neumorni glumac. Kravata mu je sada lan-darala negde na leđima.

Pred vratima se začu neka gužva i prigušena svađa. Stražar nekoga nije hteo da pusti unutra. Kroz otvorena vrata pirnu noćna svežina.

— Ko je to sad opet? — nezadovoljno viknu Katukov. Ali čuvši glas načelnika obaveštajnog odeljenja Soboljeva, istog momenta naredi kino-operateru:

— Prekini. Daj svetlost.

— Jednim delom svojih snaga neprijatelj je prešao u ofanzivu — referisao je Soboljev kao i obično spokojnim glasom. — Razbio je borbenu osiguranje i na nekim odsecima izbio pred našu prvu odbrambenu liniju...

— Počelo je, drugovi — kratko rezimira Katukov. — Molim, svi na svoja mesta.

Izađosmo na ulicu. Prva borbena linija je bila osvetljena treperavim blesecima. Naša artiljerija je stupila u dvoboj sa neprijateljevim baterijama.

Pred zoru je kanonada planula s novom snagom. S njom se slilo brujanje aviona i daleko gruvanje bombi. Artiljerija i avijacija Voronješkog fronta napale su neprijateljske trupe spremne za skok.

Protivartiljerijska vatra je primetno oslabila prvi masovni nemački pritisak. Međutim, naša avijacija je donekle zakasnila sa svojim udarom po neprijateljskim aerodromima. Hitlerovi bombarderi za obrušavanje i lov-

ci već su se podigli u vazduh, ispunivši ga rikom motora i prodornim fijukom bačenih bombi.

U jedva приметно ocrtane breše jarosno se ustremi moćni tenkovski klin. On je i bio glavni adut Hitlerovog štaba. Pošto probiju našu odbranu po čitavoj dubini, trebalo je da se ovi tenkovi 7. jula susretnu sa „tigrovima“, „panterima“ i „ferdinandima“ koji bi stigli iz Orela.

Ne tražeći puteve, Katukov i ja smo jurili preko polja prema komandnom mestu Šeste armije u nadi da ćemo saznati situaciju i dobiti vesti o sudbini naša dva artiljerijska puka i Burdine brigade. Pored nas su promicali spletovi rovova, zakloni za tenkove i baterije, koje su još uvek ćutale. Svuda su se muvali ljudi, podignuti na noge ratom, koji se probudio.

Ljudi su se za poslednjih nekoliko meseci ipak odvikli od borbi. Zemljani radovi, obuka i dežurstva svaka su zamorni. Ali, ma koliko to bilo teško, ti za sve vreme nisi izložen smrtnoj opasnosti. Slučajne, retke bombe se ne računaju.

Čovek se navikava na odmereni raspored: u određeno vreme ručak, u određeno vreme stiže poštar, obuka u određeno vreme i, spavalo ti se ne spavalo, šest i više sati sna. Vojnik zna svoju zemunicu, svoje mesto na drvenom ležaju, čak i u pomrčini po hodu poznaje svoje starešine. On ima i stalni krug svojih drugova. Jedne je zavoleo, a druge omrznuo. Ali, oni su već „svoji“, i od njih nemaš kud.

A sada je došao kraj svemu tome. Ljudi se muvaju oko vozila i tenkova, pročišćavaju puške, pune redenike i okvire, osluškuju i uznemireno zagledaju u daljinu, zaklonjenu dimom i prašinom. Odande ide mračna sila, pod čijom će vatrom odleteti u paramparčad tvoja zemunica, dok će od drvenih ležaja preostati samo iverke.

Kako u tim trenucima postaje dragoceno sve ono što je povezano sa tvojim životom...

Komandanta 6. armije general-potpukovnika Čistjaka zatekli smo kako doručkuje. Tačnije rečeno, doručak se već bližio kraju i general je, srčući čaj, izdavao nare-

đenja. Mnogobrojni tanjiri i činije svedočili su o tome da debeli komandant armije, koji je voleo dobro da pojede, nije izneverio svoje navike. To je delovalo umirujuće na njegovu okolinu. Čistjakov se vajkao što smo zakasnili na doručak i zato je naredio ordonansu da opet postavi sto: „Treba nahraniti braću-tenkiste”.

— A šta vam je drugo i preostalo da radite nego da tamanite provijant! U drugom ešelonu ste kao bubreg u loju — glasno je razmišljao general. — Juče smo dali Nemcima kaparu, danas smo im takođe priredili lepo ustajanje. Jedno sedam stotina tenkova kao da nije ni postojalo. Artiljerija još i sada radi — granate ne štedimo ...

Na stolu su se pojavili komadi hladne ovčetine, kajgana, „oznojena” flaša, tanko isečena parčad belog hleba — štedri darovi Čistjakovljevog gostoprimstva.

— Da sam na mestu Nikolaja Kiriloviča, ja bih sada razmišljao o tome kako da otvorim još jedan dom za odmor i oporavak — smejaio se komandant armije.

Međutim, on najedared umuče i načulji uši. Ravnomerni tutanj prekidoše bliske eksplozije. U kasu projuri artiljerijska zaprega. Iznad jabuka, ispod kojih je doručkovao komandant armije, lagano se širio oblačić šrapnela, ispaljen radi provere daljine gađanja.

Ljude najedared obuze uznemirenost.

Široko nasmejano generalovo lice postade hladno i tvrdo. Duboke bore, koje su malopre izgledale tako dobre i mekane, dobiše grub izraz. On više nije primećivao ni sto sa jelom, ni nas.

Pomoćnik načelnika štaba je raportirao užurbano i nesigurno. Da, protivnik se, po svemu sudeći, probio velikim snagama. Još nije poznato kolike su one. Iz divizija stižu protivurečni podaci. Izveštavaju o stotinama tenkova i aviona ...*)

*) Kasnije su ustanovljene tačne cifre: tri pešadijske divizije prvog ešelona 6. armije primile su na sebe udarac 700 tenkova. Neprijateljska avijacija je izvršila 2.500 letova na njen borbeni raspored.

Mihail Jefimovič i ja se pogledasmo i razumedosmo jedan drugog. Trebalo je bez oklevanja da krenemo svojim trupama.

— Da, moraćemo, verovatno, malo da pričekamo sa domom odmora — dobaci Čistjakov, opraštajući se s nama.

Ispostavilo se da su vatreni položaji artiljerije bliži nego što se to moglo pretpostaviti. Topovi su se nalazili u pšenici, sakriveni od tuđeg pogleda njenim niskim zidom.

Dvogled je nepotreban. Nemački tenkovi se vide golim okom. Oni se kreću kao isprekidana široka traka. Njene ivice teže da progutaju sve nove i nove komplekse zemljišta. Levo krilo kolone je zgnječilo žbunje lešnjaka, čelne mašine su se zaustavile na brisanom prostoru, kao u nedoumici. Crne eksplozije kao da su se uspuzale na njih i vezale ih čvrsto pramenovima dima.

Cevi topova lovačkog protivtenkovskog artiljerijskog puka su u gotovo horizontalnom položaju iznad zemlje. Plamen samo što ne dodiruje poleglo klasje.

Puk se tuče nepun sat, a već je trećina oruđa izbačena iz stroja. I posluge su proređene. Gubitke ne nanose toliko tenkovi koliko avijacija.

Nebom neprikosnoveno gospodare nemački bombarderi za obrušavanje. Oni čas lete jedan za drugim u zatvorenom krugu, čas obrazuju niz. Zatim se opet vrte unaokolo, kao litija oko crkve, bacajući redom bombe. Desetine takvih litija kruže unaokolo po nebu. Odozdo prema njima podižu se stubovi zemlje i plamena, lete delovi lafeta i parčići balvana...

Malo pre nas komandant artiljerijskog puka major Kotenko pokušavao je da se kolima probije do vatrene položaja. Kostur njegovog automobila dogoreva sada u polju. Major, koji je na neshvatljiv način ostao čitav, ipak se probio do baterija i sada posluhuje kod topa. Niko nije ostao na osmatračnici, a šta bi tamo i radio, kad puk dejstvuje neposrednim gađanjem. Mnogi koman-

diri baterija i vodova takode poslužuju topove, umesto nišandžija i punilaca izbačenih iz stroja.

Dim, prašina, gar... U susret bujici vatre i metala iz protitenkovskih topova ustremkuje se bujica ognja i metala iz cevi nemačkih tenkova i artiljerije. Tutnji plamen, fijuču parčad i plave sve unaokalo kao beskrajno more. Čovek u svemu tome izgleda slab i nedugovečan, kao fitilj u sveći...

Ležimo u dubokom levku. Izbačena zemlja se već osušila i posivela je. Njene grudve se prilikom bliskih eksplozija kotrljaju prema nama.

Preko spaljenog pojasa zemljišta neko puzi ovamo. Puzi lagano, zaustavljaajući se i krijući se u rovovima. Kada nam se približio na jedno sedamdesetak metara, Balikov, ne tražeći od mene dozvolu, ćuteći iskače iz našeg levka i u kratkim skokovima se ustremkuje napred. On ubeđuje nešto oficira koji puzi, ali ovaj se ne saglašava i odrečno maše glavom. Tada Balikov hvata oficira, zabacuje ga sebi na rame i kao vihor juri nazad.

Sav zadihan, on se sa svojim teretom sručuje ničice u levak. Obojici su bluze, pantalone i čizme u krvi. Poručnik je ranjen u bedro i prebijena mu je podlaktica leve ruke. Zdravom rukom pridržiava ranjenu, pritiskujući je nežno, kao kakvo dete, uz grudi, niz koje se neprestano sliva krv. Ona se meša sa krvlju koja teče iz rane na bedru. Zemlja oko poručnika postaje sve tamnija.

Dok ga previjaju, on priča o boju, gubeći svakog časa nit priče. On je ađutant komandanta puka majora Kotenka. Kada je „vilis“ bio uništen, a u glavu ranjeni šofer umro, on se sa svojim komandantom probio do vatrenih položaja. Tu se nalazio vod poručnika Jurpalova. Taj Jurpalov je pre njega bio Kotenkov ađutant, ali je izmolio od komandanta puka da ga pusti u stroj. Major ga voli kao rođenog sina. Ali ga je ipak pustio. Danas je Jurpalovu rođendan.

— Koliko mu je? — upitah.

— Dvadeset godina, ravno dvadeset... Kontuzovan je. Gluv je kao top. Tamo su svi ili kontuzovani ili ranje-

ni... Major mi je naredio živ ili mrtav, probij se do pozadine... Pozovi ljude sa kolima. Ranjenika ima strašno mnogo.

Pravo je bezumlje pozivati ovamo sanitetske automobile ili kamione. Teško da bi ijedno vozilo stiglo do vatrenih položaja. A ako bi i stiglo, onda se sigurno ne bi vratilo nazad.

Šaljem Kučina sa ceduljicom Burdi. Jedino pod zaštitom tenkova može se pokušati izvlačenje ranjenika.

Raste žestina bitke. Više se ne može sa sigurnošću zaključiti od čega je ovolika jara — od sunca koje ravno-dušno žeže ili od ognja koji proždire pšenicu.

Svu rezervu vode smo dali ranjenom ađutantu. On je ležao na dnu levka, zatvorivši nemoćno oči, i tiho ječao.

Vrati se Kučin sa nekoliko Burdinih tenkova. To nam je pomoglo da evakuišemo ranjenike.

Iznad levka su zujali sada čitavi rojevi kuršuma. U blizini je razgovetno štektao mitraljez velikog kalibra. Njega su podsticali, prestižući jedan drugog, automati.

Nemačka pešadija je zaobilazila vatrene položaje i probijala se između baterija. Hitlerovci su pritiskivali, i to sa upornošću manijaka. Oni nisu mislili na cenu. Samo da probiju rusku odbranu i zauzmu put za Obojanj.

Pešadija prvog ešelona je zbrisana, artiljerijski pukovi, među njima i dva puka iz naše armije, pregaženi su. Ostaci pešadijskih jedinica se kotrljaju na sever. Na vatrenim položajima su ostali samo unakaženi topovi i nepomična tela.

Svakog trenutka talas nemačkog napada treba da se sruči na Burdinu brigadu, koja je posela put Belgorod-Obojanj.

Nemački tenkovi su se već pojavili na vrhu uzvišice. Niski, širokih gusenica (kroz dvogled se odlično vide njihove konture), otvorili su vatru sa kratkih zastanaka. Zatim, podigavši cevi, počinju brzo da se spuštaju. A na

vrhu se pojavljuju sve novi i novi. Ne samo „tigrovi” i „panteri”, već i naši stari poznanici T-III i T-IV.

Verovatno ni ja, niti bilo ko od naših oficira nismo pre odjedanput videli toliko neprijateljskih tenkova. General-pukovnik Hot, komandant 4. tenkovske armije hitlerovaca, stavio je sve na kartu. Protiv svake naše čete, koja je brojala 10 tenkova, dejstvovalo je 30—40 nemačkih. Hot je odlično shvatao da će, ako se probije u Kursk, sve žrtve biti opravdane, pa ma koliko bile velike. Ako se probije . . .

Ali kod Burde su i tenkovi, i artiljerija, i pešadija ukopani u zemlju. Da, u tim trenucima isplatile su se nedelje, dani i noći zemljanih radova.

Sa odstojanja od 400 do 500 metara raspališe topovi tenkova T-34, protivtenkovski topovi, „zasviraše” potresajući zemlju, „kačuše”. Gust dim proguta uzvišicu. A kada se on razredio, više se nije videla razgovetna linija vrha uzvišice, ni izduženi borbeni poredak neprijateljskih tenkova, koji su se kretali kao na paradi. Uzvišica je gorela.

Katukov i ja smo se nalazili u četi Storoženka, „gvozdenoj četi”, kako su je zvali. Ovde je u posadi svakog tenka služio veteran. Kapetan Storoženko bio je, verovatno, jedan od najiskusnijih tenkista u brigadi. Borio se zajedno sa Burdom kod Orela, tukao se kod Moskve, nalazeći se u Kalinjinском frontu išao je u pomoć opkoljenim.

Ćutljiv i dugoruk, koračao je gegajući se, kao matroz na kopnu. Ne sećam se da se ijedanput pojavio osmeh na njegovom širokonosom licu, na kome su poigrali stisnuti mišići, a oči nepomično gledale.

Zavladalo je kratkotrajno zatišje. Nemci su se pregrupisavali, očekujući svoje bombardere za obrušavanje.

Storoženko je bez žurbe obrisao ruke, bacio krpu i lagano prišao Katukovu:

— Druže komandante, četa odbija neprijateljske napade.

Raportirao je, kao i obično, mirno, kao da podnosi raport o nečem svakodnevnom, štaviše, dosadnom. Samo

su blistave oči i stegnuti mišići lica odavali njegovu napregnutost.

— Koliko si izgubio?

— Jedan tenk je uništen direktnim pogotkom. Posada... On ne završi rečenicu.

— Ranjena su još četvorica. Jedan od njih teško. Neće ostati u životu.

— Kako ide ratovanje? — osmehnu se Katukov.

— Normalno. Granata imamo, artiljerija daje podršku. Samo je avijacije malo... A to što on navaljuje — kopa samom sebi grob. Ovde mi se više sviđa nego u Kalinjskom. Ovde imamo samo jednog neprijatelja — Hansa.

— A tamo?

— Tamo smo se morali boriti i sa mrazovima, i sa močvarama, i sa snegom. I još sa... Dozvolite da budem iskren, družo komandante?

— Hajde! — mahnu rukom Katukov.

— I sa svojom sopstvenom glupošću...

— Kad bi barem objasnio — zamoli Mihail Jefimovič.

— Šta imam da objašnjavam, ovde nema pretškolske dece. Svojim momcima sam naredio pre borbe: neka svako mućne tintarom, već je vreme da se naučimo da pametno ratujemo... Dozvolite da idem? Opet počinje.

Iz jaruge izroni „vilis”. Pritrča nam nepoznat oficir.

— Od generala Čistjakova. Njemu je telefonirao vaš načelnik štaba. Hitno vas traži...

Krećemo se preko polja (putevi su pod vatrom, iznad njih kruže nemački bombarderi). Naši „vilisi” odskaku na neravninama, upadaju u rupe, koje su ranije služile kao međe, gaze retko žbunje. I koliko god putujemo, unakolo se svuda vide trupe ukopane u zemlju, opremljene svim što je neophodno za odbijanje udara. Da li hitlerovci slute da je naša odbrana tako besprimerno zasićena i da ima toliko odbrambenih pojaseva?

Čak i vojniku koji nije omirisao barut je jasno koliko su Vrhovna komanda i Vojni savet Voronješkog fronta

umeli da predvide stvari. Da, sa takvim rezervama i na tako opremljenim položajima se može manevrisati.

Oko podne postalo je jasno da su se Nemci podobro uklinili u naš prednji kraj. U drugim okolnostima, bez duboko ešelonirane i dobro organizovane odbrane, to bi značilo katastrofu.

Kako da se čovek u takvoj situaciji ne seti prošlog leta, razbijenih pukova, koji su u gomilama lutali po usijanim stepama Zadonja... *DON.*

Na našem putu je ležalo seoce (ono u kome je starica bila čobanin). Stigli smo na njegovu ivicu istovremeno sa tenkovskom kolonom, koja je pridošla iz Obojanja. Samo nam je to trebalo! Nemački avioni su приметili oblake prašine, koja se podigla duž ulice, i napali su selo. A u selu je od pre dvadeset četiri časa bila smeštena jedna od poljskih bolnica 6. armije.

Da li postoji užasniji prizor od bolnice razorene bombama!

Vazdušni talas je oborio šator operacionog odeljenja. Poginuli hirurg je pao pored nosila na kojima se grčio ranjenik sa otvorenim stomakom. Novo parče ga je pogodilo u glavu...

Avioni su se spremali za sledeći nalet.

Šalin je bio nedokučivo miran. Okovratnik bluze je zakopčan, opasač zategnut na poslednju rupicu.

— Jesi li se bar za vreme bombardovanja sklonio u rov?

Mihail Aleksejevič slegnu ramenima: što je to važno? Evo šta je važno — i on stavi na sto list sa nalepljenim trakama telegrafskog teksta.

„U 24.00 5. VII 1943. godine isturiti dva korpusa na drugu odbrambenu liniju 6. gardijske armije i čvrsto posesti odbranu: 6. gardijski tenkovski korpus na liniji Melovoje — Rakovo — Šepeljevka; 3. mehanizovani korpus na liniji Aleksejevka—Jakovljevo. 31. tenkovski korpus da se rasporedi u odbrani umesto 3. mehanizovanog

korpusa na liniji Studenok — sovhoz Staljinski — Vladimirovka — Orlovka.

Štab armije — u Zorinskim dvorima.

Zadatak:

1) Ni pod kojim okolnostima ne dopustiti neprijatelju da izvrši proboj u pravcu Obojanja. Biti spreman za prelaz u protivofanzivu u zoru 6. VII u pravcu Tamarovke.

2) Tenkove u odbrani ukopati i brižljivo zamaskirati.

3) Zahtevati od trupa maksimalan napor radi izvršenja postavljenog zadatka.

VATUTIN, HRUSCOV"

Pročitavši zapovest, Katukov je dugo ne ispuštaše iz ruku.

— Šta je učinjeno, Mihaile Aleksejeviču, u pogledu izvršenja ove Zapovesti?

— Komandantima korpusa je stavljeno do znanja da se vrši promena boravišta.

— Kada je planiran polazak?

— U 22.00.

Katukov klimnu glavom:

— Da, noću... Jer... Ja i Kirilič smo videli takve stvari... Ali ovo je, braćo moja, komplikovana stvar, vrlo komplikovana. Dakle, sutra izjutra u protivofanzivu...

On ustade, skide bluzu, baci je na naslon stolice. Ostade samo u košulji. Iz proreza su štrčale šiljate ključne kosti. Primače sebi kartu i zagleda se u nju:

— Protivofanziva je — borba u susretu. Mi na njih — oni na nas. Oni imaju više tenkova, sem toga oni raspolazu teškim tenkovima... Dajte da malo promozgamo. Kakvo je tvoje mišljenje, Mihaile Aleksejeviču?

Šalin obrisa rukom graške znoja sa obrijane lobanje i promrmlja:

— Naravno, celishodnije je tući iz mesta nego prilikom kretanja u susret. Međutim, zapovest je zapovest. Front možda ima svoje razloge.

Katukov se namršti:

— Što se tiče zapovesti, stvar je jasna. Kakvo je tvoje mišljenje, Kiriliču?

— Saopštite Vojnom savetu fronta naše razloge. Tući iz mesta, sa dobrih položaja, u tim uslovima je, naravno, zgodnije.

Katukov se opet naže nad sto, odmače kartu i okrete se telefonisti:

— Daj mi komandanta fronta!

Vatutin bez prekidanja sasluša Katukovljeve razloge.

Mihail Jefimovič s olakšanjem uzdahnu i spusti slušalicu.

— Naređeno nam je da pričekamo. Komandant će se posavetovati sa Nikitom Sergejevičem i načelnikom štaba.

Uskoro zazvoni telefon. Javlja se Vatutin. Vojni savet fronta je usvojio naše predloge. Mi smo bili dužni da neprijatelja koji napada iznurimo u odbrambenim borbama na glavnom pravcu, da ga zaustavimo, a tek posle toga da zadamo protivudar.

Prvi dan bitke bližio se kraju. Na našu jarugu je pala senka, disalo se lakše. Ali trebalo je samo da se čovek popne gore — česti levkovi duž istočne padine služili su kao stepenice — pa da ga oprlji usijani dah rata i sunca. Zadimljeni horizont se približavao. Približili su se i srebrnasti krstići aviona, koji su kružili po nebu. Iznad glave su s potmulim šumom proletale granate dalekometne artiljerije.

Pritisak Nemaca nije slabio. U zapaljenu peć boja general Hot je ubacivao sve nove i nove jedinice. On je hteo da maksimalno iskoristi dan — kada se moglo precizno bombardovati i kada su se tenkovi mogli lako kretati.

Šalin i Nikitin su ucrtavali marš-rute korpusa i određivali borbeni poredak armije u dva ešelona na pravcu glavnog udara neprijatelja.

General Hot i njegov štab znaju da je odbrambeni pojas 6. armije gotovo probijen. Preostala su pojedina za-

rišta otpora, plitki odbrambeni položaji, slabo zaštićeni pešadijom i protivtenkovskom artiljerijom. Ti poslednji boljševički bastioni na putu za Obojanj moraju se po svaku cenu zbrisati večeras i sutra izjutra. Tada će njegova, Hotova armija, bez obzira na to što je pretrpela teške gubitke, ući u brešu...

Šalin uze šestar, odmeri rastojanje na šemi i stavi poniklovane krake na celuloidni lenjir:

— Trideset šest kilometara!

Mihail Aleksejevič zadovoljno protrlja ruke: sutra će Hot naići na odbranu Prve tenkovske armije, duboku trideset šest kilometara. A još misli da će se probiti u operativni prostor...

Šalin se tiho nasmeja. Ali istog časa se namrgodi, spusti pogled na papire, šapćući samom sebi nešto pod nos.

Ja se uputih u političko odeljenje.

Žuravljev čim se vratio iz Burdine brigade referiše:

— Situacija je teška, krajnje teška, ali se naređenje herojski izvršava. Načelnik političkog odeljenja brigade Bojarski je stalno u borbenim redovima. Veliki gubici među komunistima. Izbačeno je iz stroja oko trideset procenata četnih partijskih rukovodilaca...

Žuravljev je kao i uvek dokumentarno precizan u prenošenju činjenica i u formulacijama.

Sređujemo nepotpune rezultate borbi prvog dana.

Dosad neviđena koncentracija fašističkih tenkova. Taktika tenkovskih klinova nije nova. Ali oštricu klina sada čine „tigrovi“, „panteri“ i moćni samohodni topovi „ferdinand“. Topovi tenkova T-34 ne probijaju čeonu oklop čeličnih zveri.

Neuporediva je i žestina boja. Posle prvih sati borbi od dva naša lovačka protivtenkovska artiljerijska puka ostali su, kako se to kaže, samo brojevi. Neka Prva tenkovska armija zapamti te slavne brojeve: 538 i 1008!

Burda i Bojarski su pouzdano pripremili za borbe ljudstvo brigade. Bez obzira na očiglednu nadmoćnost neprijatelja u tenkovima, ni jedna jedinica se nije povu-

kla bez naređenja. Ali veliki su gubici u ljudstvu i materijalu. Ne stiže se sa evakuacijom ranjenika. Treba izdvojiti dopunski transport. Treba obezbediti zamenu za političke radnike i partijske rukovodioce izbačene iz stroja. Neophodno je svim raspoloživim sredstvima naše propagande, autoritetom oficira i političkih radnika neprestano ulivati u svest ljudi misao o čvrstini, staljinogradsku devizu: ni koraka nazad!

Prenosim Žuravljovu novi zadatak armije. On me u nedoumici gleda:

— Zamolili ste da se izmeni naređenje? ... Prosto da čovek ne poveruje u to ...

Samo što se smrklo, u prvoj borbenoj liniji je počela da jenjava borba. Kao po komandi, nebo se očistilo od aviona. Kao da ih nikada nije ni bilo. Burdin štab je referisao: neprijatelj je prestao sa tenkovskim napadima.

Nisu više eksplodirale granate dalekometne artiljerije. Sve ređe su dopirali s juga pucnji i eksplozije.

Ukoliko se prva bobena linija više smirivala, utoliko je pozadina postajala živahnija.

I danju, bez obzira na bombardovanja, putevi nisu bili pusti. Na šofersku neustrašivost podsećali su kosturi kamiona od tone i pô, „zisova” i limuzina. Ali sada su se vozila, zaprege i kuhinje kretali kao neprekidna bujica, ne dajući teškoj noćnoj prašini da se slegne.

Pored mladih saobraćajki sa nakrivljenim kapama dežurali su oficiri veze, „svetionici”. Umesto drumskih tabli na brzu ruku su prikucani na stubove i nacrtani kredom po plotovima kategorički putokazi: „Domaćinstvo Supruna ovamo”, „Previjalište Hotkeviča 500 metara”, „Abdulajev! Čekam u Voznesenovki”. Na svakoj okuci bujice su se razdvajale, ali nisu postajale uže. Front je dobijao sutrašnju porciju municije i hrane, a vraćao je one koji su danas nastradali u borbi. Zaista, krvotok rata!

Naredio sam Kučinu da skrene u stranu i da vozi preko polja. Klasala pšenica je mirisala na brašno, sa livada

je dopirala prijatna aroma trava u sazrevanju. Ali, ukoliko smo se više približavali položajima Burdine brigade, ukoliko je jače zaudaralo na gar i barutne gasove, a zatim se osetio i otužni zadah raspadanja leševa.

Zadržavši se otprilike jedan sat u štabu brigade i političkom odeljenju, krenuo sam u rovove. Oni više nisu bili nalik na uredne rovove oivičene zelenim grudobraniem. Unaokolo je zemlja izrivena bombama, granatama, tenkovskim gusenicama, posejana polomljenim delovima topova, guseničnim člancima, popucalim točkovima, sanducima za granate i svim onim što ostaje posle boja.

Rovovska nit je čas ovde, čas tamo prekinuta direktnim pogocima. I kada se na putu naiđe na levak, kada čovek nagazi skut od šinjela ili čizmu koja štrči iz zemlje, leđima prođu žmarci.

Brigada nije jela ceo dan. Jedino su izjutra vojnici uspeli da doručkuju.

Sada je kuhinja stigla do samih rovova. U prvom momentu svi borci nisu shvatili zašto im se daju duple porcije.

Zveckanje porcija, tihi razgovori, redak kratak smeh. Neki su, iskopavši na dnu rova male niše, podmetnuli šinjele i spavaju.

U prostranoj zemunici zaseda partijski biro. Ispred svakog je porcija. Partijski rukovodilac, pritisnuvši komadom hleba list hartije, zapisa rešenje i pročita ga.

Druže Ukoličev, Stepane Iljiču — godina rođenja 1918, socijalno poreklo kolhoznik, sadašnja dužnost komandir odeljenja — primamo te za kandidata VKP(b). Sutra ćeš opravdati poverenje.

Ukoličev, nalik na medveda, ćuteći se okrete i pođe prema vratima.

— Pozovi sledećeg! — doviknu za njim partijski rukovodilac.

Sledeći je omaleni vojnik naduvenih obraza. Užurbano završava sa zalogajem i traži očima gde bi ostavio porciju.

— Stavi je na drveni ležaj. Ali ako si mnogo gladan ili ideš na stražu, možeš nastaviti da jedeš. Članovi biroa nemaju ništa protiv?

Ipak, vojnik se nije koristio tom dozvolom. On stavi porciju na ivicu drvenog ležaja i popravi bluzu, zatim skide sa okrugle ošišane glave kapu i predstavi se neočekivano mekim, gotovo devojačkim glasom:

— Redov Šarahin se javio ... na prijem u Partiju.

Partijski rukovodilac letimično pročita molbu i prve tačke biografskih podataka. Zatim pogleda preporuke.

— Storoženko, hoćeš li da govoriš? Ti si ga preporučio.

Storoženko ustade preko volje:

— Nema tu šta da se priča. Vojnik je dobar, poznaje službu. Danas se dobro pokazao. Zašto crveniš kao devojka? Koji ti je sutra glavni zadatak kao komunisti, ako te primimo?

— Ni koraka nazad, boriti se do poslednjeg daha! Uništavati fašističke okupatore!

Nežni devojački glas je prozvučao gotovo preteći.

Odlazeći Šarahin je zaboravio porciju i partijski rukovodilac viknu:

— Najedi se i vidi da li su i drugi jeli, a onaj koji je slobodan neka se odmara. To ti je prvi partijski zadatak.

Topile su se dve sveće, koje su stajale jedna pored druge u čauri. Kada su se otvarala vrata, plamen je pokušavao da se otrgne sa tankih fitilja i posle toga dugo se nije mogao umiriti.

To je bila „lenjinska zemunica“. Iz njene dubine je strogo i svečano gledala žena odevena u crveno, sa tekstom zakletve u rukama; jurio je Čapajev ogrnut kavkaskim ogrtačem; lukavo i pametno se osmehivao Suvorov. Četvrti plakat nisam mogao da razaznam u polumraku udaljenog ugla. Video se samo zlatasti šiljak šlema i oklop koji je slabo svetlucao.

4.

Vratio sam se već na novo komandno mesto. Ranije je u toj zelenoj mladoj šumici bio smešten štab korpusa generala Krivošejina. Korpus je u toku noći prešao na nove položaje i nama su pale u deo još „tople” štapske zemunice, u kojima je do skora ključao život.

U šest sati izjutra stigao je N. S. Hruščov. Katukov nije bio tu i o situaciji je referisao Šalin. Nikita Sergejevič se obrati meni:

— Kako je sa ishranom? Šta se radi u bolnicama? Putevi? Rezervni delovi? Gorivo? Zamena oficira, partijskih i komsomolskih rukovodilaca, koji su izbačeni iz stroja?

Mislio sam da će on, pošto sazna sve što mu je neophodno, otići našim susedima. Ali on je imao drugačije namere.

— Nadali ste se da ću sada odmah otići. Ali, nećemo tako. Ja sam došao kod vas na malo duže . . .

Te reči su me više od ostalih znakova ubedile u to koliko je neobičan današnji dan.

— Da, sada od vaše armije mnogo zavisi — nastavi drug Hruščov. — Vojni savet fronta je našao da su vaši predlozi razumni. Dakle, na vas je stavljen dopunski teret. Danas je dan, kakav jaš niko nije video, a mnogi više neće ni videti . . .

On pogleda kroz uzano, uz zemlju priljubljeno prozorče, a zatim prenese pogled na kosi zrak, koji je dopirao do ugla zemunice.

— Sledećih dvadeset četiri časa, a možda dva, tri ili najviše nedelju dana — biće najstrašniji. Ili pobeda ili . . . Nemci u Kursku. Oni će sve staviti na kocku, za njih je to pitanje života ili smrti. Treba uraditi da to postane samo pitanje smrti, da oni skrše vrat, a mi krenemo napred. Ukrajina čeka, Dnjevar . . . Iza njega je već granica. Možda će i saveznici nešto preduzeti . . . Sve to treba objasniti ljudima i to činiti svakog dana, pošteno i iskreno. Ne puniti im glavu bajkama o slabom nepri-

jatelju, koji se raspada. Eno, on je juče pokazao koliko je slab ... Isto tako je vrlo važno upoznati ljudstvo Voronješkog fronta s činjenicom da Centralni front uspešno odbija pritisak hitlerovaca, koji pokušavaju da se dokopaju Kurska sa severa. Neka svakome bude jasno: s leđa, iz pozadine, neprijatelj neće zaći. Napominjem vam da nema sitnica u ovakvim danima. Ako jedan divizion ostane bez municije u jeku bitke, može da nastrada čitav korpus. Treba svima sugerirati da se brinu o sitnicama od kojih zavisi ishod operacije ...

Hruščov je sa velikom sigurnošću govorio da ćemo mi, bez obzira što je teško, čak nezamislivo teško, odoleti i krenuti napred.

Prisustvo Nikite Sergejeviča nije vezivalo ruke, niti je imalo paralizujuće dejstvo. On nije tražio pratiocce, niti mu je bila potrebna svita. U toku dana sam ga video i kod ranjenika, i u političkom odeljenju, i u obaveštajnom odeljenju, gde je razgovarao sa zarobljenicima, kod Šalina i kod komandanta armijske pozadine.

Hitlerovci se toga jutra nisu žurili. Oni su se, očigledno, brižljivo pripremali, birali pravac najpogodniji za nanošenje udara, vršili nova pregrupisavanja.

Njihov štab — to smo mi sada tačno znali od Nemaca zarobljenih u toku noći — nije ni slutio da je naša tenkovska armija izvršila pregrupisavanje. Oni su računali da će naići na već desetkovane jedinice 6. armije, da će iz pokreta probiti poslednje odbrambene linije i izbiti pred Obojanj.

U mučnoj tišini trupe su iščekivale borbu. Prosto se nije moglo poverovati da je pre nekoliko sati bilo hladnjikavo, da se moglo disati i da je čovek bio gladan. Sada se samo osećala žeđ. Žeđ — i ništa više. U malim rovovskim nišama, u zemunicama i tenkovima stajale su porcije sa ostacima doručka i nepojedeni komadi.

U toku noći desetkovani delovi nekoliko divizija 6. armije povukli su se iza našeg borbenog poretka. Tenkovi su se našli ispred pešadije. Između njih i neprijatelja je samo polje, retko žbunje i plitke jaruge.

Prvi udar toga dana primio je na sebe Getmanov korpus.

— Još u zoru korpus je poslao izvidnicu — deset T-34. Ali ona je uništena, ne uspevši ni o čemu da obavesti svoje, niti da ih upozori. Tek u toku dana su se vratila trojica tenkista sa opekotinama.

Nemci su tukli po krilima, napipavajući spojeve naših jedinica. Getman je javio da je počelo bombardovanje.

N. S. Hruščov reče Salinu:

— Saznajte zašto je nastradala izvidnica, ko ju je i kako slao. Vreme je da se naučimo da nalazimo korene svakog neuspeha.

Žuravljev, koji je još u toku noći bio otišao u Getmanov korpus, referisao je o sramnim uzrocima neuspelog izviđanja. Načelnik štaba korpusa pukovnik Kornijenko pripit je davao instrukcije komandirima posada, nije objasnio situaciju i dao je pogrešan pravac kretanja.

Getman je cenio svoga sposobnog načelnika štaba i snishodljivo se odnosio prema njegovoj „slabosti”.

Hruščov sasluša čitav izveštaj i, s mukom suzdržavajući gnev, dobaci:

— Rešavajte sami šta ćete sa Kornijenkom...

Nemci su proširivali front udara dovlačeći tenkove i avijaciju. Oni su bacili u borbu protiv naše armije šest tenkovskih i dve pešadijske divizije: oko 1.200 tenkova, 1.530 topova i minobacača. To je iznosilo otprilike 37 tenkova i 48 artiljerijskih cevi na svaki kilometar fronta na kojem se vršio proboj.

Napade, koji su vršeni jedan za drugim, odbijala su dva naša korpusa — pod komandom Getmana i Krivošejina. Odbijali su, prolivajući krv — svoju i neprijateljsku.

U toku dana od Krivošejina je stigao Baranovič. Njegovo kao brašno belo lice bilo je ovoga puta crveno. Da li od preplanulosti ili od uzbuđenja. Tanke usne su mu bile sive.

— Nevolja, jednom rečju — nevolja... Krivošejin se drži, ljudi se tuku. Ali tenkova ima toliko mnogo...

Sediš na osmatračnici, a pred očima ti sve treperi... Nemci zalaze u pozadinu.

Ali ma koliko da je uzbuđen, general Baranovič čuti o tome da je njegov oklopni transporter probijen komadom granate. To saznajem od Balikova.

Nemci su se zaista uklinili između naših korpusa i sada naprežu sve svoje snage da prošire brešu i puste u nju čeličnu lavinu.

Getman i Krivošejin su izvršili protivnapad na bokove hitlerovaca koji su se probili. Manevrisali su vatrom i jedinicama.

Neočekivano se na našem komandnom mestu pojavi general Čistjakov. Nije prošlo ni četrdeset osam sati otkad smo ga Mihail Jefimovič i ja zatekli kako veselo doručkuje u jabučnjaku. A sada je pored mene sedeo utučen i duboko nesrećan čovek, kome je teško bilo da podigne glavu i ispravi leđa stegnuta prašnjavom oficirskom bluzom.

— Svršeno je... Štab je izgubio kontrolu nad divizijama... — on beznadežno odmahnu rukom. — Smeniče me, a imaju i zašto. Hruščov me poziva.

— Nikita Sergejevič je ovde.

Čistjakov se trže i pogleda me:

— Ovde?... Onda idem.

On se podiže kao starac, odupirući se rukama o kolena. Pođe jedva podižući noge.

Međutim, posle pola sata video sam Čistjakova u savim drugom stanju. Vratio se odlučnim korakom, okovratnik bluze je čvrsto pridržavao glavu, dok su mu ruke, zabačene na leđa, snažno stezale jedna drugu.

— Nikita Sergejevič je u mome prisustvu razgovarao sa komandantom fronta. On je rekao: armija je uradila sve što je mogla. Zatim je Nikita Sergejevič naredio da prikupim divizije i da ih dovedem u red.

— Šta je još rekao komandant fronta?

Čistjakov nabra čelo i pogleda nekud iznad mene:

— Još? . . . E-e! Prva tenkovska armija postaje centar borbi koje vodi front . . . Ali mogu da dodam sa svoje strane: Šesta će takođe još odigrati svoju ulogu . . .

Tako je prolazio dan u sažižućoj žegi, neprestanom gruvanju, u napadima i protivnapadima.

Naša šumica, tako gizdava i vesela izjutra, sada se pokunjila od bombardovanja i vatre. Beživotno vise grane sa izbledelim povenulim listovima. Sa polja u talasima nailazi dim — gori pšenica.

Nikita Sergejevič i ja smo bili kod zarobljenika (Hruščov je naredio da ga izveštavaju o svakoj partiji), a zatim se uputismo Šalinu.

Na pola puta nas sreće Mihail Aleksejevič.

Obično je Šalin umeo da skriva uznemirenost i da ostane potpuno spokojan čak i kada su svi oko njega bili uzbuđeni. Ali, očigledno se desilo nešto što je i njega izbacilo iz koloseka i nateralo da zadihan trči kroz šumu.

— Evo . . . Vas sam tražio . . .

On pruži listić radiograma. Na njemu samo jedan redak:

„Odbrana je probijena, trupe pod komandom Černijenka nezadrživo beže. Usičev”.

— Ko je taj? — upita Hruščov, pokazujući na potpis.

— Načelnik veze korpusa, potpukovnik.

— Može li mu se verovati?

— Ne znam, on je kod nas nov čovek.

— Da li se vratio Katukov?

— Ne, još je kod Getmana.

— Ko sve zna za telegram?

— Jedino vezista. Primio je i lično dotrčao.

— Hoće li čutati?

— Upozorio sam ga.

— Druže Popelju, iz ovih stopa — kod Černijenka. Ne, ne sam, povedite i dvojicu iz političkog odeljenja. Oni će tamo ostati. A vi čim izvidite u čemu je stvar, odmah se vratite.

— Razumem.

— Ja i drug Šalin ćemo ovde donositi odluke.

Shvatao sam uznemirenost Nikite Sergejeviča i Salinovo uzbuđenje. Černijenkov korpus je nedavno stupio u borbu. U njega smo polagali velike nade i ako on „nezadrživo beži“, otvarajući put hitlerovcima, onda je naša situacija bezizlazna.

Krenuo sam računajući da ću presresti Černijenkove jedinice u odstupanju, mada nikako nisam mogao da poverujem u ono „nezadrživo beže“. Ne, nešto tu nije u redu. Na zadnjem sedištu se nalaze pomoćnik načelnika političkog odeljenja za komsomol major Kuznjecov i inspektor političkog odeljenja armije major Getman. Pritajili su se i čute. Pre pola sata, jedva se držeći na nogama, vratili su se od Krivošejina i sasvim dobro mogu da zamisle posledice proboja odbrane . . .

Most preko rečice je razoren direktnim pogotkom. Pogoditi ga, izgleda, nije bio lak posao — na obali se vidi desetak dubokih levkova.

Stotinak metara istočnije već je uhodan zaobilazni put kroz vrbak i polje sa pšenicom.

Kada smo pristigli, u susret nama, preko plitkog broda prelazili su tenkovi. Kao da su obradovani neočekivanim kupanjem, oni su živahno izlazili na blagu obalu, ostavljajući na pesku široki mokri pojas. Na gusenice se zakačilo vodeno rastinje.

Prelazom je rukovodio potpukovnik u bluzi sašivenoj od žutog engleskog šinjela (takve bluze su ulazile u modu na frontu).

— Nije li to Konovalov? — okretom se ja Kuznjecovu i Getmanu.

— Izgleda da je on.

Znači, to je jedna od brigada iz Černijenkovog korpusa. Izlazim iz kola. Potpukovnik mi trči u susret.

— Druže generale, načelnik političkog odeljenja brigade potpukovnik Konovalov . . . Drugi bataljon se povlači iza Psjola.

— Ko je dozvolio?

— Ovde . . . — Konovalov je vidljivo zbunjen. — Uхватili smo jedan radiogram . . .

— Okrećite nazad. Iz istih stopa!

Na komandnom mestu korpusa poslovno spokojstvo. Očekivali smo sve drugo, samo ne to.

— Odvratno je ispalo — mršti se Černijenko. — Bio sam u jedinicama. Iznenada radist donosi radiogram, uhvatio ga. Adresiran je na komandanta armije. Mi se tućemo, a taj izveštava komandanta da „bežimo”... Naime, dolazio nam je samostalni tenkovski puk kao pojačanje. A taj je pomislio da se neprijatelj probio u pozadinu. Obuzela ga je panika, i još nekoliko takvih kao što je on... I eto, javio je. Još je smatrao da čini herojski podvig...

Černijenko nije imenovao načelnika veze. Sve svoje prezrenje izlio je u reč „taj”.

— Uhapšen je. Neka vojni preki sud rešava da li je budala ili provokator. Kažite Nikiti Sergejeviču: korpus će se tući do poslednjeg čoveka, ali neće pobeći.

Već se smrkavalo kad smo se N. S. Hruščov, Žuravljev i ja popeli na uzvišicu južno od našeg komandnog mesta. Trebalo je da sutra ta uzvišica postane osmatračnica i sada je Podgorbunski sa svojim izviđačima produbljavao rovove i postavljao dvorogi baterijski durbin. Umesto kape na glavi je imao siv prašnjav zavoj. I leva ruka mu je visila na zavoju.

Podgorbunski se propisno predstavio Hruščovu i mirno je odgovarao na pitanja. U njegovim rečima se nije osećalo nervozno junačenje. Ali oči su mu kao i uvek bile blistave i žive.

— Šta je to sa vašom rukom i glavom? — upita Hruščov.

Podgorbunski se sumorno osmehnu:

— Slučajan metak (pokaza na glavu), ali ovo nije slučajan bajonet (klimnu glavom na ruku).

Kada smo se udaljili i kada sam ispričao Nikiti Sergejeviču o Podgorbunskom, on primeti:

— Prljavi tragovi prošlosti postepeno će nestati, to je sitnica... Međutim, taj čovek je, po svemu sudeći, natprosečnih sposobnosti. S takvim bi se trebalo pobliže upoznati. Pričekajte, molim vas.

2740: 37

Nikita Sergejevič se vrati Podgorbunskom. Oni su išli uzvišicom, čas nestajući iza padine, čas se ponovo pojavljujući.

Zatim Nikita Sergejevič otpusti Podgorbunskog i leže pored nas na travu vlažnu od rose ...

— Sutra će opet biti žega ... Koliki su današnji neprijateljevi gubici?

— Oko sto četrdeset tenkova — odgovori Žuravljev, koji je kao i uvek pamtio sve cifre. — Mi smo izgubili trideset sedam.

Ispred nas se pružala panorama nedavnog boja ... Naduvene ivice rovova, bezbrojni levkovi nalik na tragove od boginja. Daleko, daleko na horizontu vertikalni stubovi dima. Oni svetli, gotovo prozračni od benzina su nemačkih tenkova koji dogorevaju, a crni od goriva sovjetskih tenkova.

Nije prošao ni pun sat, a ja sam već imao priliku da se uverim da rovovi samo izdaleka izgledaju kao neprekidne linije.

Retko gde su se sačuvali zidovi i grudobrani. Svuda se vide tragovi gusenica, koji zaokreću na ovu ili onu stranu iznad rovova. Sve je zbrisano, preorano, izriveno.

U ostacima rovova nalaze se ostaci vodova, četa, bataljona. Vršiti se tiha reorganizacija, koju niko ne kontroliše.

— Hajde, poručniče, zapisuj u svoju vojsku. Nas sedmorica smo preostali od cele čete.

I poručnik zapisuje. Još jutros je komandovao vođom, u podne je zamenio ranjenog komandira čete, a sada su u bataljonu svega tri oficira, i on već kao da komanduje bataljonom.

Procedura zapisivanja nije komplikovana.

— U uvali se nalazi kuhinja. Saopštite prezimena četnom starešini. Neka vas stavi na hranu.

— To, to, družo poručniče, nama je glavno hrana. Sa Nemicima i sami možemo ratovati. Naš desetar Močalov

razume situaciju ništa gore no bilo koji pukovnik i zna da postavi zadatak.

— Ko? — pitam ja iz pomrčine.

— Gardijski desetar Petar Močalov.

I već se čuje drugi glas kako viče:

— Petro! Zove te neki starešina!

— Eto, sreli smo se — stiskam tanku i čvrstu Močalovljevu ruku.

— Da, družo generale, sreli smo se, iako sam danas mislio da će, ukoliko se sretnem sa nekim, to biti jedino na nebu.

— Kakvom ste jedinicom komandovali danas?

— Otkud znam? Da je odeljenje — nije odeljenje, da je vod — nije vod. A šta sam imao i da komandujem? „Plotun — pali! ...” ili „Bombe bacaj! ...”

— Ma ostavi — familijarno prekida svoga komandira vojnik, onaj isti što ga je upoređivao sa pukovnikom. — A ko je izabrao momenat za protivnapad?

Naređujem komandantu bataljona da desetara Močalova postavi za komandira voda.

— Ne — popravljam se ja — ne desetara, već potporučnika. Sutra će biti potpisana naredba ... Balikove, uzmite od druga Močalova potrebne podatke.

— Pa, vi ste, družo generale, jednom zapisivali nešto o meni — tiho kaže Močalov.

Dobro što je mrak te niko ne primeti kako je pocrveneo član Vojnog saveta armije.

Ali, i Močalov se oseća neugodno od sopstvenih reči. Hoće da ih zagladi nekako:

— Ispada da mi je suđeno da budem komandir voda, pa bio sa učilištem ili bez njega.

— Ništa, ništa, družo potporučniče — veselo ga teši neko od njegovih potčinjenih — neće Vas poslati dalje od fronta i neće vam dati ništa manje od voda. A vama, s obzirom na vaš slabašan telesni sastav, nije ni potrebno ništa više od voda.

Vojnici se bez zluradosti smeju svome novopečenom komandiru. On se, međutim, namršti i poče usredsređeno grickati nokte:

— Dosta je bilo kikotanja, idite, momci, da večerate. Vasiljeve, uzmi i za mene.

Močalovljev glas već zvuči zapovednički.

Balikov takođe ode da večera. Puštam i poručnika — komandanta bataljona. Ja i Močalov ostajemo sami. Sedimo na lafetu topa kome je polomljena cev.

Dobivši dozvolu, Močalov brižljivo zavija debelu cigaru, zvanu „kozja noga”, vadi pravo iz džepa od čakšira krdžu i štedljivo je sipa. Njegovo uzano lice sa tankim nosom je zamišljeno, oči su malo zatvorene.

— Interesuje me — Močalov duboko uvlači dim — da li u štabu armije, fronta ili tamo u Moskvi, znaju za kad je predviđena nemačka ofanziva.

— Sumnjam da tačno znaju — odazivam se ja.

— To je loše — odlučno reče Močalov.

— Takve stvari se obično ne mogu saznati. Po svemu sudeći, neće im još zadugo potrajati baruta.

— To baš hoću da kažem — prihvata Močalov — neće im zadugo potrajati. Zna li šta kod nas govore vojnici? Nemač je izgubio snagu. Još malo i — malaksaće. Šteta što štabovi to tačno ne znaju. Kad bi se o neprijatelju imali svi podaci, zaista bi se odlično moglo ratovati.

— Tako nešto nikada nije bilo, niti će biti.

— Razume se, ja sam to prosto maštao... Hoćemo li do početka iduće školske godine završiti rat, ukoliko ovde Hitleru ništa ne pođe za rukom?

— Ko zna.

— A ako završimo, hoćete li vi da se zauzmete da me odmah demobilišu? Poći ću da studiram na brodogradilišnom institutu.

— Ako se završi, zauzeću se...

Iznad naših glava tutnje noćni bombarderi, „rusfeneri”, kako ih zovu Nemci. Iznad linije fronta putanje granata protivavionskih topova presecaju noćno nebo. Na

desnom krilu čas utihne, čas se opet čuje štekatanje mitraljeza.

Pojavi se Balikov, napominjući celim svojim izgledom da smo se nepotrebno zasedeli i da je već vreme da krenemo dalje.

Ustadoh. Močalov odmah skoči i zauze stav „mirno“.

— Dakle, vi ste ono ozbiljno mislili u vezi sa unapređenjem? — nesigurno upita on, oborivši pogled.

— Najozbiljnije.

— Mogu li sutra staviti oficirske epolete?

— Možete.

— Staviću epolete, ali zvezdice neću, sve dok ne stigne naređenje. U prvoj borbenoj liniji, hvala bogu, nema garnizonskih patrola. U redu?

— U redu — pristadoh, stežući uzani i čvrsti Močalovljev dlan.

U toku noći sam propešačio podosta kilometara duž prednjeg kraja naše armije. Čitav prednji kraj smo podelili na tri dela. Dve trećine su pale u deo Katukovu i Žuravljovu.

Trebalo je sopstvenim očima videti šta se tamo radi i svojim ušima čuti šta govore i misle vojnici koji su odbili desetine nemačkih napada. Nikakvi izveštaji i podaci pa ma kako bili podrobni i iscrpni, ne mogu zameniti sopstvene oči i uši.

Na vatrenom položaju lovačkog protivtenkovskog puka, pored topa 76 mm, čija je cev uperena u nebo, na šatorskom krilu leži komandant diviziona kapetan Mironov ranjen u glavu i stomak. Mironova su na savetovanjima i partijskim aktivima često isticali kao primer. To je bio energičan starešina, fanatično zaljubljen u artiljeriju.

Gledao sam njegovo telo u kome su se jedva mogli otkriti znaci života, i sećao se tog dugonogog crnpu rastog lepotana od dvadeset osam do trideset godina. Pričalo se kako je jedna pevačica, koja nam je doputovala u posetu sa frontovskim umetničkim ansamblom, videla Mironova i tako se zaljubila u njega da je počela da mu piše pisma

i šalje pakete, pa je, staviše, molila da je upute u njegov divizion kao medicinsku sestru. Lako je moguće da su sve to priče. Šta sve neće vojnici pripisati svom voljenom komandantu! I desetine onesposobljenih tenkova, i suze zaljubljenih lepotica, i retko mudre reči...

Večeras se Mironov borio kao nišandžija...

Poginuli donosilac municije leži pored komandanta diviziona. Na istom takvom šatorskom krilu sa uzicom kojom se vezuje kapuljača.

Komandant puka major Pustovalov — Mironovljev vršnjak i prijatelj — sedi na zemlji, po turski skrktivši noge, i grančicom tera muve od ranjenikovog lica.

Odakle u polju, daleko od ljudskih naseobina, toliko muva? Kako su se samo brzo okupile, osetivši krv i zadah leševa!

Taj smrad je tako jak da borci ponekad ne mogu da jedu. Jedinice za sahranjivanje ne izlaze na kraj sa svojim poslom. Poginule dovlače u rovove i tu ih na brzinu zatrjavaju.

— Druže Pustovalove — dodirujem majorovo rame — pobrinite se za puk. Povežite se sa pešadijom i tenkistima — možda je potrebno da promenite vatrene položaje?

— Da, da, odmah — ustaje Pustovalov — samo da dođe lekar i evakuišu Kostju i ja ću sve uraditi... A zasad vas molim za dozvolu da ostanem ovde...

Odlazim od topa. U rovu se neutešno pograbilo malo telo, od tihog plača tresu se ramena sa vodničkim epoletama, po kojima se rasula kosa, dobivši na mesečini mekanu, srebrnastu boju.

— Neka se isplače — govori mi kapetan Kozeljski, Mironovljev zamenik za MPV. — Ona mu je bila kao žena, voleo ju je... to se rečima ne može iskazati. Samo su krili. Niko za to nije znao osim mene i majora Pustovalova... Mironov je ovako rezonovao: kad je vojnik bez žene i starešini ne dolukuje da se ženi... A možda će ga i izlečiti? Ona će krenuti s njim u bolnicu. Major Pustovalov je dozvolio.

Eto koliko vrede sve te priče o pevačici!

Stojim iznad rova i posmatram šiljata ramena, koja se tresu. I meni se najedared učini da nije mesec, već nemilosrdna nesreća posrebrila kosu sklupčane žene — vojnika.

Na jednom mestu mene i Balikova grubo su oslovili iz pomrčine:

— Ko se to još vucara?

Rekoh ko sam. Ali onaj koji je postavio pitanje nije bio sklon da se smilostivi:

— Nije vam ovde mesto, družo generale. Ovamo će Tretjakov dovesti svoje ljude. Može da se napravi gužva.

Ne otrpeh:

— Ko vas je to naučio da vi bolje od mene znate gde je moje mesto? Predstavite se i podnesite izveštaj o situaciji.

— Komandant motopešadijskog bataljona kapetan Fokin. Nervi popuštaju...

— To nema nikakve veze sa situacijom.

— Tačno... Kriv sam... Vodnik Tretjakov, partijski rukovodilac motopešadijske čete, preuzeo je komandu kada su svi oficiri izbačeni iz stroja. Prvi je u bataljonu poveo četu u protivnapad. Našli su se između nemačkih tenkova i pešadije. Odvojeni od automatičara, tenkovi su se zadržali. A automatičare Tretjakov ne pušta. Zavukao se sa borcima u nekakve rovove i Nemci nikako da ih iščakaju. Podržavamo ih vatrom, ali im ne polazi za rukom da se probiju. Sada je pola dva. Dvanaest sati Tretjakov tamo vodi borbu. Malopre sam mu naredio da se povlače. Svakog časa treba da naiđe. U ovakvoj situaciji treba imati oko. Da ne dovuku za sobom fašiste. Zato čoveku i popuštaju nervi.

Balikov leže sa automatom, a ja izvadih mauzer i otkočih ga.

Čekali smo dvadesetak minuta, možda i trideset. Ispred nas se neočekivano pojaviše ljudske figure. Puze.

Nije mnogo ljudi preostalo u četi vodnika Tretjakova. On sam je bio triput ranjen. Nije mogao da ide. Njega i još petoricu su vukli na šinjelima. Pa ipak, Tretja-

kov je nastavio da komanduje, sve dok se četa nije našla u rejonu svoga bataljona.

Nemci su se kasno osvestili. Poslali su za našim borcima otprilike jedan vod automatičara. Ali noću, i to još bez tenkova, automatičari su se držali na pristojnom odstojanju. Nisu bili bogzna kako uporni i mi smo ih brzo odbili. Stavih nov šaržer i vratih mauzer na svoje mesto.

Tretjakov se nalazio u levku, u poluležećem stavu. Osećalo se da s mukom izgovara svaku reč. Ali nije mogao tek tako, ne oprostivši se, da ostavi svoje drugove.

— Čim vam pošaljem adresu, napišite sve kako treba... Onako izdaleka objasnite gde ratujete... Molbe za prijem u Partiju predao sam partijskom rukovodiocu bataljona...

Tada me primeti:

— Druže članе Vojnog saveta, imam s vama nešto... Momci, ostavite nas za trenutak nasamo... Evo šta sam hteo. Dobro smo se pripremili za borbu, greh bi bilo žaliti se na starešine. Ali Nemač nas je opet prevazišao u tenkovima. Dokle će to tako da ide? Nije veliko zlo što oni imaju više tenkova. Nevolja je što su naši topovi i tenkovi slabi u borbi protiv „tigrova”. Potreban je nov tenk.

— Postoji takav tenk, uskoro će ući u naoružanje.

— Znači, istina je što se priča? Hvala na dobroj vesti... I trebalo bi još, po mome mišljenju, staviti na T-34 jači top, a u protivtenkovskoj artiljeriji imati topove većeg kalibra... Ne mogu sve to da dokažem naučno, obrazovanje mi je malo. Ali kao partijski rukovodilac obavezan sam da slušam šta ljudi govore i sam svojom glavom mućnem.

— Koliko mi je poznato, inženjeri konstruktori rade u tom pravcu, druže Tretjakove. Ali ipak, ja ću preneti vaše mišljenje Vojnom savetu. Ako se svi saglase s njim, pisaćemo onima gore. Ja sam na vašoj strani.

U levak su se zavlačili vojnici jedan po jedan:

— Zbogom, Sergiju Saveljeviću.

— Gledaj da ozdraviš.

— Piši pisma...

Na krilu Babadžanjanove brigade neočekivano sretih Kapustjansku. Na njenoj bluzi svetlucale su uzane epote sanitetskog kapetana.

— Šta vi radite ovde? — začudih se ja. — Vaše je mesto u sanitetskom vodu.

— Lekarevo mesto je tamo gde je potrebna njegova pomoć — odgovori mi Kapustjanska poučno.

Ona se promenila od one večeri kada sam je video prvi put. Figura joj je izgubila zaobljenost. Oči i obrazi su joj upali. Pletenice više nisu bile obavijene oko glave, već su se savijale pozadi u tešku punđu. Ta jednostavna frizura i neobična mršavost činili su je starijom, i ona je ličila na strogu, pomalo suvoparnu nastavnicu.

Ukratko mi je objasnila zašto je došla ovamo sa trojicom boraca, naoružanih ašovima.

Prilikom eksplozija bombi velikog kalibra i teških granata vojnici često bivaju zasuti zemljom. Nije uvek moguće otkopati ih odmah. A borba se nastavlja, jedinica po deset puta menja mesto. Zato je Kapustjanska odlučila da raskopava „sumnjiva mesta”. U toku ove noći otkopana su petorica.

— Doduše, kontuzovani su i ranjeni, ali će živeti — zabaci Kapustjanska glavu.

— U ime vojnog saveta ja vam se zahvaljujem — rekoš svečano.

Ponosna žena se najedared zbuni:

— Ma ostavite, družo generale, zašto se zahvaljujete?

Umeša se Balikov:

— Po propisima treba da odgovorite: služim Sovjetskom Savezu.

Ta primedba dokusuri ženu:

— Oh, šta ja to govorim, izvinite, molim vas. Ružno je ispalo. Ali nikada nisam čitala nikakva vojna pravila.

— Moraćete da pročitate — nije prestajao Balikov.

— Ipak ste kapetan.

U povratku naletesmo na sanitetske ekipe sa psima, koje su tražile po polju. Gromkim lavežom psi su najavljivali svojim pratiocima da su u žitu pronašli ranjenika.

Iznad horizonta se podizalo spokojno sunce. Ono je nagoveštavalo iznuravajuću žegu, precizno bombardovanje, tačnu artiljerijsku vatru i bezbrojne tenkovske napade.

Katukov, Žuravljev i Šalin, neobrijani i upaljenih očiju, očekivali su me u štapskoj zemunici. Mi smo morali da svedemo bilans borbi u prvih četrdeset osam sati i izvedemo zaključke iz onoga što smo videli, čuli, čitali u redovnim i drugim izveštajima i saznali od zarobljenika.

Šalin saopšti rezultate noćnog izviđanja. Neprijateljska grupacija prema nama nije se promenila. Po svemu sudeći, i neprijateljski planovi se nisu izmenili. Najjača neprijateljska jedinica — tenkovski SS korpus — spremila se za skok na liniju koju su posele Krivošejinove jedinice.

Noću, po Katukovljevom naređenju, dve tenkovske brigade i brigada protivtenkovske artiljerije bile su privučene na spoj dva korpusa, upravo onde gde je neprijatelj juče uspeo da se uklini.

Za noći je pristiglo još nekoliko artiljerijskih pukova, koje je Vatutin poslao kao pojačanje našoj armiji.

Ali bez obzira na sve, mi smo bili svesni da je situacija opasna, naročito na levom krilu. Tu su hitlerovci bili odlučujuće nadmoćni u tenkovima, i to baš u onim „tigrovima” i „panterima” o kojima je uznemireno govorio ranjeni partijski rukovodilac, vodnik Tretjakov.

Katukov i Žuravljev su isto kao i ja došli do ubeđenja da je porasla zrelost i duhovna čvrstina vojnika, podoficira i oficira. Naš uobičajeni princip borbene obuke: sticanje znanja za jedan komandni stepen više, potpuno je opravdao sebe. Borac je mogao da zameni komandira odeljenja, a komandir odeljenja — komandira voda.

U svojoj poruci trupama Vojni savet je rezimirao rezultate prvih dva dana borbi i odredio osnovni zadatak: ne propustiti neprijatelja u Obojanj.

5.

7. juli je jedan od najtežih dana kurske epopeje. Proveo sam ga u brigadi kojom je komandovao potpukovnik Lipotenko, nedavno naimenovan na tu dužnost.

Uoči i za vreme kurske bitke u našoj tenkovskoj armiji je vršeno nešto nalik na prirodnu selekciju višeg starešinskog kadra, koji je zatim predvodio pukove, brigade i korpusse sve do Berlina.

Iskusni štapski oficir Lipotenko je prvi put samostalno komandovao u borbi, i može se reći da nije loše komandovao. Bio je miran, nije se žurio, nije donosio brzoplete odluke pod uticajem prvog uznemirujućeg izveštaja. Ali pošto bi doneo odluku, čvrsto se pridržavao nje.

U kurskoj bici ja sam se naročito naučio da cenim izdržljivost i sposobnost da se i u najtežim trenucima ostane komandant, da se razume situacija, odmeri, da se donesu i ostvare odluke.

7. juli se sav sastojao od „najtežih trenutaka”. Toga dana neprijatelj je probio drugi odbrambeni pojas na spoju naše armije i 5. gardijskog tenkovskog korpusa. Posle toga front naše armije je bio okrenut ne samo na jug nego i na istok. On se produžio za dobrih desetak kilometara, a naše jedinice su bile proređene. I to podobro proređene!

Pred veče je na komandno mesto opet stigao N. S. Hruščov. Saslušao je Katukovljevič izveštaj. Pogledao je izveštaj o gubicima, koji je Šalin bio pripremio. Vrteo je izvesno vreme listić u rukama, a zatim nas je ispitivački pogledao.

— Vojni savet fronta zna za težak položaj armije. Preduzimamo mere. Na obojanjski pravac pristižu strategijske rezerve. Vašu armiju ojačavamo protivavionskom artiljerijskom divizijom, dvema tenkovskim brigadama, pešadijskom divizijom i pukom gardijskih minobacača. Nađite im najbolju primenu.

Nikita Sergejevič opet pažljivo pogleda svakog pojedinačno:

— Po naređenju komandanta fronta preduzimaju se delimični protivudari u zoni susedâ. Ne samo front nego Vrhovna komanda vam dolazi u pomoć. Njen predstavnik maršal Vasiljevski je odredio čitavu Drugu vazduhoplovnu armiju da isključivo vama ukaže podršku.

Kod tih reči Katukov odahnu s olakšanjem. Naši gubici su se mogli objasniti pre svega neprijateljskim bombardovanjem i nadmoćnošću hitlerovaca u vazduhu.

Nikiti Sergejeviču nije promakao taj rečiti uzdah Katukova. On jedva primetno zažmiri:

— Shvatite: ni front, ni Moskva ne mogu u ovom trenutku uvoditi u borbu rezerve određene za ofanzivu koju očekuje Ukrajina, čitava zemlja, svi čestiti ljudi na zemlji... Imajte u vidu: Hitlerov štab i lično Hitler nezadovoljni su Hotom. U Berlinu besne zbog neuspeha kod Kurska. Hot i sva njegova kamarila neće žaliti vojničku krv samo da povrate svoju „nekadašnju slavu“... Potrebno je da se naši borci dobro snalaze u situaciji, da je shvataju, i to kako vojnu, tako i političku. Kad smo već tu, šta vi preduzimate u tom smislu?

Referisah Nikiti Sergejeviču o propagandnom radu u brigadi kojom je komandovao Lipotenko. Zamenik komandanta brigade za MPV potpukovnik Jacenko sa članovima političkog odeljenja danima nije napuštao jedinice. Uveče su vođeni razgovori, čitane su novine i leci. Poruka Vojnog saveta je čitana pred strojem gde god je to bilo moguće. Prošle noći su održani mitinzi u dva bataljona.

— Da li je svuda tako? — zaustavi me Hruščov.

— Ne, nije svuda...

— To je ono. Referišemo o najboljima. A o rđavima — skromnost nam ne dozvoljava... Sazovite političko odeljenje armije...

Posle savetovanja u političkom odeljenju uputih se Babadžanjanu. Tu su pristizale brigade Burde i Gorelova, određene za protivudar.

U dubokoj jaruzi čovek se teško orijentiše. U žbunju su se sabile komore streljačkih pukova, sanitetski bata-

ljon, autokolone. Tenkisti se maju oko dotegljenog onesposobljenog T-34. Na pretrpljena bombardovanja podsećaju polomljena drveta i naduveni trupovi konja sa raskrećenim nogama. U levkovima već teče život, u njima vojnici jedu ili spavaju. Babadžanjanov štab ne treba da se plaši vazdušnih i artiljerijskih napada. Zemunice i skloništa su duboko ukopani u strme padine jaruge.

Kada sam prilazio Armovoj zemunici, na sivoplavičastom nebu ranog jutra počeo je da zuje prvi nemački bombarderi.

— Ne sviđaju mi se ove jutarnje ptice — zabaci glavu Babadžanjan. — Rano počne onaj koji hoće mnogo da uradi.

Toga dana hitlerovci su se odrekli utvrđenog rasporeda, laganog ustajanja i mirnog doručkovanja. Hot je hteo da dobije u vremenu. I mora se priznati, 8. jula njemu je to pošlo za rukom. Fašistički tenkovi su krenuli napred pre nego što su se naše brigade koncentrisale za protivnapad.

Odozgo je, ne gledajući kuda gazi, trčao Katukov.

— Zakasnili smo ... zakasnili ...

On ljutito opsova i dohvati telefonsku slušalicu.

Šalin je izveštavao: počelo je bombardovanje celog prednjeg kraja.

— Javite to Nikiti Sergejeviču, molite za avijaciju! — viknu u slušalicu Katukov. — Sokolovi nešto dugo spavaju.

Moje i Katukovljevo prisustvo vezivalo je ruke Babadžanjanu. Izdajući naređenja, on je iskosa pogledao na našu stranu. Njemu se činilo da nemamo u njega dovoljno poverenja, čim smo došli jednog ovakvog dana. Povrh svega, pojavio se i komandant korpusa general Krivošejin, koji je ne tako davno bez ikakvih zadnjih misli predlagao da se Armo pošalje na usavršavanje ...

Međutim, situacija je svakog minuta postajala sve usijanija i Babadžanjanu više nije bilo do predstavnika.

Katukov mu stavi ruku na rame:

— Armo, rat i onako stvara nervozu. Ne treba još komplikovati.

— Razumem, družo komandante — klimnu Armo glavom i dodade: — Na Kunjina navaljuju tenkovi. Šaljem četu protivtenkovskih pušaka. U rezervi ostaju samo topovi 45 mm . . .

Do nas su dopirale potmule eksplozije, koje su se sli-vale u jedan opšti tutanj. Kad bi se tutanj stišao, čuli bi se isprekidani pucnji tenkovskih topova, razgovetni rafali mitraljeza i nešto slabiji rafali automata. Iznad jaruge su zviždale naše i nemačke granate. Ranjenici su žurno smeštani u kamione i na zaprege. Na mesto gde su stajali šatori sanitetskog bataljona štrčale su samo raklje na koje su postavljana nosila i hrpe krvavih zavoja i vate.

Nisam zatekao Kortiljova, Babadžanjanovog zamjenika za MPV. On se još od noći nalazio u Kunjinovom bataljonu. U slušalici sam čuo njegov glas, koji je bitka izmjenila:

— Tenkovi su prešli preko nas. Ponavljam: tenkovi su prešli preko nas. Kreću prema vama, spremite se . . .

U zemunicu kao vihor ulete Babadžanjan. Njegovo crnprasto lice je posivelo: toliko je bio prebledeo.

— Bogomilove — okrete se Armo načelniku štaba, koji je skakutao nad kartom — organizuj kružnu odbranu. Svi puške u ruke!

Iznad jaruge brzo pročišta granata i zari se u suprotnu padinu. Pucanj i eksplozija su se gotovo sliili. Tukli su tenkovi ili „ferdinandi”.

Bogomilov oslušnu zviždanje parčića i pokri kapom glavom, koja je počela da ćelavi:

— Jasno, družo komandante.

Katukov je nestrpljivo vrteo ručicu telefona.

— Da je nešto teške artiljerije — nesigurno zamoli Babadžanjan.

— Znam — odseče Katukov.

Najzad se javi komandant artiljerije Frolov i Katukov u nekoliko reči ocrta situaciju:

— Potreban je manevar vatrom. Razumeš? Okreni artiljerijsku grupu. Razumeš? Udri po linijama . . .

Frolovu i nije trebalo detaljnije objašnjavati.

Sa Mihailom Jefimovičem i Armom pentrao sam se po padini jaruge. Duž njene gornje ivice, u iskopanim rovovima, već su se nalazili oficiri štaba, pisari, borci sa sabirne stanice.

Ispred nas je sve bilo zaklonjeno gustom zavesom dima i prašine. Najedared tu zavesu iskidaše desetina eksplozija. Zemlja pod nogama sitno zadrhta. Artiljerija — tuče li tuče. Takav zid tenkovi nisu mogli probiti.

Kada se vatra utiša i dim donekle razide, mi spazismo u daljini neprekidan lanac nemačkih tenkova. Nije bilo moguće dokučiti koji su od njih oštećeni, a koji čitavi. Lanac počeo da se miče — po svemu sudeći, nemački tenkisti su dobili neko naređenje. „Tigrovi” i „panteri” se razrediše, pokušavajući da zaobiđu pokretnu zaprečnu vatru.

Između nas i nemačkih tenkova nema nikoga i ničega. Nekoliko stotina metara spaljenog polja. I to je sve. Artiljerija tuče izdaleka, sa zaklonjenih položaja, razbacanih negde iza jaruge.

Katukov se sav pretvorio u dvogled. Mahinalno mrmlja:

— Prestrojavaju se . . . Zaobilaze klinom . . . Miriše na tamjan . . .

Poslednje reči mi šapuće na uho, ne odvajajući oči od dvogleda.

Armo ćuteći stavlja ispred nas na grudobran protivtenkovske granate okrenute ručicama nagore. Bogomolovu se zaglavio okvir i on nikako ne može da ga skine. Pored njega vojnik namešta puškomitraljez. Stigli su i radisti sa sivim sanducima radio-stanica. Priljubivši se uz zemlju, telefonisti vuku žicu. Nema ni komande, ni vike.

Talas eksplozije, međutim, ponovo preprečuje put tenkovima. Artiljerijski izviđači, za nas nevidljivi, znaju svoj posao. „Tigrovi” i „panteri” ponovo su zastali kao skamenjeni u dimu.

To se ponavlja više puta. Nemci ne prestaju da traže pukotinu. Naši artiljerci spuštaju ispred nas vatrenu zavesu. Međutim, tenkovi su sve bliži i na kraju, očigledno će se probiti. Od njih deset probiće se pet, ali će se ipak probiti.

To shvata svaki od onih koji su se naslonili na zid rova. Ali, svaki ne shvata posledice takvog jednog proboja.

Druže „Sto prvi — Volga”, — odjednom podseća na sebe radista sa slušalicama na glavi, šćućurio se u čošku i niko ne obraća pažnju na pozivne znake koje on monotono ponavlja.

— Druže „Sto prvi — Volga”, zove vas „sto prvi — kindžal”.

„Sto prvi — kindžal” je Gorelov — brzo se dosećam. Nije moguće da je već spreman?

Katukov se naginje nad radio-stanicu.

— Jesi li se potpuno koncentrisao? Podmetnuli su ti, veliš, bokove? Vidiš li čitavo bojište? A veza sa ...

Mihail Jefimovič upitno gleda radistu.

— Koji je pozivni znak za Burdu?

— ... Imaš li vezu sa „sto prvim-šrafom”? ... Je li sve provereno? Onda na posao!

Nemački tenkovi ponovo vrše pregrupisanje. Tačnije, to rade jedni a ostali nastavljaju s paljbom i opipavaju polje granatama. Negde ovde u zemlji pritajili su se ruski artiljerijski osmatračići vatre, a možda i ruski protivtenkovski topovi.

Uzimajući iz Katukovljevih ruku slušalice, radista se neobazrivo uspravi i odmah stropošta razmrskane lobanje.

— Senja, Senja, šta ti je? — u nedoumici ga drmusa za rame njegov pomoćnik. — De, šta ti je?

— Nema više tvoga prijatelja Senje, sinko — tiho izusti Katukov — pao je Senja u borbi za otadžbinu.

Krv iz razmrskane glave kaplje na sivi sanduk radio-stanice, na izlizane čakšire i uvijače drugog radiste.

Tenkovi su završili pregrupisavanje i, hvatajući više udesno (ne sluteći da su se približili Gorelovu), nastavljaju tvrdoglavo kretanje. I — zaustavljaju se. Zaustavljaju se pre nego što do nas dopire moćno bubnjanje eksplozija.

Prve plotune brigada je ispalila iz zasede. Oni su primorali nemačke tenkiste da naglo zakoče i okrenu kupole. Ali dok hitlerovski strelci uhvate na nišan ciljeve, Gorelovljeva brigada će uspeti da probije bokove na samo jednom tenku.

Svakom od nas ote se uzdah olakšanja.

Najedared primećujemo: nad rov se nadnela breza. Njeno lakirano lišće, ako se čovek uspravi, blista i treperi pred očima. I kao sneg čista kora takođe blista na suncu.

Malopre su se prema nama kroz zaprečnu vatru probijali nemački tenkovi i fašističke nišandžije su hvatale na nišan ivicu jaruge i usamljenu brezu. Sada, međutim, hitlerovcima nije do nas. Oni se okreću na drugu stranu, da bi zbrisali Gorelovljevu brigadu.

Brigada izlazi iz zasede i kreće prema neprijatelju. Ispred nje je vatreni val, usmeren preciznom rukom artiljeraca. Nemci imaju više tenkova. Ali naša artiljerija je moćnija i aktivnija. A i avijacija je danas dobro potprašila Nemce. U tenkovima sede vazduhoplovni osmatrači. Dovoljno je da kažu jednu reč i jurišni avioni, gotovo dodirujući zemlju, reaktivnim zrnima tuku „tigrove”, dok lovački avioni zapodevaju borbu sa neprijateljskim bombarderima. Na usijanom nebu svaki čas dolazi do munjevitih dvoboja, neshvatljivih za nas dole na zemlji. Čovek ne može uvek da dokuči čiji avion pada dole, ispustivši rep od plamena i dima. Ponekad avion, kojim je na izgled više nemoguće upravljati, najedared pokušava da izmeni svoju strmu putanju padanja i odgodi neumoljivi susret sa zemljom.

Sa kakvom samo upornošću naš zatupasti jastreb izbegava ateriranje na teren koji zauzimaju nemački tenkovi! Ali, zemlja je sve bliža . . . Plamen se ne vidi. Jedino se u poslednjem trenutku pojavi ispod krila pramen dima.

Nije uspeo da se izvuče. Stropoštao se ispred čelnih „tigrova”. Oni iz neposredne blizine, sa nekih pedesetak metara, kao da se zabavljaju, pucaju u njega.

Drugi, pak, goreći kao mazivom natopljena kućina, pade ispred jaruge. Iz njega iskoči figurica i brzo-brzo poče da puži prema nama.

Dežmekasti, kratkonogi pilot sa pištoljem u okrvavljenoj ruci isprsi se pred Katukovom. Kroz rupu na kombinizonu videle su se čupave grudi. Kod kolena mu je na dugačkom kaišu, landarala velika torba za sekcije.

— Oborio sam dva „junkersa”... I sam sâm trenuo... Strelac — radista je poginuo. Njegovo prezime je Varfolomejev, rođen je dvadeset druge godine, od Voronježa. Na frontu je treći dan... Molim vas, družo generale, da me kolima odbace do aerodroma. Moram još u toku današnjeg dana da letim!...

Pilotova gornja usna sa tankim brčićima jedva primetno drhti.

Odletele lovce i jurišne avione smenjivali su novi. Naša avijacija se trudila da očisti nebo od „junkersa” i „fokevulfova” i zaštititi svoje tenkove. Da nije bilo nje, situacija Gorelovljeve brigade bi bila krajnje žalosna. Gorelov je privukao na sebe neprijateljske snage, koje su u najmanju ruku bile dvaput nadmoćnije. On je precizno usmerio bočni udar, onemogućio „tigrovima” prodor u dubinu i vezao ih u borbi. Ipak, nestalo je preimućstvo iznenadnosti. U dimu i prašini dve tenkovske bujice su naišle jedna na drugu. Nemci potiskuju brigadu, koja je izvršila na njih protivnapad i, koristeći svoju brojnu nadmoćnost, pokušavaju da je stegnu u klešta.

Katukov preko radio-stanice požuruje „Sto prvog-šrafa”, potpukovnika Burdu, a preko telefona saznaje od Salina situaciju na drugim sektorima. Nemci su naneli udar po našem desnom krilu i očigledno očekuju da mi prebacimo jedan deo snaga sa obojanjskog pravca. Šalin smatra da se ispod Obojanja ne sme uzeti ni jedan tenk, ni jedan vojnik. Katukov je saglasan s tim:

— Neka se sami brane. U krajnjem slučaju, može se poslati nešto avijacije... Malo, vrlo malo. Ovde se sve rešava...

U našem rovu je došlo do teritorijalnog razgraničenja. Desno od breze nalazimo se Mihail Jefimovič i ja sa našom radio-stanicom i telefonistima; levo od breze — Babadžanjan, Bogomolov i njihovo „gazdinstvo“.

U rov se teško svaljuje vojnik u šinjelu. Metak mu je iskidao obraz. Ne može da govori, mumla i trese platenom vojničkom torbicom. Verovatno mu je potreban Babadžanjan. Spazivši komandanta brigade, ljuljajući se ide prema njemu, pruža mu torbicu i nemoćno seda na zemlju. Armo nestrpljivo istresa sadržinu torbice. Na dno rova lete olovke, komad sapuna, iskrzani kovrti, aluminijska kašika, parče hleba, zvezda sa kape. Ali sve to nije ono što se traži. Aha, evo je, stranica iz sveske ispisana okruglastim Kortiljovljevim rukopisom. Babadžanjan je pročitao i pruži meni.

Kunjinov bataljon je odbio jak napad neprijateljske pešadije. Kunjin je ranjen. Ne može se evakuisati. Kortiljov je preuzeo komandu nad bataljonom.

— Da li će Kortiljov uspeti da izađe na kraj? Nije Napoleon — Armo se zamisli za trenutak, ali odmah umiri sebe: — A ko je Napoleon? Jesam li ja Napoleon? Naš Kortiljov je hrabar čovek...

Katukov preko radija precizira sa Burdom poslednje detalje. Zatim hvata vezu sa Gorelovom:

— Drži se, Voloda. Aleksandar počinje, Armo će pomoći.

Mihail Jefimovič je digao ruke od šifrovanih pozivnih signala i ne primećuje prekoran pogled radiste. On komandante brigada jednostavno oslovljava po imenu.

Pre jedan sat Gorelov je preduzeo protivnapad u bok neprijatelja, odvlačeći Nemce od obojanjskog drumu i spasavajući tako komandno mesto Babadžanjana. Sada Burda nanosi nov udar, spasavajući Gorelova. Tenkovi napadaju uz podršku jurišnih aviona. Ali uspeh se ne postiže tako lako. „Tigrovi“ i „panteri“ nisu navikli da

se povlače. Oni to čine lagano, nerado, besno odgovarajući topovskom i mitraljeskom vatrom.

Najzad nastaje zgodan momenat za protivnapad Babadžanjanovih bataljona. I baš u tom trenutku veza se prekida. Radio-stanice ne odgovaraju, telefonska linija je iskidana. Armovo lice bleđi, postaje sivo. Ugrizavši se za usnu, on poluglasno šapuće psovke. Zatim, ne rekavši nikome ni reči, razjaren pentra se na brezu. Grane se naginju u rov, lišće dodiruje lica. Katukov, ne ispuštajući iz ruku telefonsku slušalicu, pogledom prati komandanta brigade.

Šalin saopštava da je napad na desnom krilu odbijen i da će celokupna avijacija opet početi da radi za nas. Tako je naredio Hruščov.

Ali i Nemci su bacili u borbu lovce i bombardere za obrušavanje. Fugasna bomba pada nedaleko od nas. Za njom leti Babadžanjan zbačen s drveta vazдушnim talasom. Prilikom pokušaja da ga uvuku u rov, on glasno ječi:

— Ne, nisam ranjen... Izgleda da sam slomio nogu.

Neko viče dole, u jarugu:

— Kapetana Kapustjansku kod komandanta brigade!

Armo leži na leđima i tiho razgovara, kao da se obraća samom sebi. Posle svake reči se ujeda za donju usnu bez kapi krvi.

— Zašto Kapustjanska? Zar nema lekarskog pomoćnika?... Vrlo luckasta žena... Trpa se tamo gde ni muškarci nisu obavezni...

Najedared, kao da se seti nečeg ružnog, Babadžanjan se mršti i ječi:

— Ah, Kortiljov, Kortiljov...

— Šta se s njim desilo? — pita Katukov iz rova.

— Ništa. To i jeste zlo što se ništa nije desilo... Njegov sused kapetan Geler je poveo svoj bataljon u napad, a Kortiljov ga nije podržao... Pa, video je da Nemci popuštaju...

Kapustjanska prekide komandanta brigade:

— Druže potpukovniče, dozvolite bolničarima da vas odnesu.

— A ako ne dozvolim?

— Odneće vas bez dozvole.

Ona je opet lakonski kratka i neumoljiva.

Vojnici lako podižu mršavog potpukovnika i oprezno ga nose dole, na dno jaruge.

Katukov, lomeći ljutito olovku, piše ceduljicu Kortiljovu, prekorevajući uzgred političke radnike, koji su dobri na jeziku, a kada treba dejstvovati . . .

— Ne padaj u vatru — opominjem ga — ni svaki trupni oficir dobivši iznenada da komanduje bataljonom, ne bi se dosetio, kako da postupi u ovakvoj situaciji . . .

Ali ni meni nije prijatno zbog očigledne smetenosti Kortiljova. Da li će mu najzad pasti na pamet da sada nisu dovoljni partijsko-politički rad i lična hrabrost. Potrebna je i veština ratovanja.

Kada je uspostavljena veza sa bataljonom, začuh glas Kortiljova:

— Naređenje sam dobio i shvatio. Sve sam shvatio, izvršavam . . .

„Da li je sve shvatio?“ — pomislih.

Uskoro je Gorelov javio da je napad hitlerovaca odbijen. On sa Burdom goni fašističke tenkove, koji se povlače.

Gelerov bataljon je potisnuo nemačku pešadiju. Kortiljov je takođe uspeo da napreduje.

To nije bila velika pobeda i mi je nismo precenjivali. Nismo sumnjali u to da će hitlerovci, pošto se brzo pregrupišu, do mraka preduzeti još nekoliko napada. Pa ipak, to je bio uspeh. Neprijatelj, koji je nameravao samo da napada i koji za to nije bio loše pripremljen, bio je prinuđen, bez obzira na svoju nadmoćnost u tenkovima, da se povuče nazad. Njegova nadmoć se topila pred našim očima. Nju su poništavali protivtenkovski topovi, tenkovi T-34, mine koje su postavili inženjerci i bombe pešaka.

U našem aktivnom otporu, u harmoničnosti protivudara, u sadejstvu rodova vojske i suseda osećala se nova snaga armije, koja je odsad bila spremna da ispolji

staljingradsku upornost u odbrani i staljingradsku mu-
njevitost u napadu.

Posle pauze, kada je sunce počelo da se kloni prema
zapadu, general Hot je dovukao rezerve i opet pustio na-
pred svoje tenkove. Ponovo je odjeknulo zavijanje bom-
bardera za obrušavanje, ponovo su se razlegle eksplozije,
i njihova grmljavina je ispunila vazduh, koji je treperio
od žege. Nastavljene su borbe na prilazima Obojanju.

Katukov je otišao da dočeka nove tenkovske pukove,
koje nam je kao ojačanje poslao general Vatutin. Sve do
večeri sam ostao u rovu ispod usamljene breze. Odavde je
Bogomolov, koji je u teškom trenutku zamenio Babadža-
njana, komandovao brigadom.

Uveče, kada su nestali nemački avioni a plavo nebo
postalo hladno i prazno, krenuh u susedne brigade. Tre-
balo je da u toku noći obiđem i prepune bolnice.

Gorelov je sa oficirima sumirao rezultate dana. Posle
njegovog izveštaja ispričah o situaciji na drugim odse-
cima i o stanju naše armije.

Da li ćemo dugo biti u odbrani? Ne, po svemu sudeći,
kratko. Iscrpećemo i iznurićemo neprijatelja, a onda —
napred.

Savetovanje je održavano na blago nagnutoj obali ob-
rasloj vrbama i pri svetlosti tek izašlog meseca. Pre nego
što će otpustiti oficire, Gorelov najedared odobri:

— Svi koji to žele mogu se okupati.

Zatim pogleda na časovnik na kojem su svetlele ska-
zaljke, i dodade preciznije:

— Rok — deset minuta.

Tamna reka se zapeni od belih tela, jakih zaveslaja
ruku i radosne gungule. Milina koju je osećalo vrelo telo
od prohladne tekuće vode, potisnula je svaku pomisao
na rat.

— Kako bi bilo da se i mi okupamo? — tiho reče
Gorelov, mašivši se pređice na opasaču.

— Vrlo rado ...

Posle deset minuta na reci je ponovo zavladao mir.
Na obali nema nikoga osim mene i Gorelova. Sedeli smo

u gaćicama na pesku. Gorelovu je mokra kosa padala na oči. On ju je vraćao rukom nazad. Ali ona se opet rasipala po čelu.

Posmatrao sam njegova široka ramena, koja su se vlažno sijala, i muskulozne grudi. Voloda je duboko, sa nasladom, udisao vazduh, ispunjen mirisom trave, reke i vrbaka. Krupne nozdrve su blaženo podrhtavale, oči su bile poluzatvorene. Taj čovek je danas predvodio brigadu u borbi, njegov tenk, kome je bila iskidana gusenica, pola sata je nepomično stajao pod vatrom. Od stotina parčadi metala, koja su fijukala unaokolo, njemu je dovoljno bilo jedno...

— Ništa ne mari. Ako izuzmemo to što su nas Nemci preduhitrili jutros, za sve ostalo se ne moramo stideti — glasno razmišlja Gorelov.

On napravi obruč od vrbovog pruta i vešto ga baci u reku. Obruč pade na traku mesečine, razbi je, i lagano otplovi zahvaćen maticom.

— Kako je Armo? — zainteresova se Gorelov.

— Lekar kaže da je ili naprslina ili prelom.

— Koji lekar?

— Kapetan Kapustjanska. Sećate li se, vi ste se onda za nju zauzimali...

— Sećam se — osmehnu se Gorelov — a sada ću opet da molim.

— Za nju?

— Za sebe. Moj lekar je danas poginuo. Onaj mladi što je tek nedavno završio fakultet. Jedanput nam je pričao o vitaminima...

Nisam žurio sa pitanjima, a bez pitanja, Gorelovu nije bilo lako. On ispruži ruku, slomi još jedan prut i njim počne snažno da udara po vlažnom pesku.

— Molim da premestite kapetana Kapustjansku u moju brigadu... Da, sve dosad u brigadi nije bilo žena. Hteo bih da napravim izuzetak od tog zaista čudnovatog pravila...

On ponovo umuče, uzalud očekujući moja pitanja.

— Nadam se da vi ne mislite da ja to radim iza njenih leđa? ...

Imao sam više puta priliku da razmatram slučajeve kada su pojedini oficiri pokušavali da dobiju u svoje jedinice medicinske sestre ili vezistkinje, a zatim s izlišnom starešinskom upornošću maltene iznuđivali njihovu blagonaklonost. Nisam sumnjao u Gorelovljevu plemenitost, pa ipak ta rečenica: „Nadam se da ne mislite da ja to radim iza njenih leđa“, nije za mene bila suvišna.

— Mogao sam da izdejtstvujem njen premeštaj i mimo vas — nastavi Gorelov. — Ali to bi bilo donekle nepošteno i kukavički. Zar ne?

— Recimo da je tako.

— A ja neću da u tome bude ni trunčice prljavštine. To znači za mene postaje suviše važno ... Ne izgleda li vam to čudnovato? Takva situacija, a komandant brigade se brine za ... medicinske kadrove?

— Nemate nikakvih razloga za sumnju da sam li-cemer.

— Naravno ne — obradova se Gorelov. — Ali ja sam se, pošteno govoreći, pomalo pribojavao vaše osude. Uopšte ne mogu da zamislim kako će se sve to između mene i nje udesiti. Jedno samo znam: ne mogu bez nje, ne mogu da ona bude tamo, a ja ovde ... I ona, izgleda, takođe ... Vi se s njom, verovatno, ne poznajete?

— Ne, zašto?

Ispričah mu o našem noćnom susretu, o mojoj zahvalnosti i njenoj zbunjenosti.

— Da, da, to upravo na nju liči — osmehnu se Gorelov, sav srećan — i ponosna, i plašljiva, i ta potreba da uvek pomaže ljudima. Čak i onda kada izgleda da se više ničim ne može pomoći ...

Gorelovljevo priznanje je bilo za mene potpuno neočekivano. Razgovarajući te noći sa ljudima, obilazeći bolnice, ja sam se u mislima stalno vraćao na to. Razume

se, nisam osuđivao Volodu. Ne, radovao sam se njegovoj sreći. I mada sam malo znao Kapustjansku, ona mi je izgledala kao čovek koga bih želeo da vidim pored Gorelova.

Sledeći dani — 9, 10. i 11. juli — nisu primetno uticali na promenu situacije. Hitlerovci se nisu odricali svojih planova. Oni su uporno tražili slabo mesto u sistemu naše odbrane i u svaki udar ulagali sve raspoložive snage. 9. jula počeli su sa napadom u podne, a 10. jula — u četiri sata izjutra. Njihov štab je bio elastičan i vešt. Jedinice su se, ne bojeći se gubitaka, trudile da izvrše naređenja. Čas ovde, čas onde one su upadale u naše položaje i potiskivale naše borbene redove. Međutim, nije im polazilo za rukom da postignu opipljiv uspeh: naša odbrana je za njih bila isto tako teško savladljiva kao i 5. jula. I mada su se oni donekle približili Obojanju, osvajanje toga gradića ostalo je za njih neostvarljiva mašta.

Neprijateljeva upornost se zasad nije smanjivala, ali je njegova snaga očigledno sahnula. Sada je svaki napad mogao da bude poslednji. Zato je on, verovatno, bio tako neumoran. Upravo 10. jula, pretposlednjeg dana njihovog napada na obojanjskom pravcu, Nemci su naneli najveće gubitke našim dvema tenkovskim brigadama.

Nama nije bilo lako. Hitlerovci su se odrekli svoga pedantnog reda i borbe su ponekad vođene i dan i noć. Ali na našoj strani je bilo stalno preimućstvo dobro organizovane odbrane, čvrsto zaštićene gustom artiljerijskom vatrom. U zemlju ukopani tenkovi često su bili van domašaja neprijatelja i njima je polazilo za rukom da mu nanesu velike gubitke, pre nego bi ih otkrio.

Bez obzira na gubitke, naša armija je stalno dobijala u snazi. Svakog dana su se u našem štabu pojavljivale nepoznate starešine novih jedinica — pukova, pa čak i divizija — koje su nam pristigle u pomoć sa drugih odseka fronta ili iz pozadine.

General Čistjakov i njegov štab uspeli su vrlo brzo da obnove svoju armiju, da apsorbuju popunu i organizuju sadejstvo. Uveče 9. jula armija je već dobila samostalnu odbrambenu zonu.

Već od prvih dana rata učestvovao sam u mnogim borbama koje su imale za cilj da zadrže neprijatelja. To su teške borbe. U njima se stalno oseća neprijateljeva taktička i operativna nadmoćnost, njegova volja, koju nam je nametao.

Međutim, kod Kurska mi nismo osećali gorčinu poraza čak ni kada smo se povlačili. Ni jedan vojnik nije sumnjao u našu nadmoćnost i u to da će u određenom trenutku stići naređenje i da će nadmoćnost biti realizovana.

Štiteći Obojanj, mi smo stalno osećali na sebi budan pogled Vojnog saveta fronta, znali smo da je Moskva informisana o svakom sukobu. I u trenutku kada se brigada povlačila na novu odbrambenu liniju, u velikim štabovima se premeštala zastavica na karti i donosila nova odluka.

Naravno, i ovde je bilo neuspeha. Ali, nije bilo snuženosti i potištenosti. Negde unutra skupljana je energija za napad.

Zamaskirane oblacima prašine, putevima su se kretale prema frontu beskrajne kolone: pešadija, artiljerija, tenkovi . . .

GLAVA III

1.

Ravnoteža je trajala dvadeset četiri časa. Tukle su nemačke baterije, kružili su nemački avioni. Ali tenkovi, probojna snaga napada, nisu se pojavljivali.

Naša artiljerija je odgovarala nemačkoj, naši lovci su se bacali na bombardere za obrušavanje. Međutim, naši tenkovi, ukopani u zemlju i maskirani granama breza i lešnika, nisu se pojavljivali.

Sutrašnji dan je sazrevao iza prve borbene linije. U uvalama, šumicama, pored bolnica, radionica za opravku, pekara i slagališta, svuda gde se na bilo koji način moglo skloniti od optičkih instrumenata hitlerovih pilota, pritajili su se novi, putnom prašinom pokriveni tenkovi T-34. To je bila tek prispela 5. tenkovska armija pod komandom generala Rotmistrova.

Pešadija se smestila ispod drveća, u jarcima pored puteva, levkovima, pored stogova sena. U praznim ambarima i šupama razmestili su se pukovski štabovi armije pod komandom generala Žadova.

Za nedelju dana borbi hitlerovci su iscrpli svoje ofanzivne mogućnosti i malaksali. Zarobljeni oficir je mračno ćutao kada smo ga na saslušanju podsetili na Hitlerovo hvalisavo naređenje: „... Vaša pobeda treba više nego ikada ranije da u celom svetu učvrsti uverenost u to da je pružanje bilo kakvog otpora nemačkoj armiji u krajnjoj liniji nekorisno ...”

Ambiciozni plan kurskog revanša za Staljingrad, koji je razradio Hitlerov štab za leto 1943. godine, propao je.

Jedino su se na karti srele moćne strele, koje su poletele iz Orela i Belgoroda. Desilo se obrnuto od onoga što je očekivao Hitler.

Kurska izbočina je počela da poprima onaj oblik koji je imala do početka jula.

Ali, sa koliko smo truda i žrtava plaćali svaki metar toga ispravljanja!

Kretao sam se po rovovima, koji su još pre nekih nedelju dana bili naši, zatim nemački, a sada su opet naši. Pod nogama — pocepane armijske novine „Za uništenje neprijatelja” i nekakav ilustrovani berlinski časopis. Pored deformisane torbe za gasmasku, koja je očigledno njenom vlasniku služila kao neka vrsta ranca, vide se crni okviri za nemački automat. Na zidu zemunice i dalje stoji karta sveta — jedna od onih što smo ih slali jedinicama. Na drvenim ležajima, na slami koju su prostrli još naši vojnici, nalaze se sivozeleni šinjeli. U zemunici se oseća stran miris.

Rov vijuga kroz ugaženu, mestimično izgorelu pšenicu i prekida se ispred uzane rečice, koja se može preskočiti iz zaleta. Na obali stoji „panter”. Njegova dugačka cev je savijena nadole, kao da hoće da se napije vode.

Gust vrbak je stegao potočić, nadneo se nad njim. Ja i Balikov gazimo pravo po vodi. Ispod čizama se ugiba mokri pesak. Na okuci je eksplozija raznela žbunje. U nos udara zadah leševa.

Leže trojica Nemaca. Jednome je noga otkinuta, a za drugu dvojicu je nemoguće utvrditi gde su pogodeni. Levak se ne vidi.

— Verovatno granata — glasno razmišlja Balikov. — Da, da, protivtenkovska granata ... A evo i našeg ...

Borac leži okrenut bokom prema potočiću. Na ramenu se izdigla vojnička epoleta bez traka. Lice mu je u vodi.

Balikov se naginje i raskopčava na grudima džep mokre bluze. U gumenoj futrolici za zavoj nalazi se kandidatska karta: Šarahin ... Pavel Semjonovič.

Ne... ne mogu da se setim. Na kandidatskoj karti je laki potpis Bojarskog.

— Znači da je iz brigade potpukovnika Burde — primećuje Balikov i sastavljenih obrva, grizući kažiprst, pokušava da se seti. — Čini mi se da sam negde čuo to prezime... A možda i nisam... Šarahin... Druže generale, vi ste onda na zasedanju partijskog biroa u zemunici zapisali... U onoj zemunici gde su na zidu Suvorov, Čapajev...

Prelistavam notes: cifre, šeme, tone goriva, municije, pitanja upućena Vojnom savetu... I najedared: „Šarahin Pavel Sem.” U sećanju oživljava sve, do najmanjih detalja i najsitnijih podrobnosti: ravnomerno drhtavi plamen dve sveće utisnute u čauru i mlad vojnik naduvenih obraza i devojačkog glasa: „Tući se do poslednjeg daha... Uništavati fašističke okupatore”.

Koliko li si dana bio u Partiji, redove Pavle Šarahinu? Dva ili tri? Ali taj staž, koji se može satima izmeriti, vredi koliko i duge godine.

— Kod nas je danas Šalandin poginuo — reče Goretov, čuvši od mene priču o Šarahinu. — I on je imao dva-deset godina. Komandir posade tenka. Poznao sam njegovog oca. Nastavnik akademije. Posle učilišta nagovarao je sina da stupi u akademiju. „Ne” — veli on — „hoću na front”. Bila su njih dva prijatelja — Šalandin i Jura Sokolov. U brigadi imamo još jednog poručnika Sokolova. Sat pre vašeg dolaska Jura je sedeo tu kod mene i sećao se svoga prijatelja. Šalandin nije zatekao Petrova. Ali je čuo za njega. I u svom tenku T-34 napisao je crvenom bojom: „Za uspomenu na Nikolaja Petrova...” Danas je četa Bočkovskog izvukla za čitavu brigadu. Izbili su napred, a granate na izmaku. Unaokolo „tigrovi”, „panteri” i automatičari. Bočkovski je naredio da se svako samostalno probija. Jura Sokolov i Šalandin su se povlačili poslednji. Šalandinov tenk je planuo. On onda okrene

svoj tenk u plamenu i naleti na „tigra“ ... Jura je sve to svojim očima video ...

Prvi put za poslednje dve nedelje sipila je kišica. Oblak nije prekrrio čitavo nebo — iznad nemačkih linija, u kratkim intervalima kada nisu uzletale rakete, treperile su zvezde. Nije mi se išlo. Sedeli smo, prebacivši preko ramena kišne kabanice.

— Treba ovekovečiti uspomenu — prekide ćutanje Ružin.

— Treba — prihvati Gorelov. — Ali kako? Rat je, hiljade ginu.

— Ipak, treba to uraditi — uporno ponovi „dedica“ Ružin.

Ne rekavši više ni reči, on se uputi u kuću. Izašao je posle petnaestak minuta i pružio mi listić. Zaklonio sam fenjerčić kišnom kabanicom i preleteo pogledom ceduljicu. U njoj se ukratko iznosio podvig Šalandina.

— Po mome mišljenju, na adresu narodnog komesara, sa potpisom Vojnog saveta — kratko objasni Ružin.

— Dedita je u pravu, nema tu šta — saglasi se Gorelov. — Ali eto, nikome nije poznato kako je poginuo redov Šarahin ...

Te iste noći sam pokazao Katukovu Ružinovu ceduljicu. On me sasluša, izvadi iz džepa krnju olovčicu i potpisa se. Telegram je otišao u Moskvu, a u januaru 1944. godine, kada smo već bili u Ukrajini, na desnoj obali Dnjepra, stigla su nas istovremeno dva dokumenta: ukaz Prezidijuma Vrhovnog Sovjeta SSSR o dodeljivanju zvanja heroja Sovjetskog Saveza Voldemaru Šalandinu i naređenje narodnog komesara odbrane da se Šalandin za večna vremena uvrsti u spisak učilišta „V. I. Lenjin“, koje je završio ...

Ali to je došlo posle pola godine. A tada, u julu četrdeset treće, ja sam sutradan posle slanja telegrama u Moskvu opet skoknuo do Gorelova.

— Vas je juče tražio komandir čete Bočkovski — reče mi on. — U četi se saznalo da ste se vi zainteresovali za

Šalandina i Jura Sokolov bi mnogo želeo da vam ispriča o njemu.

— Dobro — pristadoh. I bez toga sam hteo da obiđem Bočkovskog...

Bočkovski je sedeo naslanjajući se leđima na gusenicu tenka. Rozikasti odsjaj zalaska poigravao je na poliranim guseničnim člancima i porciji sa vodom, koju je komandir čete svaki čas prinosio ustima. Stavivši na torbu za sekcije svesku, on je nešto brzo pisao, zatim je prestajao, žmireći pogledao na nebo, i opet nastavljaio da piše. Vojnici koji su sedeli pored njega čuteći su posmatrali svoga komandira.

Primitivši me, Bočkovski brzo skoči, popravi bluzu i predstavi se:

— Gde je Sokolov?

— Evo.

Bočkovski pokaza rukom na hrpu izgužvanih pisama i fotografija, na mali iskrzani notes i komsomolsku člansku kartu. Sve je to ležalo na beloj džepnoj maramici, prostrtoj pored gusenice.

— Kada? — upita Gorelov.

— Pre dva sata... Pišemo majci.

U žestokim borbama povraćali smo svoje položaje. Dešavalo se da na uzanom sektoru fronta operiše istovremeno i do hiljadu tenkova s obe strane. A iznad njih — desetine i stotine aviona. Nigde nema ni granica, ni linija. Samo oblaci dima, isečeni bleiscima pucnjeva i eksplozija.

Zajednička osmatračnica Katukova i Čistjakova bila je isturena napred. To je bila plitka zemunica, iskopana na brzu ruku, očigledno još u proleće. Ulazilo se pravo odozgo, strmim stepenicama. U uglu su naši inženjerci probili rupu za stereoskop. Pre početka borbi u neposrednoj blizini se nalazio aerodrom i u zemunici su se, verovatno, odmarali piloti. Da je uredje kako treba nisu imali ni snage, ni vremena, a ni volje. Ali je uzvišica dominirala okolnim terenom i iz zemunice se videlo bojište. A to je najvažnije.

Danju je bilo gotovo nemoguće probiti se na osmatračnicu. Otvoreni prilazi bili su pod mitraljeskom vatrom. Čistjakovljev ordonans, koji je pokušao da komandantu armije donese ručak, vratio se sa razlupanim termosom.

Kada je pao mrak, na osmatračnicu je došao Nikita Sergejevič.

Stavio je na drveni ležaj mantil i umorno uzdahnuo:
— Pimate li me na konak?

Noću smo izašli iz zemunice, koja nam je svima dojadila, da se malo razdrmano. Hruščov je poveo razgovor o predstojećim borbama za Ukrajinu i o ofanzivi širokih razmera:

— Treba psihički pripremati ljude. Gebels trubi na sva usta da mi možemo napredovati samo zimi. A tu je velika letnja ofanziva, u kojoj naši vojnici još nikada nisu učestvovali.

Kada smo se vraćali u zemunicu, Hruščov, kao uzgred, upita Čistjakova:

— Znači, on nije ni dolazio?

— Nije.

Koliko smo mogli da razumemo, razgovor se ticao člana Vojnog saveta Šeste armije. Do mene su stizale neodređene glasine da se taj član Vojnog saveta nije suviše žurio u prvu borbenu liniju, već je kontrolisao samo bolnice i skladišta.

Član Vojnog saveta je došao u zoru, kada je u zemunici, posle kratke noći, već ključao život. Zvrjali su telefoni, radisti su izvikivali šifrovane pozive. U uglu je Hruščov saslušavao zarobljenog kapetana, koga su upravo dovukli izviđači. General je bio napudrovan posle brijanja, a dugmeta i ordeni su mu blistali. Zauzevši stav „mirno” pored Nikite Sergejeviča, čekao je da se završi saslušanje. Kada je zarobljenik odveden, Hruščov se bez žurbe okrete generalu:

— Slušam vas.

Ovaj se spetlja, tražeći odakle bi počeo.

— U kome puku ste bili juče? — pomože mu Hruščov pitanjem.

— Juče nisam bio u puku.

— A prekjuče? Ili pre tri dana?

Pitanja su padala jedno za drugim. General je nesigurno odgovarao, žaleći se na slabo sećanje.

— Nabrojte mi, molim vas, sve čime ste se bavili u toku poslednja tri dana — zamoli Hruščov i, ne prekidajući ga, sasluša odgovor.

— I to je sve?

— Sve, Nikita Sergejeviču.

— Vi više niste član Vojnog saveta armije. Oslobođeni ste dužnosti. Idite u političku upravu fronta da dobijete novo postavljenje. A usput razmislite zašto se sve ovo desilo . . .

Katukov i Čistjakov su mislili da promene osmatračnicu iduće večeri. Ali, dogodilo se drugačije.

U podne, ne gledajući kuda gazi, u zemunicu je upao nepoznat kapetan sa avijatičarskim epoletama. Pomislio sam da je predstavnik vazduhoplovstva armije i pokazah mu očima na Mihaila Jefimoviča:

— Vama je, sigurno, potreban general Katukov.

— Sve mi je jedno . . . samo brže.

Niz prebledelo kapetanovo lice curio je znoj. On ga je brisao potannelim rukavom, ali znoj je ponovo izbijao.

— Zemunica je minirana! — viknu kapetan.

Na osmatračnici zavlada tišina, svi pogledi se uperiše na kapetana:

— Da, da, ova zemunica. Kada smo se povlačili podmetnuli smo eksploziv . . . sa satnim mehanizmom.

Zemunica opuste. Na izlasku Hruščov reče kapetanu:

— Ne insistiram da se razminira. Osmatračnica se u najgorem slučaju može premestiti. Vi ste, i ovako, ispunili svoj dug. Hvala vam.

— Ne, družo člane Vojnog saveta — primeti ovaj dok ne razminiram neću imati mira . . .

Eksplziv je izvučen. Do eksplozije je bilo ostalo još dvadeset časova. A mi smo nameravali da premestimo osmatračnicu tek posle dvadeset četiri časa.

Ali, nismo imali priliku da se vraćamo u zemunicu. Dok je kapetan, rasturivši drveni ležaj, izvlačio eksploziv, naše trupe su slomile nemačku odbranu i poterale neprijateljske tenkove. Došlo je vreme da se menja osmatračnica.

24. jula front je zamro na onoj istoj liniji odakle su 5. jula počele borbe. Umukao je, zamro. Čistjakovljevi vojnici su se vratili u svoje polurazrušene rovove.

Postoji u vojničkom rečniku reč „analiza”. Za vreme borbi ona se ne izgovara, a čim nastane pauza, čuje se desetinama puta na dan: „Pukovnik vrši analizu”, „U štabu se vrši analiza”, „Oficiri su zauzeti analizom”.

— Nije dovoljno samo dobiti bitku — poučavao je Vatutin. — Treba shvatiti i zašto je ona dobijena. Na taj način se može obezbediti nova pobeda.

Vatutin je došao kod nas, da bi proanalizirao operacije armije u prvoj etapi kurske bitke. To je bio podroban razgovor, bez žurbe, o svakom danu, o svakoj borbi, a naročito — o svakoj grešci. Sećanje i karte su vaskrsavali situaciju i oživljavali nedavno minule događaje. Ponovo su topovi otvarali vatru, tenkovi kretali u napad, a pešadija jurišala... Ali, sada je bilo savršeno jasno kada su oni tukli po ciljevima, a kada — u prazno, kada su napadi bili pripremljeni i blagovremeni, a kada... Šta da se dalje priča... Svaki komandant korpusa i brigade mogao je da vidi sebe sa strane. I to mu baš svaki put nije pričinjavalo zadovoljstvo.

Pa ipak, završivši analizu, Vatutin je rekao:

— U celini, Prva tenkowska armija je izvršila svoj zadatak. U teškim bitkama onemogućila je zamisao nemačkog komandovanja. Vojni savet fronta smatra da su tenkowska armija i njeni korpusi zaslužili naziv gardijski. Materijal se dostavlja narodnom komesaru...

Ispred Vatutina leži notes. Na otvorenoj stranici se vidi stubac ljubičasto ispisanih cifara. U dvadesetodnevnom borbama armija je izgubila oko polovinu svojih tenkova. Veliki su gubici i u ljudstvu.

— Vi se nadate da ćete dobiti popunu. — Po Vatutinovim rečima se ne može zaključiti da li on to pita ili potvrđuje. — Popune neće biti. Ni jedan jedini tenk, ni jedan jedini čovek. Takva je odluka Vrhovne komande.

On spusti na sto snažne ruke, s jedva приметно oteklim prstima i začuta, dajući nam mogućnost da pribavimo vlastite misli. Da nastupamo sa polovinom tenkova i desetkovanim bataljonima? . . .

Vatutin prenosi pogled sa jednog oficira na drugog. Svi sede čutljivi, zamišljeni.

— Mislim — nastavlja komandant fronta — da vrhovna komanda nije mogla, nije imala mogućnosti, da donese drugačiju odluku. Sada su ljudske i materijalne rezerve jedan od najtežih problema. U rejon Kurska, vi to i sami vidite bačene su gigantske snage. One su izvršile prvi deo zadatka, onemogućile su i poslale vražjoj materiji zamisao hitlerovaca. Ali, još nije oslobođena nova teritorija, stanovništvo, žitarska područja Ukrajine. I jug sa njegovom metalurgijom još uvek je u rukama hitlerovaca. Napominjem vam to, drugovi oficiri, da biste vi potražili rezerve kod sebe, da biste bolje čuvali ljude i tehniku . . .

Međutim, kakve rezerve može imati tenkowska armija? Ona ne topi metal i ne montira mašine, ne vrši mobilizaciju, ne kompletira rezervne i marševske čete i pukove. To je, razume se, tako. Ali, bojišta su u našim rukama. Tenkovi sa iskidanim gusenicama, probijenim bokovima, onesposobljenim kupolama, oštećenim motorima — nalaze nam se pod rukom. Pruži ruku, mrdni malo levo-desno, možda ćeš uspeti da vaskrsneš ohlađeni čelik? Iz dva, tri, pa čak i četiri oštećena tenka — jedan čitav, i to je dobro.

Unutrašnje ljudske rezerve armije su bolnice i komande rekonvalescenata. U streljačke jedinice se vraćaju

laki ranjenici. Ali, među tenkistima takva ranjavanja nisu česta. U tenk ne može uleteti metak ili parče. Tenkistu ako nešto tresne, dobro ga tresne, ako ga opeče, dobro ga ispeče.

Vozači tenkova, nišandžije i komandiri posada nisu zadržavani u armijskim bolnicama, već su evakuisani u pozadinu. Treba dugo čekati na njihov povratak. Sem toga, ne dešava se često, ni izdaleka često, da se prezdreveli tenkista vrati u svoju jedinicu.

Lekari su, iz najboljih pobuda, ranjene tenkiste upućivali u evakuacionu bolnicu čak i onda kada to nije bilo baš naročito potrebno. Zašto? Prvo, što ranjavanja u tenku imaju svoje specifičnosti i što njihovo lečenje nije lako. A drugo, težili su da što pre oslobode nosila ili krevete za novopristigle ranjenike. Sastavljajući ranjenički karton, oni nisu razmišljali ko se pred njima nalazi — vozač tenka ili automatičar.

Glupo bi bilo prekorevati lekare za to. Tim pre što im Vojni savet ranije nije postavljao takve zahteve. Ali, sada je proizlazilo da i lekari tenkovske armije treba da uče i usavršavaju svoja znanja.

3. avgusta u zoru — jutro je bilo tiho, mirno, iz jaruga se teško izvlačila i rasturala magla, — grmnući su divizioni „kaćuša”. Njihove plotune je prihvatila sva artiljerija — od one najvećeg kalibra pa sve do pukovske.

Tri puna sata naše baterije i avioni su preoravali zemlju, obavijenu uznemirenim dimom, mešajući je sa komadima betona, greda, armature i neprijateljskih tela. Za to vreme tenkovi su se privukli neposredno iza prednjeg kraja.

I vojnici, zauzeti u rovovima jednostavnim priprema za juriš, s olakšanjem su odahnuli: znači, starešine su govorile istinu o tenkovima...

Kao nadošli potoci sticale su se prema prednjem kraju naše odbrane borbene mašine sveže tenkovske armije pod komandom Rotmistrova. Tenkovi se nisu dugo zadržavali i ponovo su se ustremljivali napred, kao da

su na tim položajima zastajali tek da bi udahnuili vazduh u svoja čelična pluća.

Verovatno će samo tenkista, i to onaj koji je počeo da ratuje u leto četrdeset prve godine, moći da shvati osećanja koja su u tim trenucima obuzela mene, Katukova i Getmana. Stajali smo uspravno u rovu i žudno posmatrali naše T-34, koji su se prestizali, eskadrile munjevito brzih jurišnih aviona i bombardere, koji su veličanstveno raširili krila po nebu.

Ali neću reći celu istinu ako prećutim uznemirenost, koju nije mogla da odagna čak ni ta radost.

Nema govora, na polaznom položaju je stegnuta pesnica sposobna da razdrobi u paramparčad neprijateljsku odbranu. Ali, zatim, u nastaloj breši, pesnica će se pretvoriti u pet raširenih prstiju — i tada je svaki prst sam za sebe. Tada će se naši proređeni korpusi, naše desetkovane brigade naći u teškom položaju.

Mi ništa nismo govorili, ali je svaki shvatao misli onih drugih.

Gde sve nismo bili — izusti najzad Katukov — gde sve Hitler nije nameravao da nas sahrani! ... Hajdemo, inače ćemo zaostati.

On mladički lako iskoči iz rova. Uspravno, čvrstim korakom, kao da je na vežbalištu, uputi se svome tenku.

Hitlerovci su očekivali sve drugo, samo ne našu ofanzivu. Njihovi štabovi nisu mogli ni da pomisle da su ruske jedinice, posle krvavih iscrpljujućih borbi kod Obojanja, sposobne da napadnu davnašnju, dobro pripremljenu odbranu. Tu liniju svoje odbrane Nemci su pripremali gotovo od same zime. Vatrenih tačaka, minskih polja, žičanih prepreka i Brinovih spirala ovde je, sigurno, bilo ništa manje nego na ozloglašenom „atlantskom bedemu“, kojim je Gebelsova propaganda plašila naše spore saveznike ...

Ali i prilikom najsmotrenijih priprema hitlerovci su zbog sopstvene gluposti svaki čas dospevali u teške situacije. I to i u krupnim i u sitnim stvarima. Njih je klala nesposobnost da na osnovu zdrave pameti upoređuju sna-

ge — svoje i protivničke, i da trezveno gledaju u budućnost. Oni su se suviše lako prepuštali hipnozi vlastitih hvalisavih fraza.

Štab general-pukovnika Hota je upravo u noći između 2. i 3. avgusta odredio smenu jedinica prednjeg kraja.

Ne može se izmisliti bolji momenat za napad. Artiljerijska priprema je zahvatila i pukove koji su prilazili prvoj borbenoj liniji i one koji su se vukli u pozadinu, sladeći se već unapred odmorom u Harkovu. Na drumovima naši tenkovi su razbijali bujice automobila koje su im dolazile u susret. Nemci čak nisu stigli ni da poskidaju signale upozorenja sa minskih polja. Tako su štrčale oznake „Minen“, koje nisu bile nama namenjene.

U gužvi i panici neprijatelj je zakasnio da digne u vazduh most preko reke. Nemački inženjerci nisu imali pri ruci eksploziv. Oni su žurno iz vedrica polivali petrolejom pod, spremajući se da ga zapale.

Kresnuli su šibicu upravo u trenutku kada su na reku izbili naši tenkovi. Dva T-34, čiji su mitraljezi neprekidno radili, projurili su, ne zaustavljajući se preko mosta. Ostali tenkovi su neodlučno zastali. Plamen je plesao između pocrnelih ograda.

Na onoj strani su se oko T-34 uzdizali i padali crni stubovi. Mašine su bezglavo jurile po obali.

U šlemafonu začuh suv zapovednički glas:

— Napred! ... Na most! ...

Rekoh ko sam i upitah ko komanduje.

— Kapetan Storoženko.

— Prebacujte četu na suprotnu stranu. Ali ostavite deo ljudi da spasu most. On će nam još biti potreban.

— Razumem. Prelazim na izvršenje.

Nagnuh se prema Korovkinu:

— Punim gasom napred.

Napredovanje se odvijalo munjevitom brzinom, dakle — uspešno.

Tek u Tamarovki Getmanov korpus nalete na neprijatelja, sposobnog da vodi upornu borbu. Sedamnaesta tenkovska divizija, koja se ovde bila smestila, nikako nije

želela da odstupa. Kada je naš čelni odred došao nadomak Tamarovke, po njemu raspališe topovi zamaskiranih „tigrova” i „pantera”.

Sustigoh Getmana.

— Neka đavo nosi tu Tamarovku — reče on. — Ostaviću brigadu, a ostali — napred. Naravno, to je rizik. Ali sada ništa nije dragocenije od vremena. Zar ne?

Saglasih se, mada je i meni izgledalo da je rizik veliki. Mi smo se tada još učili veštini munjevitih tenkovskih skokova, kada neprijateljski garnizoni ostavljeni u pozadini predstavljaju običnu pojavu.

Iz dana u dan kurska izbočina je sve manje podsećala na izbočinu. 5. avgusta njeni krajevi su bili slomljeni. Moskva je topovskim salvama pozdravljala oslobodioce Orela i Belgoroda. Neobično praznično, puno obećavajući, zvučala je ta u toku rata prva salva u glavnom gradu, koja je kao eho odjeknula na svim frontovima.

Mi smo zaobilazili Belgorod sa zapada, da bismo presekli jednu od železničkih pruga koje su vodile prema Harkovu.

U noći između 6. i 7. avgusta Getmanov korpus je izbio u blizinu Bogoduhova. Štab se smestio u selu.

I, kao što se to često događa, odmah se našao neko za koga grad ispred nas nije samo naseljeno mesto. Komandir čete kapetan Zamula uporno je dokazivao komandantu korpusa da upravo njega treba poslati u izviđanje.

Getman ne žuri sa odlukom:

— Zašto baš tebe? Po čemu si ti bolji od drugih?
— raspituje se on.

— Ni po čemu nisam bolji. Ovde živi jedan moj poznanik, tačnije, živio je. Na periferiji.

— Kakav poznanik?

— Jedna devojka.

Nezgodniji razlog je teško navesti.

— Možda ti poznate devojke imaš u svim gradovima, sve do same granice — sumnjičavo cedi Getman.

— Za koga me vi smatrate, družo generale — dobroćudno se vređa komandir čete, lopovski sijajući očima —

pa ja ne kažem da mi je to verenica ili žena. Poznanica. Išao sam s njom u bioskop. Ona je komsomolka, učiteljica. Uvek je sigurnije tražiti obaveštenja od svoga čoveka . . .

Uzimam u zaštitu kapetana i Getman pristaje:

— Instrukcije će ti dati načelnik štaba. Povešćeš jednog civila, meštana. Samo pazi, nemoj da mi . . .

Pre nego što se vratila izvidnica, u jednu od seoskih kuća bučno upade grupa partizana i ilegalaca, koja je stigla iz grada. Ali od njih čovek ne može odmah da dobije podatke. Partizani su se upravo sreli sa partijskim i sovjetskim radnicima, koji su se evakuisali četrdeset prve godine. Nema kraja pitanjima, ni broja odgovorima, radosnim i tužnim.

Getman vraća kod partizana:

— Drugovi, dragi drugovi, uskoro sviće, vidite li. Molim vas, saopštite mi sve što vam je poznato o garnizonu u Bogoduhovu.

— Šta ima da vam referišemo, družo generale — mali partizan sa čuperkom kose, koji mu se izvukao ispod kape, uspeo je već da malo pokvasi radost susreta. — Zauzećete grad kao na tanjiru . . . Garnizon spava . . . Svi spavaju koliko god ih ima! . . .

On skida s glave kapu i oteže veselim glasom:

Svi vojnici spavaju u krevetima

I u snu ljube žene.

Samo ja, kao kakav pas,

Na straži moram da stojim.

Vesela gungula, povici, buka, dim domaćeg duvana. Lupaju vrata. U uglu neko, vajkajući se, ponavlja: „Tako, dakle, poginuo je Vasilj Tarasič . . . poginuo je, dakle . . .”

Međutim, Getman se taktično i sa mekom upornošću raspituje kod partizana. Dobija se primamljiva slika: u Bogoduhovu su smeštene građevinske, zaštitne i pontonirske jedinice; nema ni jednog pešadijskog puka; na stanici se nalaze vozovi sa nekakvim materijalom transportovanim iz Harkova.

Oko šest sati vratio se uzbuđeni Zamula:

— Druže generale, u gradu je tišina.

On se osvrte unaokolo. U uglu je sanjivo klimao dežurni telefonista. Smotreno privezana slušalica skliznula je na vrat.

— Koliko smo uspjeli da ustanovimo, pešadije i automatičara nema.

— Jesi li bio kod poznanice?

Zamula se zbuni i postade zvaničan:

— Jesam.

Ipak ne izdrža i odmah pređe na drugi ton:

— Nemojte pomisliti nešto loše, druže generale, ona devojka je poštena. Vodila nas je po gradu i pokazivala gde je šta...

— Samo mi još fali da sada mislim o tvojim devojka. Slobodan si, idi... Telefonisto, daj mi pukovnika Leonova.

Leonovljeva brigada prodrla je na usnule, po seoski zelene uličice Bogoduhova. Gradić se probudi od pucnjeva tenkovskih topova. Kratkotrajna bitka, koja se kotrljala prema jugu, zakačila se za stanicu, ponovo je jarnosno planula i ugasila se.

Korovkin zaustavi ispred komandature. Ovde je bio i komandantov stan. Pređoh preko ćilima i uđoh u spavaću sobu. Krevet u neredu, knjiga pala pored papuča. Na toaletnom stočiću uredno poređan pribor za brijanje. Okruglo ogledalce sa metalnim okvirom, koje može da se okreće horizontalno oko svoje ose. Na drugoj strani nepristojna slika. Kada bi gospodinu komandantu postalo dosadno da posmatra vlastitu fizionomiju, on je mogao da razgleda detaljno naslikane gole figure. Poniklovana čašica sa mutnom vodom još uvek je čuvala toplotu...

Vratih se na ulicu i ne poznadoh svoj tenk: prednji oklop, kupola — sve je zasuto plamenim georginama. Stiže i Getmanov T-34 i njega zasuše cvećem. Svaki tenk

koji bi se pojavio na trgu dočekan je cvećem. Odakle samo toliko cveća u tom malom gradu?

Kroz gomilu se probijao starac sa poslužavnikom, ukrašenim peškirom. Starac je slabo video i otpozadi ga je gurala devojka u beloj bluzi. Deda joj se bez gundanja potčinjavao. Međutim, spazivši moćnu Getmanovu figuru, on ramenom odstrani devojku, isprsi se i veličanstveno podiže poslužavnik. Na izvezenom peškiru nalazila se pljosnata vekna hleba i slanik sa krupnom sivom solju.

Deda se spremao da nešto kaže; ali svi unaokolo počeše da viču i pljeskaju. Svečanost je bila narušena. Getman predade poslužavnik adutantu i zagrlji starca. Ovaj zadrža ruku na epoletama:

— I ranije su nosili takve ... Ali za dobru stvar se može, nije greh staviti ih ... A ti, odakle si?

— Iz sumske oblasti, moji su seljaci — odgovori Andrej Lavrentjevič i, prelazeći na ukrajinski, dodade: — Od siromašnih ...

Bogoduhov je slavio svoje oslobođenje.

2.

Kada čovek stoji pored železničkog nasipa i posmatra blistave, točkovima uglačane šine, i nehotice se iščuđava — zar su samo zato, da bi se stavila noga na tu čeličnu šipku jurili napred tenkovi i jurišala pešadija?

Ali, dovoljno je samo izvaditi kartu, odrediti mesto gde se nalaziš, i tebi će se otkriti istinski smisao munjevitog izbijanja trupa na železničku magistralu. Ne samo da je presečena jedna arterija koja hrani nemačku harkovsku grupaciju, već je presečen i front armije general-pukovnika Hota.

S tim se nemački štab neće pomiriti. On je protiv nas već bacio lovačku i bombardersku avijaciju. Avioni koriste odsustvo protivavionskih topova i u brišućem letu tuku tenkove pravo u „glavu”. Komanda fronta nas je

upozorila da neprijatelj dovlači iz Donbasa suvozemne trupe — dve tenkovske divizije SS.

Situacija se komplikovala. Povrh svega mine. Pošto su došli sebi, hitlerovci su počeli da miniraju puteve, polja, staze — gazove na vodama.

Ali, bilo kako bilo, mi ne smemo da smanjujemo tempo, treba da presečemo sledeću arteriju — drum Har-kov—Poltava.

Zauzevši Bogoduhov, Leonovljeva brigada nastavlja kretanje na jug. Međutim, to više nije trijumfalan marš. Napredovanje je sve sporije i postepeno prelazi u odbranu. Na brigadu su navalili tenkovski esesovski pukovi, dovučeni iz Donbasa. Leonovljevi bokovi su nezaštićeni i hitlerovci se trude da mu zađu iza leđa, opkole ga i unište.

Od Leonova stižu uznemirujuće vesti: neprijateljski napadi se pojačavaju, gubici rastu, nema dovoljno medicinskog personala, ne evakuišu se na vreme ranjenici, malo je zavojnog materijala.

Šatori u kojima je smešten Getmanov štab nalaze se u retkoj šumici, koja se blago spušta prema jednoj sporoj pritoci Vorskle. Između šatora su stazice. Telefonske žice su zakačene za grane jasika i breza. Buketi antena izgledaju kao kakvo tropsko rastinje.

Ispod cerade nepomična podnevná sparina. Na stolu četurica s vodom. Getman čas pije, čas ispira grlo, čas umiva zajapureno lice.

— Dve brigade sam poslao u pomoć Leonovu — referiše on s mračnom odlučnošću. — Evo, pogledajte, ovo je malopre javio Mihail Fjodorovič.

Pukovnik Mihail Fjodorovič Serenko je Getmanov zamjenik za MPV i posle Bogoduhova se nalazi u Leonovljevoj brigadi. Sada kada je Leonov ranjen, on faktički komanduje brigadom. Serenko opet javlja da su granate na izmaku i da nema kuda sa ranjenicima.

— Čime ćete da pomognete? — Getman upravi pogled na mene. — Korpus je dao sve što je imao.

A ja sam se pre dva sata video sa Katukovom i znam: armija je takođe dala sve što je imala. Znam i to što Get-

manu još nisu referisali njegovi spori oficiri iz njegovog štaba: dve brigade koje je on malopre pomenuo usput su se zaplele u borbu i dobro će biti ako do Leonova stignu i dva bataljona.

Ali, nećemo valjda sedeti skrštenih ruku i mirno čitati izveštaje sa kojih kaplje krv!

Preturam po pameti sve armijske i korpusne jedinice. Sve je bačeno u borbu . . . Stop! Puk aviona U-2. Nije bogzna kakva pomoć. Ali, ipak u toku noći može da dohuri granate, prebaci lekare, evakuiše teške ranjenike.

Katukov ne daje odmah svoj pristanak, ali se ipak saglašava.

— Pozabavi se lično tim — čuje se promukao glas u telefonskoj slušalici. — Ja sam vezan za levo krilo.

Samo što je pao mrak iznad drveća su bezazleno zazucale eskadrile U-2. Na to zujanje odgovorili su daleki protivavionski topovi.

Izjutra je na šumski put neočekivano skrenula kolona limuzina. Stražar zaviri u čelna kola i odskoči kao oparen, pozdravljajući puškom.

Zalupivši vratima, iz kola iziđe maršal Žukov. Dok je koračao prema Getmanovom šatoru, oštro pogledujući sve unaokolo, kroz štab kao vetar prolete novost. Plašljivo i s nadom gledali su oficiri za maršalom. Plašljivo — jer su znali da se retko koja njegova poseta završava bez pravičnih i nepravičnih „ribanja”, uklanjanja sa dužnosti i lišavanja čina. S nadom — jer je autoritativni predstavnik Vrhovne komande mogao da pošalje u pomoć jedinice ili ponekad, znajući dobro situaciju, da nađe rešenje.

Ovoga puta razlozi Žukovljeve ljutnje su bili shvatljivi. Situacija je zaista uzimala tragičan obrt, Leonovljeva brigada se našla izolovana. Ali, zašto je potrebno optužiti nekoga i pustiti na volju svojoj nezadrživoj ljutnji, a prethodno ne utvrditi kako treba činjeničko stanje? Priča se kako starešinsko „ribanje” primorava potčinjene da bolje rade, da se brže kreću i shvataju. Ne verujem u to. Getman, koji je pre pet minuta bio čvrst i odlučan, sada se zbunio.

— Ko je u Leonovljevoj brigadi iz štaba korpusa? — upita Žukov.

— Moj zamenik za MPV, pukovnik Serenko.

Getman je referisao prilično smeteno. Tim pre što ga je maršal prekidao. Žukov je shvatio da je Serenko tobože samovoljno odveo brigadu.

— Serenko? Palo mu je na pamet da komesariše . . . Ima preki vojni sud da mu sudi!

Ja ne izdržah i zauzeh se za Serenka. Objasnih situaciju. Žukov me pogleda praznim pogledom.

— Ko je taj?

On je odlično znao ko sam. Mi smo se desetinama puta sretali pre i za vreme rata. Ali, sada me nije poznavao.

— A, član Vojnog saveta? Zastupnik . . .

Tako i ja dobih svoju porciju.

Ipak, maršal se malo ohladi.

Grubost koja se u svesti mnogih oficira moje generacije vezuje za ime maršala Žukova nije bila samo njegova osobina. Ubeđenje da neko ima pravo da uvredi i ponizi potčinjenog širilo se kao zaraza. Uobraženost soldateske, tuđu istinskoj demokratskoj prirodi naše armije, usvajale su izvesne starešine i ponekad je ona postajala njihov stil. Žukovljeva netrpeljivost prema političkim radnicima, koja je s vremena na vreme otvoreno dolazila do izražaja, mogla se, po mome mišljenju objasniti time što su oni, prema svojim mogućnostima, delovali protiv samovolje takvih napoleončića.

Na Getmana, mene i sve ostale Žukovljeva grubost je delovala tako negativno još i zato što smo mi bili „razmaženi” humanim odnosom prema nama komande Voronješkog fronta. Vatutin i Hruščov su vrlo odlučno i strogo znali da zahtevaju i pozovu na odgovornost. Kri- vac nije mogao računati na njihovu snishodljivost. Ali, nikada nisu dozvoljavali sebi ton prezrive uobraženosti, nisu imali gospodsku naviku da ponižavaju onoga koga je vojnička disciplina lišavala mogućnosti da odgovori.

Pišem o svemu tome s nadom i namerno poučno. Ne-ka mlad oficir i možda ne samo mlad, i ne samo oficir, već svaki onaj koji ima pravo i vlast nad drugim — uvek dobro odmeri svoje reči i svoje postupke: nema li možda u njima izvesne nadmene bezobzirnosti i gospodskog prezira prema potčinjenim . . .

Kada je Žukovu dosadilo da grdi i psuje, on mi naredi da ustanovim gde se nalaze brigade poslate u pomoć Leonovu i kako kod samog Leonova stoje stvari.

Prošavši Šarovku — neprimetno seoce južno od Bogoduhova — sustigoh tenkovski bataljon koji se kretao prema Visokopolju. Jutros su Nemci napali taj bataljon i oštetili četiri tenka. Direktan pogodak je razneo kuhinju, od nje su preostali samo makaroni, koji su visili po drveću.

Sve sam to saznao od mršavog komandanta bataljona, koji je imao kesice ispod očiju i spečenu krv na usnama.

— Narod hoće da ždere. Zanimamo se semenkama.

— Gde je pešadija? Ima li je mnogo?

— Izmakla je nešto malo napred. — Komandant bataljona sleže ramenima: — Kako da vam kažem. I njihovo gazinstvo je slično mome. Nije ništa manje očerupano.

— Komandujte pokret. I — napred.

— Razumem — umorno odgovori komandant bataljona.

Pešadija se kretala kroz kukuruz. Debele stabljike su pucketale pod čizmama.

A većina vojnika su dojučerašnji seljaci! Takvu ravnodušnost rađa samo rat. Ovde se čovek može sakriti od nemačkih aviona — i to je dovoljno, sve ostalo nije važno.

Vojnici drže u rukama glave suncokreta, koje su uzeli još na mestu gde su se zaustavili tenkisti. Grickaju semenke i pogledaju na nebo. Neki su se izuli. Cokule i čizme su prebačene preko ramena.

— Kuda ćete? — upitah vojnika čiji je šinjel bio nepropisno savijen i gotov da se svakog trenutka razveže.

— Kuda naredite — odgovori on jednostavno.

— Komandir voda ovamo!

Pritrča poručnik. Kubura revolvera i torba za sekcije landarale su mu na trbuhu. On premesti kuburu na bok, a torbu zabaci na leđa. Ali one su se zbog nečega opet našle na stomaku. Ne, komandir voda nije znao marš-rutu. Komandir čete je rekao nešto o pomoći nekakvom da li puku, da li bataljonu, koji je opkoljen.

Jedino je komandantu bataljona bio poznat zadatak i samo je on sačuvao junačan vojnički izgled.

— Zašto ne obavještavate ljudstvo o zadatku? — začudih se ja.

— Moj zamenik za MPV i partijski rukovodilac izbačeni su iz stroja zbog ranjavanja — treptao je beličastim obrvama preplanuli kapetan. — Jedan čovek ne može da zapuši sve rupe . . .

Okupi se bataljon. Ja u dve reči objasnih situaciju. I kretih dalje . . .

Zasu nas zemlja od granate, koja je eksplodirala ne-daleko od nas, pored jarka. Ustajući, Serenko zastenja:

— Šta vam je, Mihaile Fjodoroviču? — okretoh se.

— On je još prekjuche ranjen — umeša se Leonov. — I kontuzovan je . . .

Komandant brigade, i sam ranjen u slabinu, ležao je na dnu kojekako iskopanog rova.

— O meni je referisao komandantu korpusa, a o sebi ni slova — Leonovljevo ušiljeno lice sa oštrom bradom iskrivi bol. Uglovi tankih usana pođoše naniže, dok se nos pokri bisernim grašćicama znoja. — Ispod bluze mu je zavoj. I čuje samo jednu reč od deset.

Serenko je, međutim, neprirodno glasno izdavao naređenja načelniku štaba brigade:

— Pešadijski bataljon neka posedne položaje desno! Neka čvrsto drži uzvišicu! . . . Tenkisti koji su ostali bez tenkova isto tamo, u streljački stroj!

Načelnik štaba potpukovnik Gusakovski klimao je glavom i nešto pisao levom rukom. Desna mu je visila na crnoj marami.

Ali Serenko nije prećutao samo svoje ranjavanje. Kako sam kasnije saznao, on nije rekao o mnogo strašnijoj nesreći koja se tih dana sručila na njega.

Hoću da iznesem sve što mi se sačuvalo u sećanju o Mihailu Fjodoroviču Serenku.

Nas dvojica smo vršnjaci, obojica seljački sinovi. Obojici nam je život proticao u armiji (doduše, Mihail Fjodorovič je kratko bio u rezervi). Bliska mi je sudbina seoskog nadničara Serenka, koji je kao dečak postao crvenoarmejac.

Mnogi moji vršnjaci su prevalili isti taj put — četa, kursevi, knjige, politički rad. Ako se Serenko nečim i isticao, onda je to svojom prosto fanatičnom neumornošću. Ne govoreći nikome ništa i ni od koga ne moleći pomoć, on je bio u stanju da celu bogovetnu noć presedi nad nemačkim glagolima ili nad šemom tenkovskog motora. On je pripadao onoj kategoriji ljudi koji znaju mnogo više nego što to pokazuju pred drugima. Ali njihova suzdržanost nije rezultat nadmenosti, već skromnosti. Okolina obično oseća skrivenu snagu tih ljudi. Jedne ona privlači, a druge odbija.

Jednom na savetovanju u političkom odeljenju korpusa zamenik za MPV jedne od brigada je izneo mišljenje:

— Treba se brinuti za svoj autoritet. Serenko ga je neljubazno prekinuo:

— Treba vršiti svoju dužnost. Tada će biti i autoriteta.

Svoju dužnost Serenko je vršio sa onom istom neupadljivom fanatičnom neumornošću. On lično je održavao sastanke partijskih rukovodilaca i agitatora, u cik zore je u bataljonskim kuhinjama prisustvovao pripremanju hrane, čučao je u snajperskim zasedama.

Načelnik političkog odeljenja korpusa nije dužan da predvodi tenkovske juriše. I mada sam više puta podsećao Serenka na to, što on nije osporavao, svaki put bi se T-34 Mihaila Fjodoroviča našao ispred svih. U našoj ar-

miji ni jedan politički radnik Serenkovog ranga nije bio toliko puta ranjen koliko on.

Kada je u martu Getmanov korpus prebacivan iz Kurska prema Obojanju, primetio sam da Serenko ide bez šinjela.

— Još nije stiglo naređenje da se nosi letnja uniforma — zaustavih ja pukovnika. — Gde je vaš šinjel?

— Ma . . . zaboravio sam ga u tenku.

Slučajno sam saznao da je on svoj šinjel dao borcu ranjenom za vreme bombardovanja, koga je tresla groznica.

Posle prodora prema Belgorodu i Bogoduhovu sustigao sam noću na maršu četu protivtenkovskih pušaka. S jednim slabačkim vojnikom nosio je protivtenkovsku pušku i pukovnik Serenko. Napravio sam se da ga nisam prepoznao, a on — da me nije primetio.

Da je to bio neko drugi, ne garantujem da ne bih posumnjavao da po svaku cenu želi da stekne popularnost (dešava se to ponekad mojim kolegama). Ali, bez obzira na svoju zatvorenost, Serenko je bio začuđujuće neposredan i iskren. Ranjeniku je zima — na šinjel. Vojnik nema snage da nosi protivtenkovsku pušku — podmetni svoje rame.

Mihail Fjodorovič naročito nije trpeo laskanje i do-dvoravanje. Čim bi ulovio intonacije ulagivanja, postajao je oprezan:

— Pošten čovek nema potrebe da puzi na trbuhu — imao je običaj da kaže.

Serenko je, čak, imao specijalnu reč kojom je žigosao ulagivanje — „polica”. Bezuspešno je bilo svako ubeđivanje da ta reč ima drugačiji smisao.

— Polica je, pre svega, od glagola „poleći” ostajao je on uporan.

Shvati, ako možeš, da li to Serenko govori ozbiljno ili u šali — lice mu je neproniciljivo, obrve sastavljene kao da su ugljem nacrtane.

Upravo u vezi sa njegovom netrpeljivošću prema ulagivanju navođen je ovaj slučaj.

Na dužnosti intendanta korpusa nalazio se neki kapetan Izotov, belozubi pegavi dugajlija. Taj oficir sa „lafovskim“ manirima bio je poznat po bestidnoj servilnosti koja se, naravno, odlično slagala sa njegovim prostačkim ophođenjem sa potčinjenima.

Primitivni Izotov nije shvatio da njegovo ulaganje izaziva Serenkovu netrpeljivost. Mislio je da prosto nije ugodio starešini. Ali, ukoliko se on više trudio, utoliko je načelnik političkog odeljenja bio prema njemu netrpeljiviji. Povrh svega, izašlo je na videlo da se Izotov drsko ponaša prema devojkama-vezistima.

Na zasedanju partijske komisije, koja je razmatrala molbu Izotova za prijem u Partiju, istupio je Serenko i kapetan nije primljen.

Intendant je najzad ukopčao da se takvom čoveku kakav je Serenko ne može podići. Naljutivši se, smislio je da „prikupi materijal“. Počeo je da vreba i prisluškuje. Čučao je u žbunju pored Serenkovog šatora.

Jedne večeri — to je bilo pre nego što su otpočele letnje borbe — kod Serenka je svratila Pimenova, komsomolski rukovodilac čete za vezu. Izotov je odmah zauzeo svoje mesto u žbunju, ne sumnjajući da će „ukebati“ pukovnika: ko veli, znamo mi te askete, čistunce . . .

Serenko je čuo šuškanje u žbunju i ustao:

— Samo trenutak, drugarice Pimenova.

Izašao je iz šatora, obišao ga i zaustavio se pored žbunja u kome se ni živ ni mrtav skvrčio Izotov. I . . . pomokrio se pravo na leđa intendanta.

U Leonovljevoj brigadi služili su Serenkovi sinovi: mlađi Boris kao poslužilac kod topa, a stariji Viktor kao komandir voda. Boris je dospeo u armiju uz očevu pomoć, njegovo godište još nije bilo pozvano i u vojnom odseku frunzenskog rejona Moskve s njim nisu hteli ni da razgovaraju, Viktor pak, posle završetka Saratovskog artiljerijskog učilišta podneo je raport s molbom da bude upućen u korpus u kome su služili otac i brat.

Mihail Fjodorovič nije izdvajao svoje sinove, niti im je bio pokrovitelj. Kada je saznao da je vod poručnika

Serenka zostao na maršu, a da komandir baterije nije pozvao na odgovornost poručnika, on je kaznio komandira baterije. I da ne bi bilo nikakve zabune, objasnio je: „Za liberalizam prema sinu starešine”.

Boris se odnosio prema bratu oficijelno, obraćajući mu se sa „druže poručniče”. Štaviše i kada je donosio majčina pisma, tražio je dozvolu da se obrati. Ne mogu da garantujem da se iza toga smirenog poštovanja nije krilo potajno začikavanje. Nestašni Boris nije imao mnogo sličnosti sa učtivim bratom...

Da, Mihail Fjodorovič nije bio popustljiv prema sinovima. Ali u borbi se najčešće nalazio u Leonovljevoj brigadi i u teškim trenucima njegov tenk se ne jedanput pojavljivao u blizini vatrenih položaja baterije topova 76 milimetara...

Borbe u rejonu Visokopolja već od prvog pucnja odlikovale su se velikom žestinom. Ofanzivna inercija Leonovljeve brigade bila je već naizmaksu. I povrh svega — sveža, odmorna esesovska tenkovska divizija, koja je stigla da utvrdi odbrambenu liniju i isturi napred prethodnicu. Brigadi nije pošlo za rukom da nanese neočekivani udar, a za planski juriš očigledno nije bilo dovoljno snage.

Nemci su odmah osetili da su nadmoćniji i prešli su u protivnapad, pokušavajući da zaobiđu s nezaštićenog boka.

Naši tenkovi su stajali na brisanom prostoru. Ukopavanje se moralo vršiti pred očima neprijatelja i pod njegovom preciznom vatrom.

Tog vrelog leta isušeni jarak duž polja postao je sklonište za ranjenike. Nisu stigli da prostru ni slamu, ni seno. Ranjenici su ležali na goloj zemlji, obrasloj uvelom travom. Mnogi su tu i umrli.

Osmatračnica brigade prvog dana bila je smeštena jedno osam stotina metara južno od jarka. Odatle su se mogli videti naši proređeni borbeni redovi i nemački tenkovi, koji su kao crne kornjače puzili s desne strane iz visokog kukuruza.

Topovi 76 milimetara postavljeni su za neposredno gađanje i u njih je uglavnom polagana nada. Došlo je dotle da je u kritičnom momentu pukovnik Leonov seo u svoj T-34 i sa još dva tenka, u kojima su se takođe nalazile starešine, krenuo napred.

Pošlo im je za rukom da odbiju protivnapad. Ali kada je oznojeni Leonov zajapurenog lica izlazio iz tenka, parče granate ga je pogodilo u slabinu. Komandant brigade je pao pored gusenice. Odnesen je u jarak.

— Kuda me nosite? — prostenjao je Leonov. Hajde nazad na osmatračnicu.

U rovu, u kome je bila smeštena osmatračnica stajao je Serenko bez bluze i košulje. Stezao je rukama glavu, koja je podrhtavala. Telefonist mu je nevešto zavio grudi. Široki zavoj je brzo postajao crven. Kada je telefon zujao, vojnik se, ne ispuštajući zavoj iz ruke, naginjao prema aparatu, a zatim je nešto vikao pukovniku, mičući lagano usnama. Serenko je pratio micanje usana, pokušavajući da se sredi i shvati.

Leonov i Serenko, iako obojica ranjeni, nastavili su da rukovode borbom.

S desne strane su opet napadali nemački tenkovi. U bateriji su tukla samo dva topa od četiri. Serenko je izvijao vrat, gledao kroz dvogled i stereoskop, ali nikako nije mogao da razabere zbog čega ćute ostali topovi. Prišao je Leonovu i, šireći nozdrve, s mukom izustio:

— Oдох u bateriju.

Leonov je znao šta znači pustiti ranjenog i kontuzovanog načelnika političkog odeljenja na vatreni položaj.

— Ne možete. Na vama je brigada.

Serenko nije ništa odgovorio, ali je ostao u rovu.

U tom trenutku na vatrenom položaju se sve izmešalo. Preostali artiljerci — braća Serenko i još trojica — sabili su se oko jednog jedinog topa.

Pukovnik Serenko je video kako je na vatreni položaj baterije upao „panter” i zgnječio taj top. Više ništa nije mogao da vidi mada je i dalje uspravno stajao, ne spuštajući ruku sa dvogledom.

Tek kada je pao mrak, bolničari su izneli Borisa i još dvojicu ranjenih boraca. Za to vreme osmatračnica je morala biti povučena u jarak. Serenko je pronašao sina. On je ležao licem okrenut zemlji obrasloj travom i bezglasno plakao. Otac se spustio pored njega i stavio mu dlan na glavu. Ovaj se nije ni okrenuo.

Uveče je Katukov preko radio-stanice izdao narednje brigadi da se povuče od Visokopolja. Brigada se povlačila kroz izgažene kukuruze. U pomrčini su neočekivano naleteli na nemačku izvidnicu. Kratko puškaranje i mi ponovo umorno koračamo na sever, prema Bogoduhovu, gde je poseo položaj Getmanov korpus.

Izjutra sam, pre svega, poslao u bolnicu Serenka... Međutim, posle jedno nedelju dana telefonirao mi je načelnik bolnice i ljutito saopštio da je Serenko pobegao.

— To je bezobrazluk! Rana mu nije dobra, gnoji — čuo sam u slušalici od negodovanja povišen glas sanitetskog majora.

Odmah sam telefonirao u Getmanov korpus i pozvao Sto drugog. Serenko je kategorički odbio da se vrati u bolnicu:

— Na meni, kao na psu, sve zaraste.

Ali ja sam vrlo oštro pomenuo disciplinu i Serenko se odazvao potmulim glasom:

— Razumem.

Četrdeset četvrte godine smo se sreli u bolnici u Arhangelskom, kod Moskve, gde smo obojica dospeli usled ranjavanja.

Tada, avgusta četrdeset treće godine, naša armijska bolnica nije izlečila Serenka i poslala ga je u pozadinu. Rana je slabo zarašćivala (daleko od onoga „kao na psu...“), ali je konačno ipak zarasla. Serenka su hteli da pošalju na Daleki istok (sluh mu se nije potpuno povratio), ali se on odupro, odbijajući najprimamljivije dužnosti, i isterao je svoje — opet je dospeo na front. A posle nekoliko meseci stigao je sa novom ranom u pozadinsku bolnicu, gde smo se i sreli.

Crna kosa Mihaila Fjodoroviča, kratko podšišana i začesljana na razdeljak, nije sedela. Ali suvonjavo lice je stegla gusta mreža dubokih bora. One su brazdale široko čelo, širile se od korena nosa preko obraza, presecale vertikalno gornju usnu.

— Kako sada da udesim stvar sa personalcima — odgonetao je Serenko. — Samo da me ne iskrcaju na kopno . . .

Mihail Fjodorovič je pokrivaio grudi bolničkim ograćem i nastavljao da korača hodnikom, odupirući se na štap: trenirao je slomljenu nogu. Tako je satima išao gore-dole, uspravan, ne savijajući leđa.

Serenko je izašao iz bolnice pre mene. Kasnije je u dva maha svraćao u bolnicu. Prvi put je bio gotovo očajan.

— Ne može ništa da se učini. Zid. Strašno mrzim da se koristim vezama, ali sada bih to uradio, samo kada bih imao mogućnosti.

On me pogleda sa plašljivom nadom. Ali ja mu nisam mogao pomoći.

Pa ipak, njegova upornost je pobedila i službenici Uprave za kadrove su shvatili: takav čovek se ne može „iskrcavati na kopno”.

Drugi put Serenko je doputovao u Arhangelsko bez štapa i veseo.

— Kažu: „Nema slobodnih mesta u korpusima”. A ja im na to velim: „Pošaljite me u brigadu”. — „Kako, pa to je degradiranje?” Ja teram svoje: „Baš me briga da li je to degradiranje ili unapređenje. Meni je stalo da dospem na front!”

Više se nismo videli. Poslednji put je Serenko ranjen nekoliko dana pre završetka rata. Dosledan sebi, nije otišao u bolnicu. U „vilisu” su mu napravili nešto nalik na ležaj. Tako je putovao.

Desetak dana posle rata u brigadu je stigao načelnik političkog odeljenja armije da odredi političke radnike za demobilizaciju. Pregledali su spiskove i procenili ko će od njih u rezervu, a ko će ostati u kadru.

— Ti treba da se lečiš, druže Serenko, a onda... odmor.

— Ja nemam potrebe da se odmaram — namrštio se Serenko. — Na zdravlje se ne žalim.

— Obezbeđena ti je dostojna penzija — nije slušao general. — Sagradićeš kućicu, sadićeš cveće, podizaćeš unuke... Ma kakve unuke! Ti si još sivi soko — general pogleda u dosije. — Četrdeset četiri godine. Muškarac u punoj snazi...

Serenko je ćutao, i načelnik političkog odeljenja armije dodade:

— Ja kategorički mislim da još danas treba da odeš u bolnicu, a posle u penziju.

Serenko se više nije prepirao. Spakovao je svoj ranac, strpao ga u „vilis” i oputovao.

Noć je bila topla i mračna. Putovali su sa uključenim farovima. Napred su se videle treperave svetle trake kiše. Mokri asfalt je bledo svetlucao. Šofer je tiho pevušio, ljuljajući se za volanom.

Serenko je u poluležećem stavu pušio na svome ležaju, uperivši nepomičan pogled u cirađu koju je nadimao vetar. Najedared je viknuo:

— Stoj!

Ne prozborivši ni reči, izašao je iz kola. Podmetnuo je lice mlazevima kiše, postojao je tako i nestao u pomrčini. Zatim je odjeknuo kratak revolverski pucanj...

Ne opravdavam trenutnu slabost pukovnika Serenka. Ali znam: trenutna slabost može ponekad da obuzme i jakog čoveka. Čak i tako jakog kao što je bio Mihail Fjodorovič Serenko.

3.

Noćno avgustovsko nebo je purpurno od požara. Nemci spaljuju, nemilosrdno spaljuju Ukrajinu: pšenicu, kuće, vagone, ambare, fabrike, mlinove. Da se znoj kojim je sve to natopljeno nije osušio, vatra bi bila nemoćna.

Noću se borbe obično stišavaju i nebo s crvenim rubovima treperavo osvetljava sliku narodne nesreće.

Tihe noći su zbog nečega strašnije od dana ispunjenih tutnjavom.

Štab armije se prebacuje na drugo mesto. U neprozirnoj pomrčini kolonu vozila predvodi Šalin, priznati specijalista tog suptilnog posla. Ako se poveća brzina — kolona će se prekinuti, ako se smanji — vozila naleću jedno na drugo. Međutim, važnije od svega je ne skrenuti s pravog puta, u određenom roku stići na određeno mesto, a ne negde bestraga daleko ili — u šape neprijatelju. Ravne stepe noću nisu ništa manje teške za orijentaciju od gustih šuma. Tim pre što su pojedina sela spaljena do temelja. Zato se pojavilo mnogo novih puteva, kojih nema na kartama, koje su prokrčile naše i neprijateljske trupe.

Mihail Aleksejevič se pogurio na sedištu pored šofera. Na krilu su mu karta, kompas, rezervne naočare. Sve te stvari podrhtavaju na neravnom putu. Šalin ih pridržava rukama, ne odvajajući pogled od prednjeg stakla. Iza stakla je neprozirna tama, crna kao mastilo. Slabi snopčići svetlosti, koji se otimaju iz zamračenih farova, beže jedva nešto malo ispred kola.

Raskrsnica. Šalin dodiruje šoferovo rame. Ovaj pritiska kočnice. Mihail Aleksejevič, kašljući, izlazi napolje, gleda u nebo, zatim se saginje i osmatra drum:

— Naš je ovaj levo.

Kad Šalin vodi, čovek može da bude bez brige, pa čak i da dremne na tvrdom sedištu... Ali, vraga ćeš zadremati! Drum je, po svemu sudeći, danju podvrgnut nemilosrdnom bombardovanju i sada „vilis” upada iz jednog levka u drugi.

Molim Kučina da skrene u stranu i da vozi paralelno sa kolonom štaba. Ali uskoro primećujemo da s desne strane nema vozila. Ovamo-onamo, od kolone ni traga ni glasa. Vadim kartu, džepnu bateriju i orijentišem se prema Velikom Medvedu. Balikov zaviruje preko moga ramena:

— Severna strana drveća je pokrivena mahovinom, a strane sveta se mogu odrediti i po panju.

— Gde je ovde drveće? Gde su panjevi?

— Tačno, nema ih ni od korova — brzo se saglasi Mihal Mihalič i uzdahnu.

Odredivši približno gde se nalazimo, dolazim do zaključka da negde u blizini treba da bude Burdina brigada. Potražićemo je.

Kučin kruži po stepi. Sa „vilisa” je skinuta cirada i Balikov pokušava da posmatra zvezde.

Najedared — kao da se zemlja otvorila. Letimo nekuda, ali ne dole, nego gore. Letimo i padamo na zemlju, koja se uopšte nije otvorila. Pored mene trlja slabinu Kučin:

— Da li ste se dobro ugruvali, družo generale?

— Ne, nije ništa... U glavi mi zuji. Gde je Balikov?

— Potražićemo ga. Samo da ne nagazimo na mine.

Balikov, koji je sedeo na zadnjem sedištu, napravio je najduži let i jače od nas lupio o zemlju. Ali i on je čitav i nepovređen. Jedino kola... Namesto levog zadnjeg točka štrči osovina.

Na eksploziju su dotrčali vojnici. Svako zlo ima svoje dobro. Običan noćni nepoverljiv razgovor:

— Ko ste vi?

— A ko ste vi?

Borci iz Burdine brigade. Ne znaju gde je komandno mesto brigade, ali mogu da odvedu do komandanta bataljona. Taj će dati kurira.

Evo nas pred velikim rastresitim stogom sena. Iz njegove dubine dopiru živahni glasovi:

— Pritisni. Zar se tako pritiska?

Uvlačim se u rupu i ruka mi napipava nešto okruglo i glatko. Lubenica. Jedna, druga. Palim džepnu bateriju.

U rupi po turski sede Burda i Bojarski. Pred njima brdo lubenica. Probaju da li pucaju. Burda radosno pruža polutak.

— Rajsko voće. I najedeš se i napiješ.

Pohlepno se bacam na lubenicu, žvačem njeno slatko meso, iz koga curi tečnost, i pričam o noćnim nezgodama.

— Starije je jutro od večeri — bodri me Burda. — „Vilis” ćemo odvući i popraviti.

Od njegove uvek nepomućene vedrine postaje mi lakše na duši. Da mi je da malo odspavam! . . .

Spavao sam, podmetnuvši ispod sebe naramak bodljikavog sena. Kada sam se probudio, čuo sam nečiji uznemiren glas:

— Ne zna se koliko ovde imaju tenkova i kakvim snagama raspoložu. Hvala bogu što se u pomrčini nismo sudarili. Treba da sačekamo jutro . . .

— Rano se zahvaljuješ bogu — odazva se Burda.

Po tonu osećam da nije raspoložen za šalu.

— Kada te tenkove pretvorimo u staro gvožđe, onda pristajem da se zahvaljujem bogu. A i zbog čega bi to činio? . . . Pre svega, treba izvideti gde su „tigrovi”, a gde pešadija. Njih tu ne može da bude mnogo, nekakva zaštitnica. Napred neka idu automatičari sa protivtenkovskim bombama. Tenkovi moraju biti u pripravnosti. Čim se „tigrovi” pomere — vatru. Ne dozvoliti im da se priberu. Već sviće . . .

Ispostavlja se da smo sa hitlerovcima noćili na istom polju. Neprijateljeve mašine su isto kao i naše maskirane senom. Ne zna se ko je ranije stigao ovamo. Ili smo mi njih smatrali za svoje ili oni nas. Telefonisti su vukli žicu i čuli nemački razgovor . . .

Od sna ni pomena. Izvlačim se iz rupe. Kroz sivu izmaglicu promiču figure, čuju se prigušeni glasovi. Noć je prošla. Purpurnocrno nebo je izbledelo. Negde daleko, daleko dogorevaju požari. Još malo i njihova sve slabija svetlost iščezuće u zracima sunca.

Razleže se snažna eksplozija protivtenkovske bombe. Odmah zatim čuju se krici, isprekidana paljba iz automata, raznoglasno brujanje motora. Počeo je dan . . .

Postaje neizdržljivo vruće. Unaokolo padaju zapaljene rukoveti sena. Susedni stog je u plamenu, zapaljen zapaljivim zrnom. Tenkovi T-34 ga bojažljivo zaobilaze i

kotrljaju se napred, prema topovskim bleescima „tigrova”, koji sevaju kroz dim...

Burda korača, razmahujući široko rukom koja steže šlem. Pored njega je meni nepoznat potpukovnik.

— Sada se zahvali svome bogu, ako si toliko pobožan... A ovamo — da čekamo... Da se nešto ne desi...

— Zar sam ja protiv? — pravda se potpukovnik.

Burda je zadovoljan borbom, zadovoljan ovim improvizovanim napadom i u ovom trenutku ponajmanje želi da grdi opreznog potpukovnika. On mi prilazi, stavlja šlem na glavu i zauzima stav „mirno”.

— Neprijateljeva zaštitnica je zbrisana. Uništena su tri „tigra”. Ostalo ćemo kasnije prebrojati.

Na licu sa crnim obrvama kroz čekinju probija nežno rumenilo.

— Možda bi bilo dobro da doručujemo... što je bog dao? — On podsmešljivo iskosa pogleda potpukovnika, koji je po strani snuždeno zauzeo stav „mirno”. — Tim pre što je dragi gost izvoleo doći.

To se već odnosi na pukovnika Soboljeva, koji ne žureći se izlazi iz automobila.

Soboljev se namršteno osvrće. Uvlači u nos vazduh pun dima i tiho pita Burdu:

— Šta se to kod tebe desilo?

— Jutarnja gimnastika. Organizovali smo Nemcima mali kros-kontri.

— Jesu li imali tenkove? — živahnu Soboljev.

— Jesu. Čini mi se osam.

— To su ti. To je zaštitnica 19. divizije. Sinoć su iščezli. Kao da su u zemlju propali. Hteo sam da te upozorim na njih, Aleksandre Fjodoroviču.

— Volim kada izviđači pravovremeno obaveštavaju — veselo se podsmeva Burda. — Posle ručka kašika nije za bacanje, još može dobro doći za večeru.

On obgrli Soboljeva oko ramena:

— Hajdemo, počastiću te bostanom. I naješćeš se i napiti.

Posle doručka Soboljev me poziva u stranu:

— Druže člane Vojnog saveta, ne smatrate li me vi dostavljačem?

— Nisam imao povoda za to — odgovaram začuđeno.

— Sada ćete imati. Vas molim, a moliću i komandanta i Mihaila Aleksejeviča, da me više ne šalju kod generala Krivošejina.

— A ako vas mi zamolimo da nam iznesete razloge?

— Neću odbiti. Noćas sam stigao kod njega. A on me nije primio. Ipak, ako načelnik obaveštajne armije službeno, razume se . . .

— Jasno. Može li se koristiti vaš automobil? Ja sam bez transporta. Ne, vi ćete sestiti pored šofera: pokazivaćete put.

— Kuda?

— Idemo kod Krivošejina.

Poslednjih decenija, čini mi se, nije bilo rata u kome nije učestvovao Semjon Mojsejevič Krivošejin. Počeo je kao crveni konjanik, jurišao je u tenku kod Madrida, ratovao je kod Halhin-Gola. Toliko je bio navikao na ratnički život da ga je, koliko su to mogućnosti dopuštale, približio mirnodopskom. Na frontu se nije rastajao od žene, pripremio je za sebe ugodno, za ratne uslove prebivalište. Iako na točkovima, ono nije bilo bez udobnosti. „Salon” — tako su u korpusu nazivali to Krivošejinovo prebivalište — bio je u stvari „stjudebeker” sa kabinom, koji se spolja ni po čemu nije razlikovao od vozila sa remontnim radionicama. Ali, unutra . . .

Ustrčah uz stepenice:

— Soboljeve, za mnom.

Gurnuh vrata:

— A-a, dragi Nikolaju Kiriliču. Baš ste stigli na doručak. Vojniče, — doviknu Krivošejin ordonansu, — daj još jedan pribor za jelo!

On se radosno osmehuje, široko raskoračivši noge u štofanim sobnim papučama. Snežno bela košulja, skoro

ispeglana, uvučena je u široke bridž-čakšire. Ramena su mu ogrnuta domaćom haljinom.

Imam osećaj kao da sam dospeo u neku gradsku sobu. U sredini sto, pored zidova divani prevučeni mušom, a u uglu furunica. Deo „salona“ do šoferske kabine odeljen je širokom, šarenom zavesom. Iza nje se vidi poniklovan krevet. Pored omanjeg kvadratnog prozora nalazi se tanko zelenkasto ogledalo bez okvira.

— Kako bi bilo da se malo izujete? — predloži Krivošejin. — U našem domaćinstvu će se naći papuče. Izgleda da ste celu noć proveli na nogama? ...

Sve to govori potpuno iskreno, bez ikakvih zadnjih misli. Ali radosno gostoprimstvo se ne odnosi i na pukovnika Soboljeva. Mada je Soboljev, to je Krivošejinu odlično poznato, čitavu proteklu noć proveo na nogama.

Velika je bila sablazan skinuti čizme i obesiti bluzu na naslon stolice. Jedno me je samo sprečavalo da to učinim — domaćin kao da nije primećivao čoveka koji je stigao sa mnom. Za njega on jednostavno nije postojao. I to samo zato što je na ramenima imao pukovničke, a ne generalske epolete.

— Upoznajte se, pokazah ja Krivošejinu na Soboljeva — načelnik obaveštajne službe.

Krivošejin letimično pogleda moga saputnika:

— Čini mi se da smo se negde sretali... Nikolaju Kiriliču, možda bi bilo dobro po jednu malu? — on je s apetitom trljao ruke.

— Šta velite, družo Soboljeve, da dopustimo da budemo isprovocirani — okrenuh se ja obaveštajcu. — Uvrediće se komandant korpusa ako odbijemo njegovo gostoprimstvo.

Krivošejin odmah sve shvati. I zašto sam neočekivano došao kod njega i zašto je sa mnom načelnik obaveštajne službe. Za trenutak krv udari u lice komandantu korpusa.

— Družo Soboljeve, najlepše vas molim da ne odbijete naš doručak. Najlepše vas molim!

On lično primače još jednu stolicu i postavi tanjir.

Ja nimalo ne osuđujem taj minimalni komfor koji je priuštiio sebi komandant korpusa. Rat je trajao već treću godinu. On je počinjao da poprimsa mnogo iz svakidašnjeg života. Neke generale su posećivale žene, neko se oženio na frontu. Život se nastavljao i tamo gde se čovek svakog trenutka mogao rastati s njim.

Nije me šokirao Krivošejinov „salon”. Krivo mi je bilo što u toku noći komandant korpusa „nije primio” načelnika obaveštajne službe i što „nije primećivao” pukovnika, čak i kada smo stigli zajedno.

— Nećemo odbiti doručak — rekoh — ali, to ćemo posle. Sada drug Soboljev treba s vama nešto da porazgovara. Poslovno.

Ukoliko je situacija napregnutija, utoliko veći teret pada na pleća onoga koji neposredno ratuje. S polaznog položaja tenkovska lavina zahvata posadu jednog tenka i nosi je sa opštim talasom.

Ali lavina se razlila u mnogobrojne rukavce i sada su stavljene na nemilosrdnu probu volja, veština i smelost svake posade.

Poslednjih dana kapetan Daniljuk, partijski rukovodilac bataljona, obraćao je pažnju na tenk poručnika Duhova. Nešto nije bilo u redu. Ne bi se moglo reći da je Duhovljev T-34 zaostajao ili se krio u nekom zaklonu, ali je nekako suviše obazrivo ratovao, „delikatno”.

— I to onda kada se mora ići pa kud puklo da puklo! ... — poveravao mi je svoje misli Daniljuk. — Jednom sam stupio u razgovor sa vozačem tenka Kostjom Sandalovom: „Što se vi to kao kakva gospođica snebivate?” On tuc-muc, te ovo, te ono. Dugo smo razgovarali. I video sam u čemu je stvar: za njihovog Duhova se ne može reći da je kukavica, ali je plašljiv preko svake mere. I on je mlad. Iz desetog razreda u učilište, iz učilišta na front, kao oficir. Još mu koščice nisu očvrsnule ... Neko je još od detinjstva kao soko sivi, a nekome treba pomoći. Zašto je to tako — nisam pozvan da sudim, verovatno

ima hiljadu razloga . . . Sada ćemo na zasedanju partijskog biroa razmatrati Duhovljev slučaj, on je kandidat za člana Partije.

— Ne tretirate li celu stvar suviše kruto? Činjenica nema.

Daniljuk se, po svemu sudeći, bojao da ja ne ometem njegove planove.

— Mi ćemo to pametno i lepo, nećemo odmah nož pod grlo.

— Održite zasedanje biroa. Ja ću malo posedeti.

To Daniljuka ne oduševi bogzna kako. Sa njegovog lica sa šiljatim nosom nestade živahnosti. Pramen crne kose, koji je bio ispaao ispod kape, tužno je visio. Onako omalen i slabunjav, izgledao je kao pravi šiparac.

— Vrlo dobro, prisustvujte — odgovori Daniljuk obšhrabreno.

Razmislivši nešto i menjajući tu na licu mesta svoj plan, on brzo upita:

— Hoćete li ispričati o starijem vodniku Zinčenku? To će Duhovu biti od koristi.

Obećah da ću ispuniti molbu i Daniljuku se povрати malopredašnje borbena raspoloženje.

— Znete, u ovakvim slučajevima treba biti delikatan, — govorio je on, kao da se pravda — zar mnogo treba da se čovek dovede do disciplinskog bataljona.

Reč „delikatno” je bila omiljena Daniljukova uzrečica i te večeri sam je više puta čuo.

Zasedanje partijskog biroa održano je u plitkoj jazuži. Daniljuk je obuhvatio nogama panj i lično vodio zapisnik.

Među onima koji su očekivali da budu primljeni u Partiju pao mi je u oči jedan vrlo mlad poručnik, sivih očiju, punih usana i naivno prćastog nosa. Poručnik je kao i ostali dimio krđom i pljućkao na travu. I on je bio primetno uzbuđen.

Gledajući ga, pomislih: „Nije li tebi, momče, još rano da udeš u Partiju? Još si vrlo zelen”.

Ali evo Daniljuk objavi da je svršeno s prvom tačkom dnevnog reda, i poručnik baci cigaretu, duboko uzdahnu i skoči na noge. Pokaza se da je on taj Duhov.

Nepotrebno sam opominjao Daniljuka. Svaka njegova reč je bila promišljena. Blago i strpljivo je navodio poručnika na ocenu sopstvenih postupaka:

— Ti nemoj žuriti, družo Duhove, nemoj se pravdati. Nismo te pozvali na sud, već na otvoreni partijski razgovor. Osećaš li ti to?

Duhov klimnu glavom.

— Nemamo nameru da te pribijamo uza zid, da te hvatamo na delu i dokazujemo krivicu — nastavi Daniljuk. — Ti nisi ništa loše učinio. Ali nemaš ničim dobrim da se pohvališ. O tome se radi.

Pa ipak, Duhov nije baš sasvim mogao da razume o čemu se radi. Tim pre što mu je smetao jedan član partijskog biroa, poručnik upalih obraza, s rozikastim ožiljkom na bradi.

— Zašto se kriješ iza tuđih leđa? — uporno je ponavljao poručnik. — Hoćeš da stigneš do Berlina na tuđoj grbači?

Daniljuk se trudio da umiri razbesnelog poručnika.

— Ti nemoj podizati buku oko Berlina. A i ono sa grbačom ti ništa ne treba — gnevno se mrštio on. — Družo Duhove, razgledao sam danas tvoj tenk. Nema ni jedne jedine ogrebotine. Jedini je on takav u bataljonu. Naravno, mi ne određujemo kakav je ko po ogrebotinama, ali ipak... Zašto se ti nikada ne možeš videti napred?

— Ne biram gde ću se naći — namršti se Duhov.

Primetio sam da ostali članovi partijskog biroa osećaju sažaljenje prema Duhovu. Jedino ga je poručnik upalih obraza neljubazno pogledao. Ali baš tada dotrča kurir i saopšti da poručnika poziva komandant bataljona. Posle njegovog odlaska Duhov se postepeno raspriča.

On sebe nije smatrao kukavicom. Ali čim dođe do borbe, čim plane vatra, na oči mu pada mrak i on gubi samopouzdanje. Hteo bi da bude napred, ali mu nekako

mrkne svest. Oseća kao da u rukama i nogama ima po čitav pud*) olova.

Slušao sam Duhova i mislio koliko je Daniljuk u pravu. Nije to kukavičluk, već paralizovanost od bliske opasnosti. Čovek nema dovoljno snage da pobedi nevoljnu, otupljujuću bojažljivost. Međutim, u ovom slučaju nije dovoljno samo vladati sobom, već treba komandovati posadom i pratiti razvoj događaja na bojištu.

Ljudi koji ne osećaju strah postoje samo u bajkama. Međutim, mnogima je dato da mogu zakoračiti preko linije odakle počinje neustrašivost. Ne mnogima, gotovo svima. Mi smo se trudili da svojom vaspitnom delatnošću pomognemo da se pređe ta nevidljiva, ali uvek osetna granica. Navike dovedene do automatizma — to je takođe, pored ostalog, pomoć da se napravi teški skok napred.

Ali u trenutku okršaja ne vode se razgovori i u tenku pored tebe obično nema političkih radnika. Mladi tenkista je još daleko od automatizma pokreta. Svaki korak zahteva usredsređenost, a kako ćeš se usredsrediti ako ti je u glavi gusta magla, a u nogama i rukama — olovo?

— Pa zašto se ti, čudače, nisi posavetovao sa komandiro m četete zašto nisi porazgovarao sa ostalim momcima? naljuti se Daniljuk.

— Bojao sam se.

— Čega si se bojao?

Duhov iskosa pogleda poručnika sa rozikastim ožiljkom, koji se bio vratio.

— Bojao sam se da me ne proglase za kukavicu.

U diskusiji su učestvovali članovi partijskog biroa. Ja sam ispričao o starijem vodniku Zinčenku, koji je ve zao oko sebe bombe, a i u ruke uzeo po jednu i tako se bacio pod tenk T-IV... Zinčenko se mogao sakriti u rov i, verovatno, ostao bi živ. Međutim, on je svesno, po cenu sopstvenog života, uništio nemački tenk.

Duhov je stajao i slušao. Njegove pune usne su se mehanički micale. Na licu mu se odražavala složena unu-

*) Pud — 16,38 kg. — Prim. prev.

tarnja borba — gorčina, oštro nezadovoljstvo sobom, koje se pretvaralo gotovo u prezrenje, i spremnost da slomi samog sebe.

Došlo je vreme da se donese odluka. Poručnik s ožiljkom je predložio da se Duhov isključi iz redova kandidata.

Duhov zadrhta i podiže glavu. Disao je duboko i ubrzano.

Poručnik primeti da ostali članovi partijskog biroa ne prihvataju njegov predlog i smrknuto izusti:

— Povlačim svoj predlog za isključenje. Predlažem strogi ukor.

— Imam drugi predlog — podiže se Daniljuk. — Ne izricati ukor, pošto je drug Duhov iskreno priznao sve svoje greške. Poveriti partijskom rukovodiocu bataljona kapetanu Daniljuku, to jest, meni, da u sledećoj borbi bude u posadi poručnika Duhova kao komandir. Poveriti mu, to jest, meni, da tu stvar uredi sa komandantom bataljona.

Predlog je bio prihvaćen uz jedan uzdržan glas.

Sutra je Daniljuk zauzeo mesto u kupoli Duhovljevog tenka. Duhov je preuzeo ulogu nišandžije. Borba je bila žestoka (tih dana nije ih ni bilo drugačijih).

Duhov je gađao suviše brzo. On se bojao da će naići ona njegova paralisnost i nije davao mira svojim rukama.

Daniljuk je video da granate ne pogađaju cilj. Odstranio je Duhova i sam počeo da gađa. Kako su se približavali nemački tenkovi, eksplozije su bile sve bliže. Jedna granata se rikošetom odbila od kupole. Parčići metala su okrnuli lica Duhovu i Daniljuku.

— Jesi li živ? — doviknuo mu je Daniljuk.

— Živ sam.

Sada je Duhov ponovo gađao, a Daniljuk izdavao naređenja. Više se nije moglo dokučiti da li je Duhov imao koji pogodak ili ne. Sve se izmešalo. Daniljuku nije bilo više do Duhova, a Duhovu — do sopstvenih osećanja.

— U ratu nije kao u učilištu, u školskoj klupi — pričao mi je uveče Daniljuk. — Došao sam sebi kada smo se svi našli u jednom levku: i Duhov, i vozač tenka, i ra-

dist, i ja. Ništa, mislim ja, živi smo . . . Tenku je oštećen motor. Hvatali smo maglu neposredno pod vatrom. Zatim je tenk odvučen tegljačem . . . Nisam dosađivao Duhovu, a i on čuti kao riba. Ili razmišlja, ili još ne može da dođe sebi. Samo me je pitao: „Hoćeš li idući put da pođeš sa nama?” — „Poći ću”. — „U redu, još samo jedanput i više neće trebati . . .” Ispraviće se momak. Sadržest ima. A u ratu to nije poslednja stvar.

Slušajući Daniljuka, čovek bi mogao da pomisli da je on stariji od Duhova desetak godina, mada je bio stariji svega dve godine. Ali te dve godine je Daniljuk proveo na frontu.

U letnjim borbama kod Kurska stvorena je okosnica mlađeg i srednjeg starešinskog kadra naše tenkovske armije. To su bili ljudi sposobni da rešavaju borbene i vaspitne zadatke. Zahvaljujući njima, mi smo iz prve uspeli da probijemo nemačke linije, presečemo neprijateljske komunikacije, a kada smo iscrpljeni prešli u odbranu — da zadržimo sve ono što smo osvojili.

U rejon Ahtirke hitlerovci su dovukli nove tenkovske jedinice.

Potpuno neočekivano pojavili su se severozapadno od Bogoduhova tenkovi sa crno-belim krstovima na bokovima. Ja i Žuravljev smo videli izdaleka zid prašine i dubokomisleno nagađali kuda i kome ide to pojačanje.

Najedared Žuravljev preblede i ne završi rečenicu:
— Pa to su nemački tenkovi . . .

Međutim, moje raspoloženje nije bilo zloslutno:

— Odakle nemački. Ovde se i pucnji ne čuju . . .

Bez žurbe sam podigao dvogled i odmah spazio karakteristične konture „tigra”.

Naši „vilisi” okrenuše nalevokrug i pojuriše natrag k osmatračnici.

Nemački plan je jasan: bočnim udarom odseći sovjetske trupe koje napreduju prema Harkovu. Isto tako (i to ne bez uspeha) hitlerovci su dejstvovali i zimus na

tom istom harkovskom pravcu. Dopalo im se, znači, pa su rešili da ponove.

Na komandnom mestu se već osećala nervoza.

Naređenje komandanta fronta, koje nam je avionom dostavio oficir za vezu, zahtevalo je od nas da prema severu i zapadu ne okrenemo čitavu armiju, već samo dva korpusa od tri. U tom istom naređenju je saopšteno da se u borbu uvodi rezervna armija pod komandom generala Kulika, s kojom smo mi bili dužni da sadejstvujemo.

Sledećeg jutra, kada su naši korpusi zauzimali nove položaje, Katukov i ja odosmo kod Kulika.

Pre rata je Kulik bio maršal Sovjetskog Saveza, ali kada se u jesen 1941. godine vratio iz obruča bez dokumenata i bez ljudi, postao je general-major, a u leto 1943. general-potpukovnik. Proslavivši se u građanskom ratu, on se ničim nije istakao u otadžbinskom. Imali smo prilike da čujemo o čudnovatim i osobenjačkim postupcima bivšeg maršala, ali susret s njim je prevazišao sva naša očekivanja.

General Kulik je sedeo pred ogledalom, leđima okrenut vratima. Oko njega je obletao vojnik-berberin. Brijanje je bilo završeno. Vojnik je besno masirao obraze komandanta armije. Ovaj je blaženo stenjao.

Spazivši mene i Katukova u ogledalu, Kulik viknu ne okrećući se:

— Ko je to došao?

Mi se predstavismo.

— Šta vam treba?

Mi tenkisti smo navikli na radosne dočেকে komandanta ostalih rodova vojske. A ovde — „šta vam treba?“.

Mihail Jefimovič odgovori pomalo zabezegnuto da smo mi stigli radi planiranja i utvrđivanja sadejstva.

— Izaći ću na kraj i bez vas. Moja armija je iščibukala Paulusa. Ja ću sutra da krenem u ofanzivu. Kad moji momci grunu ...

Izađosmo na stepenice. Katukov zamišljeno reče:

— Kulik*) nije veliki, ali je ipak ptica... Hajdemo kod načelnika štaba.

Sa generalom Derevjankom brzo smo se o svemu dogovorili i utvrdili tablicu sadejstva.

Kulikova armija je bila sastavljena od desantnih brigada, pomorske pešadije, pitomaca vojnih učilišta, to jest, od jedinica koje se samo poželeti mogu. Bez obzira na neljubazan prijem kod komandanta armije, vraćali smo se prepuni nade.

Osmatračnica je napravljena na visokom brežuljku. Iznad njega uporno kruži izviđački avion.

Samo što su progovorili naši topovi, pojaviše se nemački bombarderi. U talasima, od pedeset u svakom, preleću iznad brežuljka i negde u našoj pozadini se oslobađaju tereta bombi.

Za vreme jedne pauze videsmo kako se drumom u marševskoj koloni kreću pukovi. Ispred njih — zastava. Praznično blista na suncu bakar orkestra. Kolonu prestiže „vilis“. U njemu neko stoji i salutira. „Vilis“ se približava i mi prepoznamo Kulika. Sav sijajući zadovoljan, penje se na brežuljak:

— Eno naših sokolova! Gledaš i srce ti igra od radosti.

Svi koji smo se nalazili na osmatračnici bili smo zbunjeni. Na besmisleni anahronizam je mirisao izveštačeni general, kao i divizija koja se sa orkestrom kretala prema prvoj borbenoj liniji.

Naredni talas bombardera narušio je svečanost. Kolona se rasula i više nije zablistao bakar.

Kulikova armija nije uspela da blagovremeno stigne na položaje. Nju je u tome omela strast komandanta armije prema paradama i pozama.

Sutradan je na osmatračnicu stigao maršal Žukov. U zemunici, u prisustvu komandanta korpusa, on je ljutito sasuo Kuliku u lice ono što smo svi mi o njemu mislili. Ne može se u 1943. godini ratovati prema metodomu devetnaeste godine, ne može se živeti od procenta

*) Kulik — šljuka. — Prim. prev.

stare slave, ne može se ići napred ako se stalno gleda unazad i ako se čovek zanosi ranijim poredama.

Posle nekoliko dana Kulik je smenjen.

Nismo uspeli da odbacimo Nemce. Ali ih nismo ni pustili da prodru. A smisao operacije hitlerovaca je bio upravo u munjevitom napredovanju. Računali su da će na taj način zadržati Harkov. No ni tim računima Hitlerovog štaba nije bilo suđeno da se ostvare. 23. avgusta jedinice Stepskog fronta oslobodile su napaćeni Harkov. Neprijatelj koji se branio ispred nas odmah je omekšao. Ahtirski prodor se pretvorio u žalosnu avanturu, koju su nemački vojnici, kao i uvek, platili svojom krvlju.

Za to vreme armije pod komandom Žadova i Čistjalkova nastavile su napredovanje prema jugu.

Mi smo, pak, pritisli ahtirsku grupu, ona je popustila i počela da se kotrlja prema Kremenčugu i Poltavi. Naše iznurene i proređene brigade su nastavile da u stopu gone neprijatelja.

Harkov nije prvi grad koji sam video posle oslobođenja. Ali taj grad sam ja napuštao, u njemu sam bio sve do onog crnog oktobarskog dana četrdeset prve godine kada su u njega ušli hitlerovci. A u proleće četrdeset druge učestvovao sam u neuspehoj harkovskoj ofanzivi Jugozapadnog fronta. Tada smo izbili u predgrađa Harkova, a onda smo se otkotrljali nazad...

I evo, opet sam u Harkovu. Idem ulicama koje sam zapamtio, pored gigantskih crnih paviljona Industrijskog doma, pored naslaganih mina, pored nemačkih firmi, saobraćajnih znakova, reklama.

Prestižu me ljudi sa dvokolicama i ručnim kolicima. Mršav čovek sa kaljačama nazuvenim na bosa noge, priča našim borcima:

— Ovde je pre rata bila škola... Nemci su nas hvatali i sabijali u nju. Čim se skupi jedno pet stotina, odmah u transport, pa u Rajh. Jedne noći naši su nabavili konopac i kroz prozor — jedan za drugim. A straža to oseti. Raspali iz automata... Mnogo je izginulo.

— A kako si ti ostao živ?

— Pobegao sam iz transporta, krio sam se u šumi...

Idem dalje. Ispred mene su izgorele kompozicije, razlupani vagoni, šine propete uvis od eksplozija... Železnička stanica.

Satima lutam po gradu. I stalno mi je pod nogama — opali mater, cigla, staklo. Evo i ruskih natpisa, ispisanih kojekako kredom: „Građani, prijavite sve otkrivene mine u štab za razminiranje — Sumska ulica, 60”.

Na jednoj raskrsnici se zaustavljam kao gromom pogoden. Stari nezgrapni tenk „reno” šćućurio se pored jedne kuće. Četrdeset prve godine, kada su vođene borbe za grad, Harkovljani su ga izvukli sa teritorije učilišta, gde je on spokojno dotrajavao i postavili ga kao nepokretnu vatrenu tačku na uglu. Tako je i ostao da rđa gotovo dve godine. Ali ranije nije bilo rupa koje se sada crne na njegovoj levoj strani. Siguran sam da ih nije bilo.

Posle tihih ulica, koje su bile gotovo bez ljudi, izlazim na trg prepun sveta. Miting. Iznad trga se razleže glas Nikite Sergejeviča:

— Obnovićemo rodni Harkov! Učinićemo ga lepšim nego što je bio!

Pored tribine susrećem Aleseja Aleksejeviča Jepiševa. Na sebi ima šinjel sa epoletama. Bivši sekretar Harkovskog oblasnog komiteta Partije postao je član Vojnog saveta jedne armije. Pored njega je sadašnji sekretar Oblasnog komiteta Čurajev.

Svrativši četrdeset prve godine u Oblasni komitet, bio sam slučajni svedok priprema partijskog i komсомolskog ilegalnog kadra, video sam sekretara ilegalnog Oblasnog komiteta Ivana Ivanoviča Bakulina. Četrdeset druge godine do nas je doprla vest o pogibiji Bakulina i vođe komsomolske ilegalne organizacije Zubareva.

Sada u razgovoru Jepiševa i Čurajeva opet čujem prezime Bakulin.

Profesor kod koga je Bakulin konspirativno živeo bio je izdajnik. Neki ilegalci i kuriri nisu izdržali mučenje. Uzrok neuspeha ponekad su bili neumešnost, ne-

znanje i naivnost u konspiraciji. Jednom je na sastanak sa kurirom pošlo odjednom nekoliko rukovodilaca i svi su pali u zasedu.

Ali, bez obzira na hapšenja, smrtne kazne, provale, ilegalne ćelije i rejonski komiteti nisu prekidalali rad. Po gradu su rasturana saopštenja Sovinformbiroa i leci. 23. novembra 1941. odletela je u vazduh zgrada broj 17 u ulici Djeržinskog, u kojoj je bio smešten nemački štab, a sutradan veliki most, koji je povezivao Hladnu Goru sa centrom grada ...

Želeo sam da saznam nešto detaljnije o Bakulinu i njegovim najbližim drugovima. Ali članovima Harkovskog oblasnog komiteta nije bilo do mene. A i ja nisam mogao da ostanem duže. Trebalo je da se vratim u armiju.

Ofanziva je rasla i širila se. Ahtirska neprijateljska grupa, ostavljajući kao zaštitnicu tenkovske čete i automatičare, povlačila se na jug i jugozapad. Zaštitnica se grčevito držala svake reke i uzvišice, trudeći se da zadrži naš pritisak.

Prva tenkovska armija je iskrvarila. U pojedinim bataljonima mogli su se na prste izbrojati tenkovi. Pa ipak, ti bataljoni su odbacivali zaštitnice i tvrdoglavo napredovali.

Trupe je nosio entuzijazam sveopšte ofanzive. Posle Harkova oslobođen je grad Sumi. Centralni front je zauzeo Sevsk i Gluhov. Južni i Jugozapadni front čistili su donjecki bazen. Hitler nije bio u stanju da zapuši sve rupe.

Kao daleki odjek pobeda Sovjetske armije doprla je vest sa obala Sredozemnog mora. Italija je kapitulirala pred saveznicima. Polomila se osovina Berlin-Rim.

4.

10. septembra je stiglo naređenje iz Moskve: armija prelazi u rezervu Vrhovne komande i koncentriše se u rejonu grada Sumi.

Rat je odlazio na zapad, a mi smo se vraćali na istok. Negde daleko u nemačkoj pozadini nalazila se linija sa koje nam je predstojalo da opet stupimo u borbu. Za to vreme, dok rat ne stigne do nje, mi smo dužni da prikupimo snagu, da ojačamo, da osmislimo staro iskustvo i pripremimo se za nove okršaje.

Ponekad se kaže: „Poslati su na odmor”. Nema ništa besmislenije od tih reči. Jedinica povučena u rezervu upravo ne stigne ni da omiriše odmor.

Armija se razmestila po mestima gde je svaki metar sačuvao tragove žestoke bitke. Gvožđe se bilo zarilo u zemlju i iz nje je štrčalo u obliku zarđalih topovskih cevi, tenkovskih gusenica, automobilskih kostura, stabilizatora neekspodiranih avionskih bombi.

Ni letina nije bila pokupljena sa svih polja. Požutelo, povijeno žito se osipalo, dok je ono požnjeveno i sakupljeno u krstine čekalo vršidbu.

— Taj zadatak se sada takođe postavlja pred nas — reče Žuravljev dok smo obilazili rejon smeštaja naših jedinica — treba pomoći drugovima kolhoznicima.

Selo, opljačkano od okupatora, nije imalo ni zaprežnu stoku, ni kola, ni poljoprivredne mašine. A pre svega — nedostajala je radna snaga. Slabe detinje ruke i izmučene ruke žena nosile su preteško breme.

Borbe su vođene na Dnjepru i kanonada se nije čula u gradu Sumi. Ali nije bilo dana da se čas ovde, čas onde ne razlegnu eksplozije i iznad tih polja ne uzdignu crni stubovi zemlje. Strašan neprijatelj — mine uzimao je bez razlike svoje žrtve: njemu je bilo svejedno da li se radi o detetu ili starici ...

Nas trojica — Katukov, Žuravljev i ja — uputili smo se u Oblasni komitet Partije.

U prozorskim ramovima umesto stakla — novine, na zidovima vise iskidane žice.

Sekretar nas je dočekao tako radosno da nam je postalo pomalo neugodno: da li ćemo opravdati njegove nade?

— Hoćete li dati vozila?

— Daćemo.

— A majstore za popravku?

— I njih.

— Hoćete li pomoći da obnovimo neke društvene zgrade?

— Potrudićemo se.

— A šta ćemo sa minama? Sve unaokolo je minirano. Još i grad nije očišćen...

Svojim vlastitim snagama, razume se, ne možemo povaditi sve mine. Šta da uradimo u takvom slučaju? Donosimo odluku da u sela pošaljemo instruktore, koji će naučiti seljake veštini razminiranja.

Izgleda da smo opravdali nade sekretara Oblasnog komiteta. On nam zahvaljuje i poziva nas u svoju kuću na ručak.

U praznoj sobi se nalaze sto i jedna šamlica. Sedamo na kofere, donesene iz hodnika da bi gosti imali na čemu da sednu. Sto je prekriven hartijom, a i na prozorima hartija zamenjuje zavese.

Sekretareva žena stavlja na sto posan boršč, u kome preovlađuje paradajz, i veliki tanjir, opet sa paradajzom.

— U ovo doba se bere paradajz — objašnjava sekretar.

Jedemo paradajz sa tvrdim i nedopečenim zaplenjenim hlebom...

U prvo vreme sa obukom ne ide baš glatko. Raspoloženje ljudi je shvatljivo: zašto da se uče već naučeni, eno kako tučemo Nemce, bolje bi bilo da se odmorimo.

Treba savladati to raspoloženje, koje je obuzelo ne samo borce već i mnoge starešine. Počinju partijski i komsomolski sastanci, štapska savetovanja, diskusije agitatorâ.

Ali, sastanci i nagovaranja su nedovoljni. Neophodno je naći nove oblike, koji će biti interesantni ljudima. Rađa se ideja o tehničkim konferencijama, posvećenih jednoj istoj temi — izdržljivosti tenkova.

Tenkovski motor, po proračunu, može da radi 200 moto-časova. Posle toga mora da ide na generalnu opravku. Ali mi imamo mašine koje su već prevazišle tu normu.

Tenkist može da zeva na strojevoj obuci, ali kada se povede razgovor o izdržljivosti T-34, on prestaje da bude ravnodušan.

Protekla ofanziva nam je ukazala da je potrebno obučiti tenkiste inžinjerijskim radovima. Tenkovi odmiču napred i inžinjerci ih ne mogu stići. Ko će učiniti minska polja bezopasnim ako ne sami tenkisti i vojnici iz tenkovskog desanta? Ne, inžinjerijski posao se ne može zanemariti.

Armija se pretvarala u centar za obuku. Raspored časova dobijao je snagu naređenja. Na kursovima za poručnike pripremani su komandiri pasada i vodova. Seminari su imali za cilj da pomognu popunjavanje gubitaka među partijskim i komsomolskim rukovodiocima.

Oficiri štaba imaju svoju obuku, a članovi političkog odeljenja svoju.

Održavaju se i kursevi intendantata i medicinara, snajperista i izviđača . . .

Bluze se nisu sušile od kiše i znoja.

Ali, potreban je i odmor. Potporučnik Močalov je otvoreno priznao da se sa borcima, kada je njegov vod bio poslat na seču šume, zavukao na skriveno mesto i prespavao čitavih dvadeset četiri časa.

— Naduli smo se od spavanja. Bili smo kao pijani. Zatim smo otišli i sve nadoknadili . . . Nasekli smo drva . . . Ne bojte se, stvarno smo nasekli*) . . .

Šuma je sečena radi popravke kolhoznihi klubova, tačnije, crvenoarmejsko-kolhoznihi. Dok se armija nalazila u okolini grada Sumi, mi smo mesnim vlastima pomagali koliko smo mogli i čime smo mogli.

Močalov je na vlastitu inicijativu uveo u svome vodu svakodnevnu polučasovnu strojevu obuku. Nisam vero-

*) Naseći drva — u prenosnom smislu znači napraviti glupost. — Prim. prev.

vao svojim očima, gledajući ga kako trčkara oko stroja i starešinski viče:

— Ne vuci nogu! ... Ruku izbaci do pređice na opasaču, zabaci se nazad koliko god možeš! ... Ne čujem noge! Ne čujem noge da gaze! ...

Ostavivši svoga zamenika da komanduje, on mi priđe:

— Nisam li preterao što se tiče strojeve obuke? ... Mislim da nisam. Ja tu imam svoju računicu. Teško je biti komandir voda u kome si ranije bio vojnik. U borbi me slušaju, a ovde me ponekad pošalju zna se gde ... Ali, čim im udarim strojevu jedno tridesetak minuta, svaki odmah oseti — komandir ... Znam zbog čega se smejetе. Zato što sam slinio: nemam starešinske manire. I zaista, nisam ih imao, ali čim sam počeo da komandujem — pojavili su se ...

Pojavili su se ne samo starešinski maniri. Promenila se čitava Pećina spoljašnost. Okovratnik čvrsto obuhvata tanak mladički vrat, na nogama su čizme po meri, sašivenе od šatorskog krila. Grudi u zategnutoj bluzi ne izgledaju više nemoćno — pileće. Na njima su dva ordena i dve medalje.

Starešine koje su ponikle iz redova vojnika, kao Peća Močalov, ponekad su ispoljavale više upornosti u obuci vojnika od onih koji su stizali iz učilišta. Oni su na sopstvenoj koži iskusili vrednost ratničke veštine.

Vojni savet je dobio pismo od veterana naše tenkovske armije vodnika Kovaljova, koji je bio na kursu kod Moskve. Ranjeni Kovaljov je još u bolnici dao petnaest hiljada rubalja kao svoj prilog za proizvodnju tenkova i molio je J. V. Staljina da mu se omogući da postane vozač sopstvenog tenka. Staljin se telegramom zahvalio Kovaljovu i obećao da će se udovoljiti njegovoj želji.

Vodnik Kovaljov je posle lečenja poslat na kurs. Tamo se sprijateljio sa Ivanom Skakunovom, Leontijem Kuljubom i Grigorijem Škutom. Pokazao im je Staljinov

telegram i ovi su takođe odlučili da sav svoj novac daju u fond za proizvodnju tenkova.

„Nas četvorica smo uložili novac za dva tenka i gorimo od nestrpljenja da ih dobijemo kada završimo kurs — pisao je Kovaljov. — Samo me jedno brine — da li ću dospeti u svoju jedinicu. Bojim se da me ne upute u neku drugu. Naravno, ratovati se može svuda. Ali ipak bih želio da se vratim u moju brigadu, kod mojih momaka. Skakunovu, Kuljubi i Škutu sam ispričao o našoj armiji. Oni takođe žele da dođu kod nas, tim pre što je brigada postala gardijska.

Molim u moje ime, i u ime mojih drugova, da se zauzmete oko toga da dospemo u našu gardijsku jedinicu, a mi ćemo već opravdati poverenje.”

Napisao sam u Moskvu, u Glavnu upravu oklopnih jedinica i oni su mi odgovorili: ispunićemo Kovaljovljevu molbu.

Osvanuo je dan kada je na železničku stanicu grada Sumi stigao voz, na čijim su se platformama izdizali tenkovi pokriveni sivim ceradama.

Skinute su cerade i preko balvana se lagano, kao da isprobava njihovu čvrstinu, spustio T-34. Na njegovoj kupoli je ugravirana pločica: „Tenk je napravljen novčanim sredstvima patriota drugova P. J. Kovaljova i I. M. Skakunova.”

Sa susedne platforme se spušta tenk na čijoj kupoli se nalazi isti takav tekst, samo su prezimena druga: L. S. Kuljuba i G. J. Škut.

Duž pruge je u stroju za doček zamrla brigada. Na desnom krilu se leluja i preliva na suncu nova gardijska zastava, tek drugi put izvađena iz futrole. Vazduh je ispunjen ritmičkim brujanjem motora.

Predavanje borbenih mašina ljudima puno je skrivenog smisla. Odsad su njihove sudbine nerazdvojne. Hladan legirani čelik štiti topla ljudska tela. Ljudi daju život tome čeliku, ulivaju mu snagu, pokreću ga pretvaraju u oruđe zaštite svojih ideala, svoje zemlje. Čelična kutija postaje za posadu rođena kuća. U njoj ona ne

samo da ratuje, već i spava, jede, a dešava se i — umire.

Tenk za tenkom se spušta sa visokih platformi, oni se zatim kreću duž stroja i staju pred njim.

To su modernizovani T-34, sa novim topom od 85 milimetara (o takvom topu je maštao partijski rukovodilac Tretjakov!).

U svom vojničkom životu video sam mnogo raznih tenkova — inostrane i domaće proizvodnje, koji su imali različite pozitivne osobine, ali nisu bili lišeni nedostataka. Jedni su bili pouzdano zaštićeni oklopom, ali slabo pokretljivi, drugi su se, naprotiv, odlikovali velikom brzinom, ali se njihov tanak oklop bojao susreta čak i sa topovima malog kalibra. Bilo je i ogromnih tenkova, koji su podsećali na suvozemne drednote. Zbog njihovih ogromnih dimenzija najbolje im je odgovarala uloga meta. Visoki američki „šerman” prosto je bio kao stvoren da ga artiljerci uzmu na nišan, dok su engleske „matilde” i „valenštajni” često postajali zajedničke grobnice posade, ukoliko joj nije pošlo za rukom da iskoristi nezgodno smešteni rezervni kapak.

T-34 bih nazvao tenk-pesma. I tenkisti će me razumeti. U njemu je postignuta zadivljujuća harmonija osobina neophodnih za borbu: vatrena moć, oklop i pokretljivost. On se ne plaši bespuća, on krči sebi put i po pesku i po blatu. Otvara paljbu i sa zastanaka i u pokretu. Njegov motor je moćan i jednostavan.

Uz to treba dodati i harmoniju linija. Nagib oklopa, okruglina kupole, niska siluteta — sve je to racionalno, sve odiše voljom, snagom, celishodnom usmerenošću.

T-34 je u većoj meri nego bilo koji drugi tip tenka imao uticaja na konstrukciju tenkova svih zemalja. Ni jedan konstruktor nije stvarao svoj tenk a da u glavi nije držao dimenzije i kvalitete T-34.

Možda sam pristrasan? Neka onda kažu svoje mišljenje oni u koje se ne može posumnjati.

Evo šta kažu Englezi:

„T-34... Visoka manevarska sposobnost i relativno prostrana unutrašnjost čine da je taj tenk ljubimac sov-

jetskih tenkista ... Njegova manevarska sposobnost, vatrena moć i kvalitet oklopa su vanredni. Dopunska, upadljivo pozitivna osobina konstrukcije je nagib oklopnih ploča".

Evo šta kažu Amerikanci:

„T-34 je po svojim osnovnim rešenjima vrlo dobra konstrukcija".

Engleze je poznanstvo sa T-34 1943. godine primoralo da razrade analognu konstrukciju u obliku tenka „kromvel". Te iste godine su Amerikanci, pošto su proučili T-34, ostvarili kapitalnu modernizaciju tenka „MZS"* i počeli sa proizvodnjom tenkova M4A2-„general šerman".

Ali, najinteresantnije je, verovatno, mišljenje nemačkih stručnjaka, koji su sa napregnutom pažnjom držali na oku naš T-34. Komandant kumlersdorfskog poligona pukovnik Eser, u decembru 1942. godine, na zasedanju vojno-tehničke sekcije udruženja nemačkih inženjera, tvrdio je:

„Od novih tipova tenkova naročito se ističe tenk T-34, koji postiže rekordnu brzinu od 54 kilometara na sat i ima 18 konjskih snaga po toni sopstvene težine. Rusi su stvorili tenkove koji po konstrukciji i proizvodnji bezuslovno zaslužuju pažnju i u nekim elementima nadmašuju tenkove naših ostalih protivnika".

A u predavanju održanom marta 1942. godine u tenkovskoj školi u Vinsdorfu, rečeno je još odlučnije:

„Od tenkova kojim raspolaže Crvena Armija najstrašniji je T-34. Njegovo efikasno naoružanje, talentovano iskorišćen nagib oklopa i velika pokretljivost čine da borba s njim predstavlja težak zadatak".

Razume se da je najinteresantnije priznanje general-pukovnika Guderijana, ideologa tenkovskog rata, jednog od najmarljivijih stvaralaca oklopnih trupa Vermahta.

*) O njemu su naši tenkisti ispevali pesmu:

*Amerika je Rusiji
Poklonila „emzeesa",
Mnogo larma bez koristi,
Visok do nebesa.*

U svojoj knjizi „Uspomene jednog vojnika” on piše sledeće:

„U novembru 1941. godine istaknuti konstruktori, industrijalci i oficiri iz Uprave za naoružanje dolazili su u moju tenkovsku armiju da se upoznaju sa ruskim tenkom T-34, koji je bio jači od naših tenkova. Oni su hteli da na licu mesta dođu do razjašnjenja i da, polazeći od dobijenog iskustva iz borbenih operacija, odrede mere koje bi nam pomogle da nad Rusima opet steknemo tehničku nadmoćnost. Predlozi oficira sa fronta da se proizvode isti takvi tenkovi kao što je T-34, da bi se u najkraćem mogućem roku popravila vrlo nepovoljna situacija nemačkih oklopnih snaga, nisu naišli ni na kakvu podršku konstruktora. Između ostalog, konstruktore je dovodila u nepriliku ne odvratnost prema kopiranju, već i nemogućnost da se u potrebnom roku proizvedu najvažniji delovi T-34, naročito aluminijumski dizel-motor. Osim toga, naš legirani čelik, čiji je kvalitet opadao zbog nedostataka neophodnih sirovina, takođe je zaostajao za ruskim legiranim čelikom”.

Čitajući sada te izjave naših bivših saveznika i naših neprijatelja, ponovo osećam ono što smo svi mi osećali tog septembarskog jutra na železničkoj stanici grada Sumi. Tada smo mi sa zahvalnošću i ponosom mislili na ljude koji su stvarali tenkove. Rapavi čelik tenka T-34 sjedinjavao nas je s njima i ispunjavao spremnošću da služimo svome narodu, ne žaleći živote.

5.

Iz Moskve je stigao neočekivani telegram: Katukov i ja smo pozvani u Vrhovnu komandu. Kratke, uzbudljive pripreme za put, uputstva izrečena na brzinu — i evo gde nas dva MK i jedan „dodž” čekaju pred stepeništem.

Izlazim iz kuće i odskačem u stranu, da me ne bi poprskali mlazevi žitkog blata. Iz „vilisa” iskače Gorelov.

— Nikolaju Kiriliču, to čak nije ni molba... ne znam kako da vam to kažem. — On je zbunjen, spetljan i meni je neprijatno da ga gledam takvog. — Komandant korpusa me je pustio na tri dana. Hajdete s nama.

— Kuda? S kim? Ja ću sada u Moskvu...

— S nama do Kurska... Sa mnom i Larisom. Mi ćemo se u Kursku registrovati. Tako smo smislili. Upravo u Kursku...

A, to li je! O tome se, dakle, brine Gorelov! Eto zašto ne može da nađe potrebne reči. Grlim Volodu, zavirujem u „vilis” i čestitam zbunjenom sanitetskom kapetanu.

Katukov se takođe obradova:

— Nikada nisam bio na svadbenom putovanju!

Pozivam Gorelova i Kapustjansku u svoja kola — u njima je toplije. Sedam pored Kučina i kolona kreće.

U ogledalu iznad šoferove glave vidim Volodinu ruku, koja steže stisnutu Larisinu pesnicu. Ona grize donju usnu, dok su joj drhtavi očni kapci spuštteni.

Sreća na frontu! Oni naročito resko osećaju nesaglasnost tih reči. Pa ipak, oni su toliko srećni, da im je jedina želja — da čute.

Putujemo već više od jednog sata. Nisu izustili ni jednu jedinu reč. Kada su se kola iznenada zaustavila i Kučin počeo da čeprka po motoru, ja odoh u šumu i nalomih veliki buket grana sa žutopurpurnim lišćem i predah ga Larisi...

S tim buketom je ušla u nisku polumračnu sobu, u kojoj je bio matični ured.

U toj neuglednoj sobi jedini ukras je bio fikus. On je već stigao do tavanice i nova zelena strelica, koja je udarala u tamnu dasku, okrenula se nadole.

Za stolom umrljanim mastilom sedeo je plećat muškarac u iznošenoj bluzi, na kojoj su se videli tragovi skinutih epoleta. On se zapanji, videvši odjedanput toliko vojnih lica.

— Šta želite, drugovi? Mi ovde registrujemo brakove, smrtne slučajeve, rađanja. Vi ste, verovatno, pogrešili.

— Ne, nismo pogrešili. — Kročih napred. — Želimo da registrujemo brak pukovnika i kapetana.

Covek se užurba, otvori jednu fijoku, zatim drugu.

— Ja sam ovde tek treći dan, uputio me je Gradski komitet . . . Brakova još nije bilo.

Iza burenceta sa fikusom dohvati štake i teško, škripeći protezom, pođe prema ormaru.

— Gde da im udarim pečate, druže generale. Legitimacije nemaju. A u uputstvu piše da ih treba udariti u legitimacije.

On me je, očigledno, smatrao glavnim specijalistom za takva pitanja. I ja, ne želeći da se obrukam pred njim, sa sigurnošću rekoh:

— Stavite na lične objave.

— Razumem.

Dunuvši u pečat, on ga pritište snažnim prstima . . .

Iz matičnog ureda smo krenuli u stan u kome je živela Larisa pre stupanja u armiju. Gazdarica je već bila obaveštena o neobičnom povratku svoje stanarke. Prekrstila ju je i poljubila, zatim je zajecala i sve nas pozvala u sobu. Patos, još neosušen od ribanja, odmah je primio blato sa naših čizama. Na stolu je preko belog stolnjaka ležalo izvezano milje. Pred ikonom je gorelo kandilo. Sa komode, ispod koje je umesto jedne noge štrčala cigla, buljio je okruglaste oči buldog — štedna kesica, sa širokim prorezom na čelu.

Sedosmo za sto. Izvadismo iz kofera čaturice i konzerve. Nazdravismo mladencima i prihvatismo se zakuške. Suprotno običaju, drugu zdravicu je digla Larisa:

— Za Volodinu kćer . . . Za Volodinu i moju kćer . . .

Zatim smo pili za pobjedu, za srećan povratak. Nismo vikali „gorko” — nekako nije bilo zgodno . . .

Pre nego što se smrklo Katukov i ja smo krenuli dalje. Trebalo je žuriti u Moskvu.

Mladenci su, koristeći trodnevno odsustvo, ostali u Kursku . . .

Teški su putevi u jesen. Točkovi gnječe lišće i granje u blato. „Dodž” sa urlikom izvlači naše MK. Od bare do

bare, od džombe do džombe. Ni svi mostovi nisu obnovljeni. A one obnovljene opet su razrušile nemačke bombe. Obilazeći te razrušene mostove kola se jako ljuljaju po dubokim kolotečinama.

Na kratkim zastancima Mihail Jefimovič se odsutno osvrće unaokolo. Ovde, kod Mcenska, on je ratovao četrdeset prve godine.

— ... Tada su nas opkolili. Gadno je bilo. Već smo pomišljali: kraj. Burdi hvala, probio se i spasao nas ... A ovaj most smo nazvali „đavolji”. Šipovi su se ljuljali kada su preko njega prelazili tenkovi ...

Noću smo prošli kroz kontrolnu stanicu na južnoj periferiji Moskve, na kojoj je treptao crveni signal.

Šoferi se slabo orijentišu u mračnim ulicama. Kola kao slepa krivudaju njima, sve dok konačno ne izbismo kod hotela „Moskva”. Otvaramo staklena vrata, nadajući se odmoru.

— Sobe vam nisu rezervisane.

Katukov ima gde da odsedne. Ali kuda ću ja sa Balikovom i Kučinom?

— Druže generale — obraća mi se Balikov — imam adresu. Dao mi je jedan iz političkog odeljenja. Zamolio me je da posetim njegove stare ...

Drugog izbora nemamo. Penjemo se ulicom Gorkog, skrećemo u Tversko-Jamsku ulicu, a onda preko Pdviska u Suščevsku.

Pritiskujemo koštano dugme. Zvonce ne radi. Nesigurno kucam. Dugo čekamo. Najzad:

— Ko je to?

Kako da objasnim ko smo. Ali se Balikov brzo snalazi:

— Mi smo od Andrjuše.

— Od Andrjuše, od Andrjuše su stigli! — više neko neočekivano glasno iza vrata.

Zvecka lančić, okreće se ključ u bravi.

— Izvolite, molim, izvolite.

Predsoblje moskovskog stana: sanduk, na njemu korpa, a na korpi kofer. Pored njih u vertikalnom položaju madrac sa ispalim federima.

Tesne pretrpane sobe. Na komodi velika fotografija — dečak sa matroskom kapom na glavi.

— To je naš Andrjuša! — pokazuje glavom mršavi muškarac u puloveru, obučenom preko košulje. Po licu mu se vidi da je njegova mršavost rezultat ratnog vremena.

Iz kuhinje dopire šum primusa: domaćica kuva čaj.

Neće da slušaju moja izvinjavanja, raspituju se za sina. Međutim, kada sam oprezno pomenuo da ćemo sutra preći u hotel, domaćin se oneraspoloži:

— Razume se, družo generale, u hotelu je veći komfor.

Sutradan nismo otišli u hotel. Ostali smo u tesnom stanu u Suščevskoj ulici. Ali gostoprimitstvo domaćina nije moglo da sakrije od nas njihovu oskudicu.

Iduće noći su nas pozvali u Kremlj na zasedanje Državnog komiteta odbrane.

Iza Spaske kapije nema nikog i vlada tišina. Dežurni salutiraju ...

— Desno ... Pravo ... Desno ...

Idemo širokim hodnikom. Parket odražava blistave lustere. Usamljene figure stoje pored zastrtih prozora.

U bifeu susrećemo komandante i članove vojnih saveta još dve tenkovske armije.

Niko ne zna zašto smo pozvani. Komandant oklopnih jedinica Fjodorenko nas umiruje:

— Nije to ništa strašno. Ne pozivaju se ljudi s fronta samo zato da bi se izgrdili.

Pred vratima kabineta nastaje kratko komešanje. Ko će da uđe prvi, kako da se referiše?

Vrata se otvaraju iznutra. Na pragu je Staljin.

— Udite, drugovi.

Pozdravlja se sa svakim i pokazuje mesta za stolom.

Bez ikakvog uvoda Staljin prelazi na stvar. Postoji mišljenje dvojice komandanata frontova (on ne iznosi

njihova imena) da treba rasteretiti tenkovske jedinice, osloboditi ih pozadine, bolnica, i njihovo snabdevanje poveriti opštevojnoj armiji. Neopterećene pozadinom, tenkovske armije će biti mobilnije u rejdovima. Dolazi vreme dubokih i dugotrajnih rejdova i Državni komitet odbrane želi da sazna šta mi o tome mislimo.

Staljin lagano korača po kabinetu. Kratkim gestom odseca rečenice:

— Vaše mišljenje, drugovi generali?

Mi ćutimo. Ne zato što nemamo svoje mišljenje. Na licima generala čitam nedoumicu. Ali, svi ćute. Prolazi jedan minut, prolazi drugi. Čuju se samo mekani Staljinovi koraci.

Zašto ćutimo? Zašto se ne odlučujemo da kažemo ono što mislimo? Zar zato što se bojimo da se naše mišljenje neće podudarati sa još nam nepoznatim mišljenjem Staljina?

Odlučujem se. Vorošilov, koji sedi pored mene, zadovoljno odahnu:

— Svaki početak je težak.

Odakle da počnem? Kako da izlažem? Nikako da nađem odgovarajući početak.

— Tenkovske armije se nikako ne smeju lišavati svoje pozadine — kažem. — Ni u kom slučaju. Naprotiv, treba pojačati pozadinske jedinice i ustanove, povećati, pre svega, broj hirurških bolnica i bolnica za lake ranjenike. Da tenkovske armije ne bi gubile svoje kadrove... Bez dotura, bez pozadine, tenkovski rejdovi se ne mogu zamisliti. Opštevojna armija, a tim pre njene pozadinske ustanove mogu da stižu tenkove.

Probio sam ćutanje. Govore i ostali. I to svi samo o jednom — o pojačavanju pozadine. Potreban je armijski automobilski puk, potreban je bataljon za dotur goriva.

Staljin prilazi svakom govorniku. Gleda ga netremice pravo u oči.

— Šta vam još treba?

Katukov moli da se tenkovskim armijama da nekoliko artiljerijskih divizionata. Seda, ali se priseća nečega i opet ustaje:

— Neophodan je bataljon za popravku puteva.

Apetit se javlja za vreme jela. Neko od komandanata glasno mašta o povećanju broja tenkova u brigadi do sto.

— To nije moguće — odgovara Staljin. — Naša industrija čini sve što je u njenoj moći. Zasad se morate zadovoljiti dosadašnjim brojem tenkova u brigadi. A što se ostalog tiče — daćemo. Daćemo i artiljeriju, i automobile, i inženjerijske jedinice, i bolnice.

Mi se s olakšanjem osmehujemo.

— Ideja o likvidaciji pozadine u tenkovskim armijama se jednoglasno odbacuje — Staljin preleće pogledom po članovima Državnog komiteta odbrane. — Ne slabiti pozadinu tenkovskih jedinica, već je pojačavati — to je sadašnji zadatak.

Bez pauze prelazi na sledeće pitanje. Tenkovske armije su tek počele da operišu u našim oružanim snagama. One su stekle prva iskustva iz napadnih operacija. Na osnovu njega treba razraditi instrukciju o upotrebi tenkovskih armija u napadu.

— Time ćete se pozabaviti, drugovi generali, ne napuštajući Moskvu. Zadržite se nekaliko dana. Čim instrukcija bude gotova, drug Fjodorenko će referisati o njoj na zasedanju Državnog komiteta odbrane. To je sve.

Pravo iz Kremlja, noću, idemo u Centralni komitet. Ovde, uz šolju čaja, u drugarskoj atmosferi iznosimo sve naše molbe, sumnje i žalbe.

Podignute su teške zavese. Kroz prozor se vidi natmureno oktobarsko jutro sa teškim oblacima, koji su pritisli zemlju.

Članovi CK pokazuju nove ilustrovane časopise, namenjene nemačkim trupama, i na rastanku nam poklanjaju nove automate, koji su počeli da se proizvode u moskovskim zavodima. Odlazimo u Glavnu upravu oklopnih jedinica.

Gotovo čitavo vreme provodim u Glavnoj upravi oklopnih jedinica, Glavnoj političkoj upravi i u Glavnoj upravi za kadrove.

Kada se nađe sat slobodnog vremena, lutam ulicama. Jednom sam slučajno dospeo na pijacu.

Mi smo, naravno, slušali o skupoći u pozadini. Ali, kilo krompira — 80 rubalja, jedno jaje — 30 . . . Tako nešto se teško moglo zamisliti, a nikako dovesti u vezu sa skromnom zaradom našeg domaćina u Suščevskoj ulici.

Lagano sam išao između drvenih tezgi. Mališan od nekih sedam godina puzao je po zemlji, skupljajući u torbu listove kupusa. Starica je sa pocrnelih dasaka tezgi skupljala krpicom kapljice mleka, a zatim je tu krpicu cedila u kutiju od konzerve. Invalid mi je ponudio pake tić saharina . . .

Armija je izvojevala prve velike pobede. Te pobede su spasle narod od pretnje porobljavanja i omogućile mu da slobodnije diše. Ali život u pozadini nije postao lakši, glad još nije otvorila svoju koščatu pesnicu.

Kao svaki na frontu, i ja sam maštao da proboravim malo u pozadini. Sada, pak, koračajući moskovskim ulicama, hteo sam samo jedno — da što pre stignem u grad Sumi, na front.

Naš rad se bližio kraju, zadatak Državnog komiteta odbrane bio je izvršen. Trebalo je još sa po nekim porazgovarati, još po nekog videti. No Katukov je bio u pravu: svi poslovi se ne mogu posvršavati.

Mi smo se već spremali za povratak kad zazvoni telefon iz Prezidijuma Vrhovnog sovjeta. Mihail Ivanovič Kalinin moli Katukova i mene da svratimo do njega.

U Kremlju i danju nema mnogo ljudi. Ona ista tišina na stepeništima i po hodnicima.

Mihail Ivanovič starački nežno žmirka kroz dva para naočara, steže nam ruke i, uhvativši nas za laktove, privodi nas foteljama:

— Svakom od vas sleduju po dva ordena.

Uručivši ordene, on nas ponovo posadi u fotelje.

— Hoću da vas pitam o najvažnijem. Kako žive borci?

On je postavljao najpodrobnija pitanja i stalno nas je opominjao:

— Samo nemojte da izvrđavate, govorite istinu. Ima li vašiju? Tresu li košulje iznad vatre? Čine li to štapićem? Ispričasmo mu o dezinfekcionim komorama.

— Da li mogu svima biti od koristi? A za vreme rej-dova?

Interesovao se da li imamo dovoljno rublja, koliko često ga menjamo za vreme borbi. Naročito podrobno se raspitivao o ishrani.

— Vi ste one noći govorili i o granatama, i o gorivu, i o artiljeriji. Ali niste rekli ni jednu jedinu reč o ishrani vojnika. Zato vam i dosađujem pitanjima. U ma kako teškoj situaciji da se nalazi zemlja, armija mora da dobija sve što joj je neophodno. To nisu dvadesete godine.

Mihail Ivanovič zabaci glavu, prisećajući se nečega.

— Da, to je bilo dvadesete godine... Došao sam u posetu kursu za crvene oficire u gradu Nikolajevu. Gledam — kakvo je to čudo? Kursisti u belim pantalonama i košuljama, kao da su u rublju. Neki imaju crvene uniforme, neki plave. Pitam šta to znači. Dežurni raportira: nosimo rublje. Drugo nemamo šta. Ono šareno su kursisti obojili kako je ko umeo i mogao.

— Pa, i vi ste onda, Mihailo Ivanoviču, paradirali u zakrpljenim kockastim pantalonama i u takvim lakovanim cipelama da čoveku pamet stane! — odvratih ja.

Kalinjin me pogleda preko naočara:

— Ja? Odakle vi to znate?

— Toga dana pomoćnik dežurnog je bio kursista Popelj.

— Ma nije moguće! — zapanji se Mihail Ivanovič, pa veselo nastavi: — Pričekajte, pričekajte, a šta ste imali od obuće?

— Likove opanke „buldog sa 42 rupice”. Tadašnje najmodernije cipele zvale su se „buldog”: prednji deo je bio zatupast kao njuška buldoga. Likove opanke su imale

42 rupice. Tako je došlo do naziva „buldog sa 42 rupice”. Ali su zato kape bile od sukna. Nosili smo ih nakrivljene na desnu obrvu pod uglom od 39 stepeni. Junačan izgled!

— Ishrana vam je tada bila slaba — uzdahnu Kalinjin. — Mene su, istina, počastili rakovima.

— Mi sami smo ih lovili . . . Inače — tri četvrti funte hleba na čoveka. Od toga je jedna četvrtina odvajana kao pomoć gladnima. Izjutra čaj sa saharinom, uveče čaj sa šećerom. Za ručak — činija supe. Stave je na sto. Oko nje desetorica. Najstariji komanduje: „Diži kašike”, a zatim: „Jedi vodu”. To zbog toga da ostali pre vremena ne bi hvatali po činiji krompir.

— I ni jedan se nije požalio — odobravajući je zaklimao glavom Mihail Ivanovič — ni jedan . . . Pričekajte, pričekajte, ja sam tada naredio da vam se pošalje odeća. Jeste li je dobili?

— Kako da ne, posle dve nedelje je stigla. Husarske uniforme.

— Husarske? — podiže obrve Kalinjin.

— Tvrde husarske kape i mundiri.

— I jeste li ih nosili?

— Kape smo jednoglasno odbili da nosimo. A mundire smo uzeli; samo smo ponešto morali da operamo s njih. A zatim smo dobili engleske cokule nalik na tenkove. Međutim, bile su čvrste i dugotrajne. Dobro su nas služile.

— U kakvom smo samo siromaštvu živeli! — klimao je glavom Kalinjin. — Čoveku je strašno i da se seti. Pa, kad smo onda u likovim opancima i rublju razbili gospodu imperijaliste, sada ćemo pogotovu izaći na kraj sa fašistima. Ali, platićemo skupo . . .

Ispričah šta sam video na tržnici. Mihail Ivanovič je pažljivo slušao. Tu i tamo je pravio primedbe:

— Nesreća se sručila na narod, a ljudi su isti onakvi kao što su bili u građanskom ratu — ne kukumavče, ne dižu paniku. To njihovo strpljivo trpljenje dvostruko povećava odgovornost nas rukovodilaca, zar ne? . . .

Zatim opet učestaše pitanja:

— A koliki je procenat smrtnosti u vašim bolnicama? Ne znate? To ne valja. Treba da znate, obavezni ste da znate . . . A kako stoji sa rubljem u bolnicama? Takođe ne znate? Nije za pohvalu. Ponekad naše starešine kao da po kartama koračaju, a ne po zemlji: borce ne primećuju, vide samo kote, šume i vodene prepreke. Nadam se da vi ne pripadate toj kategoriji.

Razgovor je tekao lako, slobodno, dodirujući najrazličitije sitnice vojničkog života. Ali Mihaila Ivanoviča nije interesovao samo svakodnevni vojnički život.

— Kako je kod vas sa prosvjećivanjem boraca? Ne smatra li neko da je to od drugostepene važnosti?

Setih se njegovih reči sa početka našeg razgovora: „Tražite, učiniću sve što je u mojoj moći“. Odlučih se da se požalim na nedostatak novina. Kalinjin zapreti prstom:

— Tu ne računajte na moju pomoć — vi imate dosta novina. Sasvim dovoljno! Centralne, frontovske, armijske, korpusne — brojao je na prste. — Ali, sa novinama čovek treba da zna da radi. Sa svakim primerkom! A vi to, po svemu sudeći, ne znate. Naša Partija ima jake tradicije u radu sa štampanom reči. Zar ste to zaboravili?

Mihail Ivanovič ispriča kako su šireni listovi i leci u Putilovskom zavodu, kako su tada vodili propagandu boljševici-agitatori.

— Iskustvo Partije se nikada ne sme zaboraviti. Naročito u ratu kakav je ovaj sadašnji . . .

Izašli smo na puste ulice Kremlja. Smenjivala se straža. Stasiti borci istog rasta, u šinjelima skrojenim po meri, sa puškama na ramenu, gazili su strojevim korakom. Vlažni vazduh je upijao udare potkovanih čizama. Desna ruka je opisivala luk — napred sve do pređice na opasaču, unazad — dokle se god moglo.

Katukov se od miline zaustavi. Njegovo „kadrovsko“ srce nije mu dalo da mirno prođe pored takvog prizora.

— Kako samo gaze, bitange. Odavno nisam video tako nešto.

Ja se zbog nečega setih Peće Močalova i njegovog voda u izgužvanim, kratkim, nagorelim šinjelima.

— I naši ne gaze ništa gore.

— I to je tačno — brzo se saglasi Katukov.

Sa Spaske kule čuli su se kristalno čisti otkucaji časovnika.

Kao po komandi podigosmo glave. Ispod maskirne navlake naslućivale su se konture rubinske zvezde . . .

Sutradan smo otputovali iz Moskve. Put nam je bio već poznat. Golo drveće, lepljivo blato, raskaljani zaobilazni putevi na prelazima preko reka. Osećamo nestrpljenje jer se vraćamo u svoju armiju.

U armiji je završavana bataljonska obuka. Šalin je pripremio naređenje u kome su rezimirani rezultati. Među onima koji su se istakli nalazi se i prezime poručnika Duhova.

— Da to nije neka greška? — posumnjah.

Šalin me prekorno pogleda. Ipak, dohvati slušalicu i pozva preko telefona brigadu.

— Ne, nije greška. Poručnik Duhov se istakao u poslednjim borbama i zato je naimenovan za komandira voda.

Zatim je počela brigadna obuka. Tenkovi, na koje niko nije pucao, „zauzimali” su naseljena mesta, „blokiral” čvorove otpora i jurili napred, odbacujući ispod gusenica daleko u stranu mokre grudve crnice. Pešadija u čizmama otežalim od nahvatanog blata trčala je za njima i vikala „ura”.

Posle pravih borbi ovakva obuka je izgledala nekako neozbiljna, podsećala je na dečije igre. Ali, trebalo je potiskivati takvo osećanje. Ishod budućih borbi zavisio je u velikoj meri od sadašnje obuke . . .

Odmah posle obuke, pošto je prikupila snagu i upila u sebe nove sokove, armija je napustila svoje boravište. Oprostila se od gostoljubive šumske oblasti i krenula na zapad.

Prešla je tamni Dnjepar preko mosta sagrađenog još pod neprijateljskom vatrom, prošla je mimo ruševina

Kreščatika posutih prvim snegom i zaustavila se na zapadnoj periferiji Kijeva. Da li ćemo dugo ostati ovde?

Iz štaba Prvog ukrajinskog fronta (tako se sada nazivao Voronješki front) odgovorili su nam: ne brinite, nećete dugo. A i mi sami smo shvatali da sada nije takvo vreme da bi se dugo moglo ostati u rezervi.